STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 01109

PARTIZANER GEYEN!...

Szmerke Kaczerginski

•

Permanent preservation of this book was made possible by Beatrice Bloom

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ש. קאַטשערגינסקי

פאַרטיזאַנער גייען!...

די הכנסה פון דעם דאָזיקן בוך איז באַשטימט פאַר

דער הילפס-ארבעט פונעם פוילישן יידנטום.

דאָס פוילישע ייִדנטום

ביכער-סעריע פון דעם צענטראַל-פאַרבאַנד פון פוילישע ייִדן
אין ארגענטינע

רעדאַקטאָר: מאַרק טורקאָוו

ביז איצט דערשינען:

1) מאַרק טורקאָוו: מלכה אָוושיאַני דערציילט... (אויספאַרקויפט)
2) ה. ד. נאָמבערג: י. ל. פרץ (אויספאַרקויפט)
3) וו. גראָסמאַן - י. וויערניק: טרעבלינקע (אויספאַרקויפט)
4) פרץ גראַנאַטשטיין: מיין חרוב שטעטל סאָקאָלאָוו (אויספאַרקויפט)
5) ישראל טאַבאַקסבלאַט: חורבן לאָדזש
6) זרובבל: בארג חורבן (קאַפּיטלען פוילן) (אויספאַרקויפט)
7) אלחנן צייטלין: אין א ליטעראַרישער שטוב
8) ד"ר ח. שאָשקעס: פוילן — 1946 (איינדרוקן פון א רייזע)
9) ז. סעגאַלאָוויטש: טלאָמאַצקע 13
10) מ. נודעלמאַן: געלעכטער דורך טרערן
11) ד"ר מאיר באַלאַבאַן: די ייִדן־שטאָט לובלין
12) ישראל אפרת: הײמלאָזע ייִדן
13) ד"ר יעקב שאַצקי: אין שאָטן פון עבר
14) דוד פלינקער: א הויז אויף גזשיבאָוו
15) ד"ר הלל זיידמאַן: טאָגבוך פון ווארשעווער געטאָ
16) קינדער־מאַרטיראָלאָגיע (זאַמלונג פון דאָקומענטן)
17) חיים גראַדע: פּליטים

עס דרוקט זיך און דערשיינט בקרוב:

פרידע זרובבל: נע ונד (פאַרצייכנונגען פון א פּליטה)
ר. שושנה־קאַהאַן: אין פייער און פלאַמען (טאָג־בוך)
ז. סעגאַלאָוויטש: געברענטע טריט
יעקב לעשצינסקי: אויפן ראַנד פון אָפּגרונט
יאָנאַס טורקאָוו: אַזוי איז עס געשען... (חורבן־ווארשע)
יוסף אָקרוטני: אין קלעם
אברהם טייטעלבוים: מיין ווארשע
ש. ל. שניידערמאַן: צווישן שרעק און האָפענונג
י. הירשהויט: פינצטערע נעכט אין פּאַוויאַק
ד"ר עמנואל רינגעלבלום: צו דער געשיכטע פון ייִדן אין פוילן
ד"ר יצחק שיפּער: קאַפּיטלען געשיכטע
צפּורה קאַצענעלסאָן־נאַכומאָוו: יצחק קאַצענעלסאָן.

ש. קאַטשערגינסקי

פּאַרטיזאַנער גייען!...

(פאַרצייכענונגען פון ווילנער געטאָ)

★

ארויסגעגעבן דורכן
צענטראַל - פאַרבאַנד פון פוילישע יידן אין אַרגענטינע

פאַרלאַגס-לייטונג: א ב ר ה ם מ י ט ל ב ע ר ג

בוענאָס-איירעס, 1947.

IMPRESO EN LA ARGENTINA
PRINTED IN ARGENTINE
Copyright by
Sz. Kaczerginski, París

SZ. KACZERGINSKI

Partisaner Gueien!...

(GUERRILEROS EN MARCHA)

Editado por la
Unión Central Israelita Polaca en la Argentina
Impreso en los Tall. Gráf. JULIO KAUFMAN, Corrientes 1976
Buenos Aires, 1947.

Hecho el depósito que marca la Ley 11.723
INDUSTRIA ARGENTINA

* *
*

— פּאַרטיזאַנער גייען!

אין אָנהייב פון דער פּאַרטיזאַנישער באַוועגונג האָט דער רוף אַרויס־גערופן אַ ציטער ביי דער באַפעלקערונג. זיי האָבן נישט געוווסט, וואָס דאָס איז אַזוינס. די באַפעלקערונג האָט געהערט בלויז, ווי די דייטשן זאָגן, אַז דאָס זענען באַנדיטן, וועלכע באַהאַלטן זיך אויס אין די וועלדער, זעען אויס ווי די ווילדע חיות. באַוואָפנטע מיט העק, מיט ביקסן, מיט מע־סערס...

— פּאַרטיזאַנער גייען!

בלויז דער רוף איז שוין גענוג געווען, אַז די דייטשן, פּאָליציי און פאַררעטער אין די שטעטלעך, גאַרניזאָנען און אין די בונקערס זאָלן ליגן אין שרעק און אין ציטער באַהאַלטן און וואַרטן אויף דער מינוט, ווען די געפאַר וועט אַריבערגיין.

— פּאַרטיזאַנער גייען!

פאַרשידן־קאָלירדיק איז זייער אָנטועכץ: דייטשע, ליטווישע, אַלט־פּוילישע און ציווילע מונדירן, הויזן, היטלען און אַפילו קאַפּעלושן. יעדעס געווערשטיק וואָלט געקענט דערציילן גאָר אינטערעסאַנטע געשיכטעס, ווי אַזוי עס קומט אַהער. דייטשע ביקסן און אויטאָמאַטן, פראַנצויזישע און האָלענדישע ווינטאָווקעס, אַלטע אָטרעזאַנקעס, מיט וועלכע דער מלך סאָב־יעסקי האָט שוין מסתמא נישט געשאָסן, פּיסטאָלעטן פון אַלע לענדער,

פון אלע קאליבערן, גראנאטן אין אלע גרייסן, אין כלערליי פארמען... יע־דעם געווער־שטיק האט געקאסט בלוט. בלוט פון היטלעריסטן און אפט אויך פון פארטיזאנער. מיט די הענט אפט באפאלן דעם שונא, צוגענומען זיין געווער און דערמיט ווייטער געקעמפט קעגן אים.

— פארטיזאנער גייען!

און ווען צו דעם רוף קומט נאך צו דער צוגאב: — יידן!

דאן ציטערט נאך מער די פעל פון די רויבער, פון די מערדער.

— וואלטן זיי כאטש גערויבט... — פלעגט זאגן אפט איין מערדער צום אנדערן וועגן די יידן־פארטיזאנער. וויל ווען די יידן־פארטיזאנער פלעגן זיך אריינרייסן צו א דייטש, צו א מערדער, פלעגן זיי נישט זוכן קיין גוטס, די יידן האבן זיך באגנוגנט ערשט דאן, ווען זיי האבן זיך גע־באדן אין בלוט פון די מערדער פון זייערע משפחות.

די יידישע פארטיזאנער פון ווילנע און פון איר פראווינץ האבן אנ־געווארפן אן אימה אויף די היטלעריסטן און זייערע מיטהעלפער אין יענע קאנטן. הונדערטער דייטשן, פאליציאנטן און פויערים, וועלכע האבן דורכ־געפירט די שחיטות אויף יידן אין די שטעטלעך, זענען אויסגעשאכטן געווארן דורך די יידישע פארטיזאנער. די ווילנער טוביה סערעש, דוק־שטעלסקי, קאצענבויגן און אנדערע האבן געפטרט אזעלכע מערדער פון ארום שטעטל סוויר און זייערע הייזער פארברענט. דער ווילייקער איצקע אלפעראוויטש האט דערלעבט צו דער נאכט, ווען ער האט ענדלעך, נאך א צייט טשאטעווען, געכאפט דעם מערדער פון זיין מוטער און פון אים פאסן פלייש געשניטן, אזוי ווי דער פויער האט עס געטאן מיט זיין מוטער.

אבנר פייגלמאן, איציק בלאט, יואל וועקסלער פון גלובאק האבן דער־שאסן די מערדער ארום שטעטל, וועלכע האבן אנטיילגענומען אין דער שחיטה אויף די יידן און פארברענט זייערע הייזער.

גרויזאם איז געווען די נקמה פון די ווילנער יידישע אטריאדן „נקמה נעמער" און „א טויט דעם פאשיזם" אין די רודניצקער פושטשעס, ביי ווילנע. ס'פלעגן אפט זיך צעפלאקערן אין די נעכט דערפער גאנצע, די ליטווישע ערד פלעגט באמיסטיקט ווערן מיטן בלוט פון די מערדער.

איך לייען נאָך אַמאָל איבער די שורות, וועלכע כ'האָב נאָר וואָס אָנגעשריבן, און ווייס, אַז ס'וועלן זיך געפינען לייענער, וועלכע וועלן נישט קענען פאַרטראָגן מיין שפּראַך וואָס איז פול מיט בלוט־דורשט. איז אויב דאָס וואָרט „בלוטדורשטיק" ווערט פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז אַזאַ מענטש וואָס זיין פאַרגעניגן איז טרינקען מענטשלעך בלוט, בין איך ווייט פון צו זיין אַזאַ, ווייל דאָס בלוט פון ד י „מענטשן"־מערדער איז נישט ווערט אַפילו, עס זאָל די ערד מיט דעם באַמיסטיקט ווערן.

געבענטשט זאָלן זיין יענע הענט, ד י ק ו י ל ן און י ע נ ע ר מעסער, וואָס האָט געבראַכט די נאָך נישט דערצאָלטע באַצאָלונג די מערדער און געבענטשט זאָלן זיין יענע הענט וואָס רוען נאָך נישט און זענען נאָך אַלץ אין טראַנס פון אויספּילן די הייליקע צוואה פון אונדזער געשאָכטן פאָלק.

מיט וואָס פאַר אַ גליאיקן אייפער ס'האָבן די קעמפער, אַדורכגעריסענע פון ווילנער געטאָ אין קאַמפן קעגן שונא צו די פּאַרטיזאַנישע וועלדער, זיך געגרייט צום רעוואַנש קעגן שונא און... און וואָס פאַר אַ „קבלת־פנים" זיי האָבן געקראָגן פון זייערע נישט־יידישע קאַמפס־חברים. אָבער גיך האָט זיך דער יידישער פּאַרטיזאַן דערוואָרבן ד ע ם אָרט וואָס האָט אים געקומט. מיט דרך־ארץ פלעגט מען רעדן צווישן די פּאַרטיזאַנער אין די וועלדער פון ליטע און מערב ווייס-רוסלאַנד וועגן די יידישע העלדן — ליאָלע וואַרשאַווטשיק, באָריס יאַכיי, איצקע רודניצקי, בוטיענאָס, טוביה סערעש, וויטקע קעמפּנער, אבנר פיינגלמאַן, איציק בלאָט, דער לערער קאַטשער, לייבע וואָלאַך, קאָפּעלאָוויטש, פּאָזניאַקאָוו. לעגענדעס פלעגן וועגן זיי ארומגיין.

ד י און אַנדערע הונדערטער יידישע פּאַרטיזאַנער פון ווילנע און פון דער פּראָווינץ האָבן הויך געטראָגן די פאָן פון קאַמף קעגן היטלעריזם, די פאָן פון „כבוד דעם יידישן פאָלק", וואָס האָט ארויסגערופן גרויס דרך־ארץ ביי די נישט־יידן, וועלכע האָבן אָקאָרשט אַזוי איגנאָרירט די יידישע קעמפער.

— פּאַרטיזאַנער גייען!

אויסער עטלעכע זענען די איבעריקע פאַרצייכענונגען, וואָס קומען אַריין אין דעם בוך, כמעט אַלע געשריבן געוואָרן אין וואַלד, אויף אויפ־

גאבעס, ווען אין די הענט איז טאָג און נאַכט געהאַלטן געוואָרן דאָס גע־ווער און ווען אויב די צייט האָט דערלויבט, האָט דער בלייער געטאָן דאָס זייניקע...

נישט קיין אויסגעטראַכטע זענען די העלדן פון די פאַרצייכענונגען און אוודאי נישט די פּאַסירונגען (וואָס קען נאָך זיין אינהאַלטסרייכער, ווי דאָס, וואָס דאָס לעבן אַליין האָט צוגעטראַכט?). אויב אַנדערע בילדער זענען נישט געהעריק באַאַרבעט געוואָרן, נישט ליטעראַריש געשליפן, זאָל עס דער לייענער נישט נעמען פאַר אומגוט. דאָס זענען צייט־דאָקומענטן, וועלכע דאַרפן נישט געענדערט ווערן.

כ'דערמאָן זיך: דעם 1טן יוני 1944, פאַרן אוועקגיין אויף אַ לענגע־רער צייט פון דער פּאַרטיזאַנער־באַזע אויף וויכטיקע קאַמפּס־אויפגאַבעס, האָט מיר מיין קאָמאַנדיר געזאָגט:

— איך האָף, אַז דו וועסט צוריקקומען, אָבער... — ער האָט זיך אַ ווײַלע פאַרהאַלטן. איך האָב פאַרשטאַנען, אין וואָס עס גייט און צום סוף האָט ער פאַרענדיקט: — דעריבער ראַט איך דיר, אַלע דיינע פּאַפּירן פּאַק איין און שיק אוועק מיטן עראָפּלאַן, וואָס דאַרף מאָרגן קומען פון מאָסקווע און אָפּפליען צוריק.

כ'האָב אַזוי געטאָן. אין אַ פּאָר חדשים אַרום האָב איך די מאַטעריאַלן באַקומען פון מאָסקווע צוריק און צווישן זיי די פאַרצייכענונגען, וועלכע כ'ברענג דאָ פאַרן לייענער.

לאָדזש, אַפּריל 1946.

ש. קאַטשערגינסקי.

פּארטיזאנער גייען!

שמעון איסקין, בערל יאכאי, פלעקסער, אָפּיוואלע א״א.

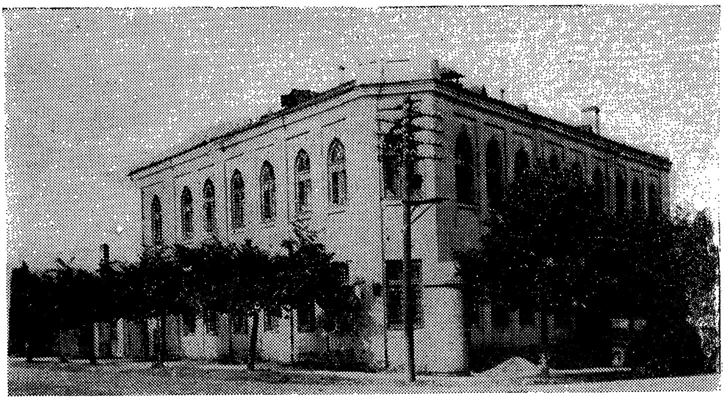

ראמיילעס ישיבה אין ווילנע

וואָס די דייטשן האָבן פארוואנדלט אין א תבואה־דעפּאָזיט

אַ יידישער פּאַרטיזאַן

אבנר איז געלעגן ווי פאַרחלשט אין בלאָטיקן גראָז און אַלץ נישט געקענט קומען צו זיך. ס'האָט זיך געריסן דער זוניקער בלאָ דורך די אויגן-דעקלעך און מיט געוואַלד זיי צעעפנט. אַ ליכטיקייט האָט זיך צע־שפּרייט צווישן די גראָזן איבער אים און זיך צעשפּיגלט אין די שוויים טראָפּנס, וועלכע האָבן זיך געקייקלט פון די שלייפן. אין ווייטיק האָט ער געבויגן דעם קאָפּ הין און צוריק, — דאָס הויכע גראָז האָט זיך צעוויגט איבער אים און געפליסטערט וואָס אין די אויערן אריין. ער האָט צונויפ־געקנייטשט דעם גרויסן שטערן און געבונדן אינאייינעם די צעפלאָכטענע געדאַנקען, וועלכע זענען ווי וואָלקנדלעך געשוואומען אָן אַ סוף.

ס'האָט זיך באַקומען אַזוי:

ער האָט זיך אָפּגעשטעלט ביי אַ טייכל באָדן. דער פּלוס האָט גע־צערטלט און דערפרישט די גלידער. ווען נישט די אויפגאַבע, וועלכע ער דאַרף איצט גיין דורכפירן, וואָלט ער זיך אַ גאַנצן טאָג דאָ געפּליעסקעט...

וואָס איז געווען ווייטער?... אַהאַ... ער האָט זיך אָנגעטאָן, און ווי נאָר ער האָט אַ נעם געטאָן די ביקס אויפן אַקסל, האָט דער לויטערער טאָג אָנגעהויבן אויף אים רעגענען מיט קוילן. פּשוט רעגענען, — אַזוי ווי דער שונא וואָלט געהאַט קעגן זיך נישט אים אַליין, נאָר צענדליקער. און אפשר האָבן זיי געמיינט, די שונאים, אַז דאָ זענען פאַראַן טאַקע ווער ווייסט וויפל פּאַרטיזאַנער...

איצט איז שטיל. איבערן בלאָ פליט דורך פון צייט צו צייט אַ פויגל,

טוט א קוק אויף אים און פליגלט ווייטער. עס דוכט זיך אים, אבנרן, אז דער שונא האט דאס אַרויסגעשיקט א פויגל אויסשפּירער, זען ווו ער געפינט זיך... צעשמייכלט ער זיך:

— פוסטע זאכן...

ער האט אָנגעהויבן מאכן גימנאסטישע איבונגען:

— איינס-צוויי, איינס־צוויי, שווער...

דער ווייטיק האט אָבער אָנגעהויבן נאָכגעבן און פארשווינדן. לעבע-דיקער האָבן זיך צעוויגט הענט און פיס איבער דער ערד:

— איינס־צוויי, איינס-צוויי.

דער קערפּער איז געוואָרן בויגעוודיקער, שלאַנקער:

— נו, — רופט ער ענדלעך אויס און זעצט זיך, — צוריק דער זעלבער אבנר.

ער פּאַרוויקלט די פינגער אין פויסטן:

— וועל איך דאָס די אויפגאבע, וואָס דער קאָמאנדיר האט מיר גע־געבן, נישט אויספירן? וועט דער אָטריאַד בלייבן אויך אויף ווייטער אָן קוילן? אָן געווער? — ער האָט זיך אויפגעהויבן, אויסגעגלייכט, — וואָס ס׳זאָל נישט זיין, די אויפגאבע אויספירן מ ו ז איך!

דער לאַגער איז שוין ווייטלעך הינטער אים. דעם ציל דערגרייכן איז נאָך ווייטער. דאָס שרעקט אים נישט. יעדער טריט פאַראוים פארשטארקט אין אים דעם ווילן צו שטעלן דרייסטער און זיכערער דעם טראָט.

...דערוויסן זיך ווו ס׳געפינט זיך געווער און מעלדן דעם קאָמאנדיר וועגן דעם — אזא איז געווען אבנרס אויפגאבע.

אויפן געדאנק איז אים דאָן געקומען „באראַק" — דער וואלד ארום שטעטל גלובאָק, ווו ס׳ליגט באַגראָבן געווער. דאָרט דאַרף מען דערגיין.

א קילאָמעטער דרייסיק פאַרן שטעטל איז ער אריין צום פארבינד־לער וואָלאָדיע:

— ברודערל, — האט זיך דער פויער דערפרייט, — איך קוק דאָך שוין די אויגן אוים אויף דיר... ס׳וואַרטן דאָ נישט ווייט אין וועלדל א היפּש ביסל באוואָפנטע, ווילן נישט אנדערש אריין אין פארטיזאנקע.

אבנר האט ברייט די אויגן צעעפנט:

— וואָס זאָגסטו, וואָלאָדיע? מענטשן? געווער?

אפשר טויזנט ביקסן, — האקט איבער וואָלאָדיע.

— ברודער מיינער, — האָט אים אבנר אַ כאַפּ געטאָן מיט בײדע הענט און אים אין דער לופטן געהויבן. — טויזנט ביקסן... טויזנט קושן נאַ דיר... — אבנר האָט געהאַלדזט און געקושט וואָלאָדיען און מיטאַמאָל זיך אַ כאַפּ געטאָן:

— טויזנט ביקסן זאָגסטו, — ליגן זאָגסטו — ווערט ער אין כעס אויפן פּויער.

— און אַז נישט טויזנט... און אַז הונדערט... און אַז צען ווּעסטו נישט צונעמען, — האָט וואָלאָדיע אַראָפּגעלאָזט אַלע ווײלע פון דער צאָל, —געווער האָבן זיי און וויפל זיי האָבן, קען איך דיר פּינקטלעך נישט זאָגן... שוין...

אבנר האָט זיך צעלאַכט:

— טויזנט ביקסן... נאַר, דו ווייסט, וואָס טויזנט ביקסן זענען? אָט וואָלט דאָס צונוץ געקומען פאַר אונדזער בריגאַדע!... — ער טוט זיך אַ זעץ אין שטערן, — און טאַקע אבנר, אויב אַפילו צען ביקסן, האָסטו שוין אויך דיין אויפגאַבע דערפילט.

— און ווער זענען זיי די מענטשן, וואָלאָדיע, הא?

— פון די סאַמאַכאָווצעס*), זאָגט מען...

— סססאַ-מאַ-כאָוו-צעס... — האָט אבנר צײלנדיק די זילבן פאַרביסן די ליפּן — נישט קיין גאָר פיינע לייט, אָבער גאָרנישט... אויב זיי מיינען אין דער אמתן אַריבערגיין אין פאַרטיזאַנקע, וועלן זיי צונוץ קומען... און זייער געווער, אַוודאי און אַוודאי. אַלנפאַלס דאַרף מען אַ טאַפּ טאָן אין וואָגן... ווייסטו וואָס, וואָלאָדיע, גיי און זאם זיך נישט, ברענג אײנעם אויף אַ שמועסל אַהער...

ער האָט זיך געשטעלט ביים פענצטער, זיך געמאַכט באַקוועם ווי אויף אַ פּאָזיציע קעגן שונא און מיטן ביקס אין האַנט געצילט די אויגן צום וועלדל, וווּ ס'איז אַוועק וואָלאָדיע.

---

*) סאמאכאווצעס — סאמא אכראנא, באוואפנטע באנדעס, וואס פלעגן אויסגע־נוצט ווערן דורך דער געשטאפא, אויף דער ציווילער באפעלקערונג און אויף די פארטיזאנער.

„גרייט זיין אויף יעדן פאל" — הייסט עס. „און זאָל זיך מיר דוכטן, אז איך בין אויף אן אויפגאבע אוועק און זיך מער נישט צוריק־געקערט. טרעפט דאָס דאָך אויך אמאָל"...

ער האָט קוים דערלעבט צו זען א מענטש פון וואלד. ענדלעך איז ארוים פון וואלד וואָלאָדיע און הינטער אים — א דייטשער אָפיציר. אבנר איז אויפגעשפרונגען און אריינגעצויגן א קויל אין לופע:

— „קען דאָס זיין, אז וואָלאָדיע זאָל מיך ארויסגעבן? און אפשר האָט ער זיך אליין געלאָזן ארייננארן? גרייט זיין אויף יעדן פאל"...

ער האָט זיך א כאַפּ געטאָן פארן רימען, א טאַפּ געטאָן די גראַנאַטן־קעפּ:

— יע, זיי שטעקן.

ער האָט דערזען דעם גאָלדענעם גאלון אויף דעם אָפיצירס עפּאָלעטן:

— גאָרנישט קיין דייטשישע, זאָלן דאָס טאקע זיין די צארישע עפּאָ־לעטן, וואָס די דייטשן האָבן אָנגעטאָן זייער רוסישער ארמיי... קען זיין.

דער אָפיציר האָט געטראָגן מיט זיך אן אויטאָמאַט, ביים זייט איז געהאנגען א פּיסטאָלעט, אויפן ברוסט האָט זיך געוויגט א בינאָקל:

— אָט באוואָפנט, צום טייוול, — האָט אבנר אין קנאה אויסגע־מורמלט, — עך סוקינסין, ווען איך האָב דאָס דיינע צאַצקעס!

וואָלאָדיע האָט א געשריי געטאָן פון ווייטן:

— שים נאָך נישט, בחור! איך פיר צו דיר א צארישן גענעראַל...

דער אָפיציר האָט זיך געשטעלט פאר אבנרן אויף אכטונג און אין ציטער אויסגעהאַקט:

— זדראַווסטווי, טאָווארישטש פּארטיזאן!

— זדראַווסטווי, זדראַווסטווי, — האָט זיך אבנר צעשמייכלט לע־בעדיק, — זעצט זיך.

דער אָפיציר האָט נאָך אַלץ געציטערט, געקוקט אין אַלע ווינקעלעך און לאַנג געטראַכט ווי אזוי אָנצוהייבן רעדן.

— האָט קיין מורא נישט — האָט אבנר גוטברודעריש אוועקגעלייגט אויף אים די האַנט, — ציטער נישט. רעד. קיינער איז נישטאָ, אַלע אייגענע.

— וואָס איז דאָ צו רעדן, — האָט ענדלעך דער אָפיציר ארויסגע־

פלאַצט, — ס׳האַרץ טוט ווײ... אַפּטמאָל בײנאַכט צעוויין איך זיך אַזוי, אַז... דאָס קישן ווערט פון טרערן נאַס... ווי אַ קלײן קינד... זײן קול איז אין ציטער געבליבן שטעקן אין האַלדז.

— נו, ווי פּאַסט עס גאָר, פאַר דיר אַזוי... — האָט גוטמוטיק אבנר אים אײנגעשטילט. — איצט, ברודער מײנער, דאַרף מען נאָר דעם קאָפּ האָבן אויף זיך און רײבן אויף וואָס די וועלט שטײט דעם שונא די פלײצקע.

דער אָפיציר האָט זיך צעשמײכלט:

— ווילן מיר דאָס טאַקע גײן צו אײך, צו די פּאַרטיזאַנער... צו אײגענע, — ער האָט אָפּגעזיפצט. — אמת, אַביסל צו שפּעטלעך אַפילו...

— ווײסט דאָך ווי מען זאָגט: „בעסער שפּעטער אײדער קײנמאָל" — האָקט אים אבנר איבער, — נו און וויפל זענט איר? — ברענט ער אין אומגעדולד, — אַ פּאָלק אַוודאי אַ גאַנצער... און געווער, זאָגט וואָלאָדיע, האָט איר דאָך אַ סך! טויזנט ביקסן!...

— אָהאָ! נײן, חברים, דאָס האָב איך נישט געזאָגט. געווער האָבן מיר אַביסל, אָבער נישט אַזויפיל, וויפל וואָלאָדיע זאָגט אײַך...

מער האָט אבנר נישט באַדאַרפט. — ס׳הײסט געווער איז אויך פאַראַן.

כדי צו זײן זיכער, האָט ער געבעטן בײם אָפיציר זײן געווער און צוזאַמען זענען זײ אַוועק.

ער איז געווען גליקלעך, אבנר: 19 געשפּאַנטע וועגענער מיט געווער. 87 ביקסן, אַ טשעכישער פּולעמיאָט, 2 אויטאָמאַטן, 5 פּיסטאָלעטן און 10 טויזנט קוילן. ווי אַ גענעראַל איז ער אַרומגעגאַנגען פאַראויס און הינטער אים די אָפיצירן.

געווען זענען ביז נישט לאַנג בײ 200 מאַן. אײנציקע און גרופּעסווײז זענען זײ זיך צעלאָפן אין זײערע הײמען, צו ווײב און קינד, צו שטוב און רינד... ס׳האָט זײ נישט געלאָקט דער דײטשער מונדיר און דער שטאָלץ אויפגעהויבענער קאָפּ פון אָפיצירישן היטל מיט די גאָלדענע צאַרישע עפּאָלעטן. איצט זענען זײ געבליבן סך־הכל 30 מאַן. אַלע ווילן זײ גײן אין פּאַרטיזאַנקע, ווילן העלפן אַרויסטרײבן דעם אָקופּאַנט פון הײמלאַנד, דעם צינדער פון זײערע שטיבער, דעם מערדער פון זײערע פאַמיליעס.

— זיי זענען איצטער גליקלעך. דערגרייכט דעם ציל!

א טראָפּן ביטערקייט איז דאָך פאַראַן אין דעם כוס פון פרייד... דער עלטסטער האַלט נישט אויס:

— הער, חבר, אָבער דעם אמת זאָג, איר וועט אונדז נישט קוילענען...

אבנר האָט זיך צעלאַכט:

— אָט דעם קאָפּ, — גיט ער אַ קלאַפּ זיך אין שטערן — טראָג איך אייך אויפן האַנט אונטער, אויב ס׳וועט אייך וואָס פעלן, אויב ס׳וועט אפילו אַ שלעכט וואָרט זאָגן ווער.

ער איז דער אויסשפּירער, פליט אויפן אָדלער פערדל, דער אויטאָמאַט ווינגט זיך אויפן ברוסט אונטער אַ גרויסן בינאָקל:

— עך, פערדעלע, פלי... פלי צו מיין קאָמאַנדיר... פלי צו מיין ברי־גאַדע! געוועזער האָב איך פאַר אייך, ברידערלעך. באָרע! פאַר דער שלאַכט ביי היידוציישאָק באַקומסטו אַן אויטאָמאַט, וואַסקע — נאַ דיר אַ פּולע־מיאָט, לייבל, וואַניע, ליאָווקע, — נעמט, קלייבט זיך אויס! דער קאָ־מאַנדיר, אָט וועט ער זיך פרייען.

ער פליט און זוניקע געדאַנקען יאָגן אים נאָך:

— ווי גוט! דער וועג איז פריי! זיכער!

פליט ער הין און צוריק. קוועלט אָן קוקנדיק אויפן קאַראַוואַן. ווער קען זיך איצט צו אים גלייכן?

די דאָרפישע באַפעלקערונג דערשרעקט זיך, גיכער פון אַ בליץ דער־טראָגט זיך אַ ידיעה צו אַלע איינוווינער אין די שטיבלעך אריין, אַז עס פאַרט אַ שטראָף־עקספּעדיציע פון די סאַמאָכאָוועצעס דייטשן. פּויערים באַ־האַלטן זייערע זאַכן אין קוסטעס, פאַרטרייבן די בהמות אין פעלד און אַליין צעלויפט מען זיך אין די וועלדער...

— וואָס טוט זיך דאָ? — טראַכט אבנר, טרעפנדיק די פּוסטע דער־פער. — ווו זענען דאָ די פּויערים אהינגעקומען?

אַן אַלטיטשקער איז פון אונטער אַ בוים אַרויס:

— ווו פּליסטו, ווו? — האָט ער זיך צעבייזערט — צוריק דו משו־גענער... אַ גאַנצער אבאָז מיט דייטשן פאָרן דאָך אהער... אַלע זענען דאָך צעלאָפן אין די וועלדער...

אבנר האָט זיך אַ כאַפּ געטאָן פאַרן קאָפּ.

— צום טייוול! מען נעמט זיי דאָך אָן פאַר דייטשן... זיידעשי, זאָג אַלעמען אָן, אַז דאָס פּאָרן אייגענע, פּאַרטיזאַנער! קוקט נישט, וואָס זיי זענען אָנגעטאָן אין דייטשע קליידער...

אבנר לויפט ווי אַ ווילכער אויפן פערדל. דורך דערפער, שטעטלעך, פּאַרטיזאַנער באַזעס און באַרואיקט:

— חברים! חברים! שרעקט זיך נישט, ס'פּאָרן אייגענע... אייגענע...

דער 15טער עשאַלאָן

באָרים איז דער עלטסטער זון ביים טאַטן, שוין אָנגעהויבן אָקאָרשט דעם דריטן יאָרצענדליק. ס'איז קוים אַ יאָר פאַרביי, ווי ער איז פון סוועג-ציאַן אוועק און דער קאָמאַנדיר פון דער פּאַרטיזאַנער בריגאַדע, ח' קאַזימיר, איז שוין שטאָלץ מיט אים:

— ווי דער יונג האָט זיך צעוואַקסן, ווי פליגלען וואָלט ער באַקומען. אַן אמתער אָדלער!

אויך דער טאַטע, וואָס איז מיט אים אין דער זעלבער מחנה, דער-קענט נישט זיין זון. ער טוט אַ פיר מיט די אויגן צום הימל צו, ווו עס שטראַלט אַרויס דעם זונס זוניקער קאָפּ און ס'האַרץ קוועלט אין אים:

— ווי דער יונג האָט זיך צעוואַקסן, ווי פליגלען וואָלט ער באַקומען, אַן אמתער אָדלער.

עס ציטערט דער טאַטע איבער זיין באָריסן, אויסער לייבלען, פון וועמען ער האָט שוין לאַנג נישט קיין גרוסן באַקומען, איז ער אים אַליין פאַרבליבן. (דוד האָט זיין יונג לעבן אין שלאַכט קעגן שונא פאַרלוירן).

באָרים רוט נישט. ווי ער וואָלט געפלויגן און געשטורעמט די לופט. אַט איז זיין שטורעם-גרופּע ווו ער איז קאָמאַנדיר: איוואַן סמירנאָוו, קאַ-ליאַ פעטראָוו, מאָטל פלעקסער, וואַניע לאַוורינאָוויטש און איצקע רודניצקי.

— מיט אַזעלכע יאַטן וועל איך אין ערגעץ נישט פאַרפאַלן גיין — איז ער זיכער.

— מיט באָריסן וועלן מיר אין פייער אַריינגיין! — זאָגט יעדער איינער פון זיי.

איצט איז שוין יוני. אויפן בערגלדיקן גרין ליגן זיי צעלייגט און קענען זיך נישט אָנזעטיקן פון דער מחיהדיקער זון. ווי קעצלעך ציען זיך די יונגען און קלאַמערן די גלידער אין דער ערד און פערלדיקע פייכטסייט צעפינקלט זיך אין בריליאַנטן אויף זייערע אָפּגעברוינטע לייבער.

נאַכט. דעם פאַרגאַנגענעם זומער אין אַ פינצטערער נאַכט האָט די געשטאַפּאָ אַוועקגעפירט די מאַמען מיט דעם שוועסטערל. און טאַקע דער־פאַר האָט זיך זיין לעבן, באַריסעס, אָנגעהויבן, ווען דער הימל פלעגט זיך פאַרציען מיט אַ טונקעלן סאַמעט.

גייענדיק אויף זיינע אויפגאַבעס, פלעגט ער שטורעמען די פינצטער־ניש, ווי ער וואָלט געוואָלט זי דורכברעכן, צערייסן, און דערזען: אפשר, אפשר וועלן זיך דאָך אָפּגעפינען זיינע טייערסטע.

אין פיר טעג אַרום ווערט שוין אַ יאָר. אין פיר טעג אַרום האָט זיך באַריס געשטעלט פאַר אַ ציל, אַראָפּצולאָזן מיט זיין גרופּע דעם 15טן עשאַלאָן.

דער מחנה־קאָמאַנדיר גיט אים, ווי געוועגלעך, צוויי וואָכן צייט דורכצופירן די אויפגאַבע.

— חבר פּאָלקאָווניק, — געזעגנט זיך באַריס — אין דער נאַכט פון 27סטן אויפן 28סטן יוני קענט איר פאַרשרייבן אויף דער קאָנטע פון מיין גרופּע אַן עשאַלאָן.

— נו — צעלאַכט זיך דער קאָמאַנדיר — היינט איז דאָך שוין דער 24סטער!

— אָדער... — באַריס פאַרענדיקט נישט, אָבער אַלע פאַרשטייען, וואָס דאָס הייסט.

אין ציטערדיקער דערוואַרטונג בלייבט די גאַנצע מחנה:

— אינגאַנצן פיר טעג געבליבן... וועלן זיי אַראָפּלאָזן אַן עשאַלאָן, צי נישט? — זיי האָבן נישט געוואָלט דערלאָזן דעם געדאַנק וואָס האָט גע־עקבערט. — אָדער באַריס וועט שוין מער נישט קומען צוריק?...

האָט זיך דאָס זעקסטל געלאָזן אין וועג.

פיינט אויף אַלע וועגן, היטלעריסטן סאַמאָכאָוועס, ווייסע.

ס'איז פון באַריסן נישט אויסצוהאַלטן. ער ווייס נאָר איין זאַך: קוקן אויפן קאָמפּאַס און שניידן אויפן צפון. ס'איז אים נישט וויכטיק קיין

וועג, קיין סטעזשקע, אַ געדיכטער וואַלד שטייט אין וועג? איז וואָס? ווי דיביימער וואָלטן פאַר אים נישט עקזיסטירט — שניידן זיי דורך דעם וואַלדיקן געפלעכט. אַ טייך לאָזט נישט דעם וועג אַריבער? ביים דער־שפּירן דעם וואַסער־צאַפּל פון ווייטן, האַלט שוין באָריס די זאַכן, דעם אויטאָמאַט, דעם טאָל איבערן קאָפּ פאַרבונדן, און שניידט שוין דאָס וואַסער.

זיי טאָגן נישט ווייט פון שאָסיי־וועג, צווישן קוסטעס. עס ציט זיך היינט דער טאָג ביי באָריסן ווי אַ יאָר. נאָך 40 קילאָמעטער, היינטיקע נאַכט מוז געמאַכט ווערן כאָטש אַ דרייסיק.

דער קאָמפּאַס הייסט גיין אין בלאָטעס — באָריס פאָלגט. און די נאַכט — די נאַכט איז שווידערלעך פינצטער, בלויז דאָס קוואַטשן אין זומפּיקן גרין לאָזט וויסן, אַז די חברים גייען איינער הינטערן אַנדערן: איוואַן און מאָטל טאַפּן זיך ביי די שטיוול, צי זיי זענען אין בלאָטע נישט געבליבן. ביי אונדז זענען בלויז די היטלען טרוקן — חכמעט זיך קאָליע און איצקע. וואַניע איז פּראַקטישער. ער האָט נאָך פון פריער זיינע שטיוול מיטן שפּאַגאַט אַרום פוס צוגעבונדן. און... באָריס גייט פאָראויס. שפּאַנט און זוכט וואָס אין דער נאַכט... זוכט — און אָט דערזעט ער די מאַמען, די שוועסטער. ער דערהערט זייערע געשרייען. מען פּייניקט זיי. זיי רופן נאָך הילף, און העלפן וועט ווער?

באָריס הייבט די פיס נאָך גיכער, ווי ער וואָלט וועלן דעריאָגן די באַנדיטן, אַרויסרייסן פון זייערע הענט די מאַמען... די...

לויערונגען פון פיינט אויף אַלע וועגן. אין אַלע דערפער. ווי דער שונא וואָלט זיך צוזאַמענגערעדט, נישט צו דערלאָזן באָריסן דורכצופירן זיין אויפגאַבע צום טערמין. דער יונג איז אָבער איצט ביי זיך אויף דער ערד. אויף זיין היימישער ערד, אַרום זיין געבורטס־אָרט סווענציאַן. ער קען די געגנט אויסגעבונדן. ער קען דאָ גיין מיט פאַרמאַכטע אויגן. מיידט ער אויס גאַרניזאָנען, דערפער, פּאָליציי־וואַכן. איבער פאַרוואָרלאָזטע פעל־דער, איבער זומפּיקע גראָזן־געדיכטענישן, איבער אָפּגעשניטענע ביימער, ער שטורעמט אויף גלייך.

עס שאַרעט פאַרטאָג. די יאַטן, מיט שוויס פאַרגאָסענע, רוען אָפּ. פיר קילאָמעטער פאַר דער באַן־ליניע, ציט זיך דער טאָג און טראַכט גאַר־

נישט אַוועקצוגיין. צוגן טראָגן זיך פון ווייטן, ווי זיי וואָלטן זיך גערייצט מיט די יאַטן: זעט, אָט זענען מיר, טוט אונדז וואָס. באַרים איז נערוועז. סאָפּעט אַזוי ווי פון ווייטן דער לאָקאָמאָטיוו:

— מיר'ן זען, ווער ס'וועט לאַכן דער לעצטער!

די לעצטע פיר קילאָמעטער זענען די שווערסטע. אין מורא פאַר פּאַר־טיזאַנער, גייט יעדער צוג אין פייער־שיסעריי פון ביידע זייטן, טאָמער טראַכט ווער אַ טראָט צו טאָן צו זיי. ראַקעטעס באַלויכטן די וועלדער, די קוסטעס, זוכן און נישטערן די לויערער אויף זיי. די יאַטן שפּרינגען ווי האָזן צווישן ביימער־שאָטנס און קריכן אַלץ טיפער אין דער שיסעריי, אין דער באַלויכטונג. אָט הייבט זיך פון שיין אַרויס דעם שונאס בונקער. די פּאַטרולקע מאַרשירט פּאַרזיכטיק און נישטערט צווישן די ליניעס אונ־טערגעלייגטע מינעס.

ס'איז קלאָר, אַז איצט וועט מען דעם דינאַמיט דאַרפן אונטערלייגן דאָ, ווען ער וועט זיך דערנענטערן, ווען מען וועט אים קענען מיטן אויג דערכאַפּן. פריער אַוועקגעלייגט דעם אויפרייס־מאַטעריאַל, וועט זיין אַן אַרויסגעוואָרפענע אַרבעט. די וואַך וועט געפינען.

נאַכט. אין דער זעלבער צייט האָט מען זיי פון תפיסה אַרויסגעפירט.

נאַכט! אַז באַריס דערמאָנט זיך, אַז אונטער דיין שויס איז ערגעץ די מאַמע מיט זיין שוועסטערל אַוועקגעפירט געוואָרן, האָט ער דיך פיינט.

אין דער זעלבער צייט האָט מען זיי פון תפיסה אַרויסגעפירט.

אָט שטייט ער איצט ביים וואַלד־ראַנד. נאָך הונדערט מעטער און אויפן באַרגיקן רוקן וועט ער זיך באַלד אַרויפדראַפּען, ווי אַ חיה אויף איר רויב און צערייסן דעם באַרג מיט די ליניעס, מיטן עשאַלאָן, מיט די וועל־כע טראָגן טויט פאַר מאַמעס און פאַר קליינע שוועסטערלעך... היינט, צום יאָרצייט פון זיינע טייערסטע, דערמאָנט זיך אים דאָס אַלץ. לעבעדיק ויעט ער זיי שוין נישט קענען מאַכן, אָבער ראַטעווען פון טויט וועט ער אַ סך אַנדערע מאַמעס און קינדער, טאַטעס און זין... עפּעס אַ זיסקייט צעגיסט זיך אין זיינע גלידער, ווען ער טראַכט איצט וועגן דער נקמה, וואָס ער וועט באַלד נעמען פון טויט. באַלד. דער ציל דאַרף נאָך דער־גרייכט ווערן. דאָס שווערסטע שטייט נאָך פאָר.

די ערד איז פול מיט טרוקענע צווייגן, מיט אָפּגעזעגטע ביימער. איצט

קען מען נישט טרעטן. אַלץ ברעכט זיך און טרעשטשעט אונטער די פיס. יעדער שאַרך קען דערהערט ווערן פון דער וואַך.

ס'צעפרייבט זיך אַן עשאַלאָן און דערנענטערט זיך צו זיי.

— אַ טויט דעם טויט! — צישעט אַרויס באַרים און נעמט מיט זיך מיט די יונגען.

אונטער דער קלאַפעריי פון רעדער איילן די יונגען צו דער ליניע.

איצט הערט קיינער נישט ווי די צווייגן ברעכן זיך אונטער זייערע פיס. גיך פליט דער עשאַלאָן אריבער און די יאַטן בלייבן שטיין אין מיטן וועג צוגעדעקט פון דער פינצטערער נאַכט.

שטיל. דער רעדער־גערויש פאַרשווינדט אַלץ ווייטער, שטאַרקער קלאַפט דאָס האַרץ. אַ טראָט טאָר איצט נישט געשטעלט ווערן. קיין הוי־כער אָטעם נישט. אַפילו באַרים ברענט. ווו האָט זיך מיטאַמאָל גענומען ביי אים צווייפל? ס'קומט אים אויס, אַז מער קיין צוגן וועלן היינט נישט זיין, אַז די אויפגאַבע ווערט...

און מיטאַמאָל אַ סיגנאַל. אַ צישען פון די ליניעס. ס'צערודערן זיך די רעלסן. שטאַרקער, נענטער. באַרים טוט ווידער אַ צייכן און דער טרוקענער צווייג ברעכט זיך אָן רחמנות אונטער די יאַגנדיקע שטיוול. איצט זענען זיי דערלאָפן צופוסנס צום באַרג און האַלטן קוים דעם אָטעם איין. איבער זיי, ווי אויפן פלייצע, מאַרשירט די וואַך און פינקלט מיט צעצונדענע פאַפיראָסן.

אַלץ איז געגרייט: דער טאָל, די קאַפּסולן, דער קלאַמער. אין האַרצן ריזלט עפּעס ביי באַרימען: „זאָל זיין איצט — בעט ער — אַן עשאַלאָן מיט אַ סך היטלעריסטן, טאַנקן, בענזין אַ סך. אַלץ, אַלץ צוזאַמען איין גרויסע קאַשע זאָל ווערן."

שטייען די פאַרטיזאַנער ווי חיות, גרייטע צום שפּרונג אויף זייער רויב, מיט ברייט־צעעפנטע נאָזלעכער, ווי זיי וואָלטן וועלן וואָס דער־שמעקן, די אויגן אָנגעשפּיצטע — קיין שאַרך זאָל נישט פאַרבייגיין. ס'קומט אויס די יאַטן, אַז זיי גליען, ברענען, אַז אָט־אָט און ס'וועט זיי ווער באַמערקן און אַ סוף צו זיי. דער טויט וועט ווידער זייען טויט און חורבן. די פינצטערניש הייבט אָן צו דריבען מיט אַ בייסיקן רעגנדל. באַ־

רים איז צופרידן. איצט וועט שוין ווידער די וואַך נישט אָנגיין. דער גאַס ווערט שטאַרקער. יאָגט און שמייסט אין די פּנימער מיט שטיקער האָגל און לאָזט נישט הערן דעם אָנקום פון צוג.

— אַלץ געפּטרט — ווערט באָרים באַגאָסן מיט אַ שווייס. ער ציטערט נישט פון דער עסיקער קעלט, פּאַרקערט, עס ווערט אים מאָדנע היים. די אויגן שטרענגען זיך אָן אין דער חשכות, ווי ער וואָלט דעם שוואַרצאַפּל־גלי איצט גענומען צו הילף צו זיינע אויערן. דער אויגנפּינקל בויערט די רעגנדיקע נאַכט און דערבויערט:

אַ טונקעלער שיין טוט אַ וואַנדער און צעלייגט זיך ווי טויטע, בלייכע פינגער אויף די רעלסן.

— מיר שטעלן! — טוט אַ יאָג באָרים און דראַפּעט זיך ווידער באַרג אַרויף מיט ציין און נעגל.

עס ציט זיך פאַרביי זיי דער ראָזלעכער שטאָל פון די ליניעס. די אויגן פון לאָקאָמאָטיוו צעקוקן זיך אויף זיי אַלץ ברייטער, אָפענער, ווי זיי וואָלטן די געפאַר געזוכט אויסצומיידן. דער יאָג פון די רעדער דערנענטערט זיך, שרייט און געוואַלדעוועט:

— היט זיך! היט זיך! איך פיר טויט מיט זיך! איך פאָר צום פראָנט!

דער טאָל איז שוין אַוועקגעשטעלט. פלעקסער פאַררוקט די צוויי קאַפּסולן, די דעטאָניר־שנורן, באָרים קאָנטראָלירט.

— גוט! איצט די אַנדערע צוויי קאַפּסולן, וואַניע, אַהער.

פלינקער ווי אַ בליץ ווערט אַלץ דורכגעפירט. דער קלאַמער אין אָרדענונג, די דעטאָניר־שנורן ציען זיך איבער די רעלסן און וואַרטן, דער צוג זאָל איבער זיי אַריבערגיין.

— חבר קאָמאַנדיר — שרייט אוים סמירנאָוו — דער צוג וועט אייד באַלד צערייסן.

און ווירקלעך. דער צוג ווי ער וואָלט פאַרגיכערן זיין געשווינדקייט, ווי געוואָלט דערכאַפּן זיינע פאַרניכטער, יאָגט מיט דער גרעסטער שנעלקייט. באָרים גיט נאָכאַמאָל אַ פלי דורך מיט די פינגער איבער די קאַפּסולן, איבערן קלאַמער.

— אַפּ חברים!

זיי טוען זיך אַ קייקל אַראָפּ פון באַרג, צום וואַלד, וואָס גיכער, וואָס שנעלער.

פּלוצלינג מוט אַ שנייד איבער אַ העל-בלאָער פייער־בליץ און אַ טויבער געקנאַל גיט זיי אַ וואַליע אויף דער ערד. סעקונדעס.

— אין וואַלד אַריין — דונערט באָרים.

די נאַכט האָט זיך מיטאַמאָל אָנגעצונדן אין צונטער־בלאָע קאָלירן און באַדעקט די פינצטערניש פון וואַלד.

די קנאַלן הערן אַלץ נישט אויף. עס דרוזגען נאָך אַלץ די וואַגאָנעס. עס קלאַפּן די טעלער. אין צעצונדענעם הימל פליען און פאַלן צוריק אויף דער ערד אַראָפּ שטיקער בראָך, ווי זיי וואָלטן אויף די יאַטן געפלויגן.

באָרים לויפט איצט נישט. ער שטייט אין שיין פון דער צעפייערטער נאַכט. כליניעט זיך קוקנדיק צו די ליניעס אַרויף, דאָרט ווו דער טויט קומט אום. דער טויט וואָס האָט פאַראיאָרן אין דער זעלבער צייט אַזוי גרויזאַם צוגענומען די מאַמען מיט דעם שוועסטערל פון דער וועלט.

נאַראַטשער וועלדער, פּאַרטיזאַנער מחנה „ווילנע“

מאַי 1944.

יידישע פּאַרטיזאַנער רייסן אויף די באַן־ליניעס

דער ערשטער אויטאָמאַט

אויף פּאַרטיזאַנישע וועגן גליטשן זיך אויפֿן סאַמעטענעם שניי שליטלען צו פֿאַרשידענע צילן. ס׳רויטלען זיך צונטער פּנימער ביי פּוסגייער. ס׳קוועלט דער שניי אונטער פערדן-פּיס פֿון גענייטע רייטער...

ווי אַ טשאַפּאַיעוו־פֿילם פֿון אַ צווייטער אויפֿלאַגע.

קוק ווייטער:

ווי וויכערס טראָגן זיך די פּאַרטיזאַנער אין שנייענע טיולן פֿאַרהילט. פֿון אונטער פּאַפּאַכעס און קובאַנקעס פֿלאַטערן ווי פֿאָנעלעך זוניקע פּאַסמעס האָר. זיכער און פֿעסט ציען זיך די פּאַרטאָפּייען אויף די ברייט ביינערקע פּלייצעס. ס׳שפּיגלט זיך אין זון דער שטאָל פֿון ביקס, פּולעמיאָט, אויטאָמאַט.

אויטאָמאַט... איצט זעט מען דעם מין געווער אַלץ אָפּטער און אָפּטער אויף פּאַרטיזאַנישע פּלייצעס. אין שלאַכטן קעגן שונא איז ד אָ ס געווער — דער דאַנקבאַרסטער מיטהעלפֿער פֿון קעמפֿער. וואָס וואָלט דאָס נישט געטאָן אַ פּאַרטיזאַן, כדי צו באַקומען אַן אויטאָמאַט? אין אַלע העלן וואָלט ער אַוועק, דעם קאָפּ אין סכנה געשטעלט... אַ קלייניקייט אַן אויטאָמאַט!... אָ, ווען דער אויטאָמאַט וואָלט געקענט אויך דערציילן — וויפֿל אינטערעסאַנטע זאַכן מיר וואָלטן זיך דערוווסט! די געשיכטע ווי אַזוי קומט דער אָדער יענער אויטאָמאַט צו די פּאַרטיזאַנער איז פֿול מיט די דראַמאַטישסטע פּאַסירונגען.

איך ברענג דאָ איצט די געשיכטע ווי אַזוי עס האָט זיך באַוויזן צו אונדזערע פּאַרטיזאַנער דער ערשטער אויטאָמאַט.

ליאָלע וואַרשאַוואַטשיק איז געווען איינער פון די ערשטע העלדישסטע פּאַרטיזאַנער אין ליטע. אַ יונג, נישט קיין גראַמאַטנער, האָט ער, דער־פילנדיק די ביקסן־קאָלבע פון געשטאַפּאָ, באַשלאָסן זיך אַריינוואַרפן אין קאַמף קעגן שונא. זיין רוסיש ווייבל, קיליקייע, האָט זיך געבעטן ביי אים:

— ליאָליוש טייערער, גיי נישט אין ערגעץ, איך וועל דיך אויסבאַ־האַלטן, דו וועסט זען. אַ מכה וועלן זיי דיך געפינען...

ליאָלע האָט צו איר ביין אַ זאָג געטאָן:

— מען וועט נאָך קומען נעמען נישט נאָר מיך, נאָר אויך דיך וועלן די הינט זיך נישט שעמען צו נעמען... ערגער נאָך, מען וועט דיך נאָך מער שלאָגן, ווייל דו האָסט חתונה געהאַט מיט אַ ייד...

ליאָלע צעאַקערט יעדן ווינקעלע, כדי צו באַקומען געווער. און אַט צעלויכט זיך זיין פּנים: ער נישטערט אויס אַ ביקס און איינגיכן דערפילן די דייטשע פּאַסטנס ליאָלעס געווער. ער איז אָבער נישט איינגאַנצן צו־פרידן, און לאָזט נישט צורו דאָס ווייב:

— וואָס דרייסטו מיר אַ קאָפּ מיט ווייבערשע מעשיות, — דענער־ווירט זיך ליאָלע אויף איר — זאָלסט וויסן זיין, קילייקע, קריגסטו מיר נישט קיין אויטאָמאַט, קום איך מער נישט צו דיר.

— וואָס זאָל איך קריגן? אַ וואָס? — פאַרשטייט נישט קילייקע וואָס ער וויל פון איר.

— אַן אויטאָמאַט! אַזאַ ביקס וואָס האָט אַ גרויסן טעלער מיט קוילן און קען אַוועקלייגן אויף איינמאָל 70 סוואָלאָטשעס.

— טאָ ווו זאָל איך דאָס קריגן, גאָט מיין גאָט!

— כ'וויים נישט ווו... נאָר געדענק, כ'קום צו דיר אין צען טעג אַרום און אַן אויטאָמאַט זאָל מיר זיין! אויב נישט...

— וואָס האָסטו זיך אָנגעזעצט אויף מיין קאָפּ, קינדערלעך מיינע!

— צעטענהט זיך קילייקע — נו זאָג.

...אָבער ס'איז שוין נישט געווען צו וועמען צו רעדן.

קילייקע קען גוט איר ליאָלען. ווען ער זאָגט וואָס, מעג זיך די וועלט איבערקערן, מוז דאָס באַשאַפן ווערן. אָבער ווו גייט מען? צו וועמען רעדט מען? דאַרף מען אפשר פּרווון זיך צוכאַפּן אין דאָרף אַריין.

גייט זי אַריין צו איין שכנה, צו אַ צווייטער, דערציילט ווי פּאַרטיזאַנער ברענגען מלוכהשע מאַיאָנטקעס און אַז די דייטשן האָבן מורא די נאָז אַרויסצושטעקן. דערשרעקט זיך אַ שכנה:

— ווער ווייסט, וואָס דער דייטש קען נאָך אָפּטאָן? אַט זענען נישט לאַנג צו טימאָפּייען געקומען דייטשן, האָבן זיי געפונען ביי אים אַ שטיקל אייזן, האָבן זיי געזאָגט, אַז ס'איז אַ ביקס און טימאָפּייען דערשאָסן.

— ווייסט, קילייקיושקע, — שלאָגט איבער אַ צווייטע שכנה, — פּעדקע וואָראָניעץ וועט האָבן דעם זעלבן סוף... ער האָט דאָס אויך...

— וואָס האָט ער? — זיצט נישט איין קילייקע.

— וואָס... אין מויל דאַרף מען דיר אַריינלייגן... וואָס? אַט צוויי ביקסן מיט אַזעלכע מאָדנע קייקלעך.

— איז וואָס, שטיקט איין קילייקע איר נייגעריקייט, — האָט ער דאָך געהאַט, און פּאַר געוועזענע איז ווייסטו דאָך, אַז מען צאָלט נישט.

— נו, ענטפערט אָפּ די שכנה, — און פון וואַנען ווייסטו, צי ער האָט נאָך דאָס נישט? ווו ט'ער דאָס אַהינגעטאָן, אין טייך אַריינגעוואָרפן?... אין ד ר' ע ר ד ערגעץ באַהאַלטן געוויס.

ס'האָט איר אָנגעהויבן רוישן אין קאָפּ. פּעדקע... פּעדקע וואָראָניעץ. זאָל ער טאַקע האָבן דאָס, וואָס ליאָלע האָט אָנגערופן? אַן... אַט צום מיוול, ווי האָט ער געזאָגט: יאַטאָמאַט... יעווטאָמאַט... טאָ ווי קומט מען צו צו אים, צו פּעדקען. ס'הייסט נישט אַזוי צו אים, נאָר דערוויסן זיך ווו און צי ער האָט דאָס נאָך טאַקע. אין קאָפּ זענען געפלויגן פאַרשידענע פּלענער, ווי אַזוי אַרויסצוקריגן פון וואָראָניעצן און צי ער האָט טאַקע דאָס, וואָס מאַרפּאַ איוואַנאָוונאַ האָט נאָר וואָס אַרויסגעפּלוידערט, און אויב ער האָט דאָס טאַקע, ווי אַזוי באַקומט מען דאָס פון אים אַרויס. טראַכטן קיין סך איז קילייקע נישט געוווינט. די בעסטע זאַך איז טאָן. איז זי אַוועק צו פּעדקען, פאַרדרייט אים אַ קאָפּ, אַז אויב ער וועט איר העלפן אַראָפּשניידן היי פון לאָנקע, שטעלט זי אים י ע נ ע ם שנאַפּס. פּעדקע, וואָס פּאַר אַ קאָפּ בראָנפן וואָלט ער זיך דעם קאָפּ געלאָזט אַראָפּשניידן, ביטרעוועט:

— אָבער איידער וואָס, קילייקיושקע, וואָלט נישט געשאַדט אַביסעלע איצטער...

— אַט אַ כאַליערע אויף דיר, — שלאָגט זי אים איבער ב ר י ל י ק — כ'האָב אָבער פאַרשטאַנען, אַז דו וועסט בעטן אַפּריער, נו קום שוין, קום שוין...

היי פון לאַנקע איז שוין פעדקע נישט געגאַנגען שניידן. ער איז געזעסן ביי קיליקען און געטרונקען אַ גלאָז נאָך אַ גלאָז און געפלוידערט פון אַלץ און פון אַלעמען. און קיליקע, — פּאַרזיכטיק, ווי אַ קאַץ ביים שפּרונג, גרייט זיך צו ווי אַזוי אַרויסצובאַקומען כאָטש דערוווייל פון זיין מויל, צי ער האָט דאָס, אָדער נישט. „גאָרנישט, — טראַכט זי — מי זנאַיעם נאַ טשטאָ מי גולאַיעם...” און פעדקע האָט אַרויסגעבאַלבעט, אַז ווען מען האָט אויסגעקלעפּט די צעטלען, מען זאָל אָפּטראָגן דאָס געווער, האָט ער אין פּאָליציי אָפּגעטראָגן אַ ביקס מיט אַזאַ קיילעכדיקן... נו אַזאַ קיילעכדיקע... ווי אַ גרויסע אַפּלאַטקע זעט אויס.

— אַט דו גרויסער נאַר, — זאָגט קיליקייע מיט פאַרדראָס — וואָס האָסטו דאָס באַדאַרפט אָפּטראָגן?

— גאָרנישט, — דרייט מיט די אויגן פעדקע — איינס אַזאַ האָב איך געלאָזן פאַר זיך אויך...

אין צען טעג אַרום איז געקומען ליאָלע. אין דאָרף האָט ער, פאַרשטייט זיך נישט געטאָרט זיך ווייזן, און זיין טרעף־פּונקט מיט קיליקייען איז געווען אין וואַניעס שייער, וואָס איז געשטאַנען פאַזע וואַלד.

קיליקייען קלאַפּט דאָס האַרץ: „ווער ווייס, וואָס ער קען נאָך זאָגן דער משוגענער? ער קען נאָך טאַקע אַוועק...”

און ליאָלע ברענט פון אומגעדולד:

— ננננו?

הייבט זי אים אָן דערציילן די גאַנצע געשיכטע מיט פעדקען, אָבער אינמיטן רייסט ליאָלע איר איבער:

— שוין ברענג מיר אים אהער... און אויב דו גייסט נישט — גיי איך, — רייסט ער זיך צו דער טיר.

— משוגענער, — כאַפּט אים אָן קיליקייע ביים אַרבל — ווילסט אין פּאָליציי אַריינפאַלן? זיץ אין היי... איך וועל גיין צו אים.

קיליקייע האָט נישט דערציילט פעדקען, אַז ליאָלע איז דאָ. זי האָט אים ווי שטענדיק גערופן צו זיך טרינקען.

— ווייסט וואָס, — זאָגט זי צו אים, ווינקנדיק מיט די קעצישע

אויגן, — ה יי נ ט, לאָמיר גיין צו וואַניען אין שייער... דאָרט איז דאָ היי, ס'איז פינצטערלעך...

פעדקען איז געוואָרן וואַרעם אין די גלידער:

— און סאַמאַגאָנקע אַביסל וועט אויך זיין?

— ווי זשע דען? — פאַרזיכערט קיליקייע, — אַלץ ליגט שוין דאָרטן צוגעגרייט.

אַזביידע זענען שוין געווען אין שייער און פאַרמאַכט הינטער זיך די טיר, איז אַרויס פון דעם היי ליאָלע. פעדקע איז בלייך געוואָרן און זיך געלאָזן צוריק צו דער טיר.

— שטיי! — האָט אויסגעשריגן ליאָלע — אַז נישט שיס איך דיך!

פעדקע איז געפאַלן אויף די קני, זיך געצלמט און געוויינט:

— ליאָלינקע טייערע, וואָס האָב איך דיר געטאָן, אָט זאָל קיליקייע זאָגן...

— נו שטיי אויף, שטיי אויף, העלד דו גרויסער — האָט געחוזקט ליאָלע, — זאָג אָבער דעם אמת, זאָג, ווו דו האָסט באַהאַלטן דעם אויטאָמאַט?

וואָראָניעצן איז געוואָרן אַביסל לייכטער. פונדעסטוועגן האָט ער זיך ווידער איבערגעצלמט און געמאַכט אַן אומשולדיקע מינע:

— וואָס פאַרא טאָמאַט?

— וואָס האָסטו אויסגעשטעלט אַ פּאָר קעלבערנע אויגן, — האָט זיך ליאָלע צעשריגן, — אויב אין 40 מינוט אַרום וועט דאָ נישט זיין דער אויטאָמאַט, צינד איך אונטער דיך מיט דיין שטוב אינאיינעם.

— ווי גאָט איז דיר ליב, ליאָלינקע טייערע, ווייסט דאָך, אַז איך בין דעם גאַנצן לעבן געווען מיט אייך, מיט די קאָמוניסטן...

— צוויי מינוט זענען שוין אַריבער, — רופט זיך אָפּ שטרענג ליאָלע, — די צייט גייט!

וואָראָניעץ האָט זיך אויסגעגלייכט:

— איך גיי, איך גיי, אָבער טאָמער וועט דויערן מיט נאָך אַ פּאָר מינוט לענגער, זאָלסטו נישט...

— שוין אַריבער דריי מינוט.

ס'האָבן זיך געצויגן די מינוטן ווי שעהן. וועט פעדקע ברענגען דעם אויטאָמאַט צי נישט... און אפשר וועט ער גאָר ברענגען פּאָליציי? נו דאָס

וועט ער דער סוקינסין נישט וואגן... צו גוט קען איך אים. געטראַכט, געטראַכט, און די זעלבע געדאַנקען זענען שוין אויך געשווומען ביי קיליקייען.

פעדקע האָט פאַרשפּעטיקט אויף גאַנצע 20 מינוט. אין טונקלקייט פון אָוונט האָט ער זיך אַריינגעשליכט אין שייער און פון אונטער זיין ברייט-לאַנגן מאַנטל אַרויסגעצויגן דעם אויטאָמאַט. ליאָלע האָט אַרומגעכאַפּט דעם אויטאָמאַט, צוגעדריקט צום האַרץ און אַ קוש געטאָן.

— משוגענער, — צלאַכט זיך קיליקייע און פעדקע קען נישט פאַרשטיין, וואָס איז דאָ אַזוי מיט ליאָלקען די גדולה.

— משוגע זאָגסטו, — קושט ער ווייטער דעם שטאָל, — קיליקייענקע, האַרציקע, קום אַהער! פעדקעלע, ליבינקער קום נענטער... אָט אַזוי... נענטער צו מיר... די ביינדעלעך וועל איך צעקושן...

ליאָלע האָט זיי אַרומגעכאַפּט, געדריקט ביידן צום האַרצן, געקושט, געלאַכט, געקוויעלט און זיי מיטשלעפּנדיק, זינגענדיק אין אַ טאַנץ אַוועק. פעדקע איז אַ צעטומלטער נאָכגעגאַנגען... אָנגעהויבן טאַנצן און האַקן מיט די שטיוואַלעס. קיליקייע האָט ווי שטענדיק איר ליאָלען געפאָלגט.

— אָט וועט דאָס זיין אַ פרייד... אָט וועל איך דאָס שלאָגן!... העי, — שטעלט זיך מיטאַמאָל ליאָלע אויף אַכטונג מיטן אויטאָמאַט, — חבר קאָמאַנדיר, כ'מעלדע ווי געהעריק, — די אויפגאַבע, וועלכע איך האָב זיך געשטעלט צו באַקומען אַן אויטאָמאַט, האָב איך דורכגעפירט! — ער האָט זיך נאָך שטאַרקער צעזונגען, — אָט וועט דאָס זיין אַ פרייד ביים קאָמאַנדיר!

ליאָלע האָט דעם אויטאָמאַט נישט אַרויסגעלאָזן פון האַנט. געדריקט אים צום האַרצן, געגלעט און געטוליעט, ווי ער וואָלט געהאַלטן אויף די הענט דאָס טייערסטע.

— ווי מיין קינד וועל איך דיך האַלטן, — האָט ער געצערטלט די לופע, — כ'וועל דיך פוצן, עסינקען געבן...

דער אָפּשיין פון צונטערן הימל האָט זיך געריסן דורך די שייער-שפּאַרונעס אויף ליאָלעס פּנים.

און אַ שאָד וואָס איר האָט דאַן נישט געזען ליאָלען, איר וואָלט געזען, וואָס דאָס איז אַזוינס אַ גליקלעכער מענטש.

פּאַרטיזאַנער מחנה „ווילנע“.

25סטער דעצעמבער 1943.

מאַמע און זון

ווען די מאַמע מיטן זון זענען געקומען פון גאַס, האָבן זיי אין שטוב דעם טאַטן שוין נישט געטראָפן. שכנים האָבן איבערגעגעבן, אַז נישט לאַנג זענען דאָ געווען געשטאַפּאָ־לייט, וועלכע האָבן מיטגענומען דעם טאַטן מיט זיך.

די דאַטע פון 13טן יולי 1941 איז שוין אויף אייביק פאַרבליבן אין זייער זכרון.

„מיר וועלן נישט איינרוען, ביז וואַנען מיר וועלן פאַרן טאַטנס לעבן נקמה נעמען פון שונא." ס'זענען נישט קיין סתם ווערטער.

אין לאַגער אָרגאַניזירט גרישע צו זיך נאָך חברים (דוקשטולסקי זלמן, לעווין דוד, שטול בערל, חפץ חיים, כאַזענאָוויטש הערשל, קאַץ ליבע) און שטעלט ז יי און ז י ך די אויפגאַבע:

— פון אונטער דער ערד קריגן געווער. — און ווי אַזוי ס'ווערן גע־שאַפן דריי נאַגאַנען, אַ פראַנצויזישע ביקס און דריי גראַנאַטן איז אַ באַזונדער קאַפּיטל.

אין מערץ 1943 גייט די גרופּע אַוועק פון לאַגער אין פּאַרטיזאַנקע. ס'איז נישט אַזוי לייכט געווען דאָס אַוועקגיין. חדשים צוגרייטונגען, זוכן פאַרבינדונג מיט פּאַרטיזאַנער, אַוועקגיין אַ ז ו י, אַז קיין אַנדערע זאָלן נישט ליידן.

גרישע האָט גוט אָרגאַניזירט.

די מאַמע איז געבליבן אין לאַגער, אויף מיטצונעמען מיט זיך נאָך אַ גרופּע, ווען זי וועט באַקומען פון איר זון אַ בריוו.

די גרופע מאכט דורך אויף הינטישע וועגן (ס'הייסט אויף פּאַרטי־זאַנער לשון וועגן, אויף וועלכע אפשר הינט וואָלטן געקענט דורכגיין) איי־בער 200 ק"מ און טרעפט אין די נאַמשער פּושטשעס אַ ווזוואָד פון פּאַר־טיזאַנישן אָטריאַד „לענינשער־קאָמיוג", וועמענס קאָמאַנדיר סטאַסקע־וויטש עם גלידערט זיי איין צו זיך אין אָטריאַד.

אין אַ פּאָר טעג אַרום שיקט מען 30 קעמפער פון פערטן ווזוואָד (צווישן זיי 14 יידן) אויף אַ לויערונג (זאַסאַדע) אויף דייטשן. אויך גרישע איז דאָ. עס קאָכט און ס'זידט דאָס בלוט אין אים.

— ווי דערלעבט מען שוין צו זען אַ דייטש? — קען ער נישט אויס־האַלטן.

גרישע האָט בלויז אַ נאַגאַן, ווי ליב ער איז אים איצטער, ווי טייער. ער קושט אַזש דעם שטאָל און קאָנטראָלירט צום לעצטן מאָל, צי אין צי־לינדער שטעקן אַלע קוילן.

די דייטשן דערנענטערן זיך. אין גרישעס אויגן צעצינדט זיך אַ פייערל. ער דערזעט אַ פּולעמיאָט אויפן פּלייצע פון אַ דייטש. זיין חלום איז דאָך ווערן אַ פּולעמיאָטשיק. האָבן אַן אייגענעם דעראָבערטן פּו־לעמיאָט.

און ווען דער קאָמאַנדיר גיט אַ שלאָג אַרויס דעם באַפעל „פייער!" הערט דאָן גרישע בלויז זיין שאָס. דער פּולעמיאָטשיק ליגט שוין אַ פאַרוווּנדעטער, אָבער לעבט נאָך. גרישע הערט נישט דאָס סווישטשעריי פון קוילן, ער זעט בלויז זיין ציל, דעם פּולעמיאָט און דעם שונא, וואָס האַלט אים נאָך.

— אַך, וואָס פאַר אַ פאַרגעניגן איך האָב געהאַט, ווען איך האָב זיך דאָס ערשטע מאָל אָפּגעוואַשן אין היטלעריסטישן בלוט. — גרישע דער־מאָנט עס איצטער און דאָס האַרץ פלאַקערט אין אים.

גרישע איז ברייטפּלייציק, הויך, פעסט.

— איך דאַרף נישט קיין צווייטן נומער צו זיך! — האָט ער פאַר־שפּאָרט דעם אָטריאַד אַ קעמפער.

גרישע טראָגט דעם פּולעמיאָט ווי אַ פעדער אויף זיך, דערצו דריקן אים פעסט דריי דיסקן די פּלייצע און דעם היסטאָרישן נאַגאַן לאָזט ער נישט אָפּ פון זיך אויף אַ סעקונדע.

יוחנן מערסקי

שטאב־נאטשאלניק

טאטע און זון

דער ווילנער שניידער מילייקאָווסקי
מיט זיין זון האָבן נקמה גענומען
פארן טויט פון זייער מוטער.

גרישע גורוויטש

זיין פולעמיאָט און זיין
היסטאָרישער רעוואָלווער

(פאָטאָגראפירט דורך ש. קאטשערגינסקי)

— גרישע!

די בכבודיקע אויפגאַבע צו קריגן אַ פאַרבינדונג מיטן צענטער — ווערט אים איבערגעגעבן. ער מאַכט דורך מיט זיינע צוויי חברים אַ פּאָר הונדערט ק״מ ביז די גאַליבאָקער פּושטשעס, צום חבר פּלאַטאָן. באַקומט באַפעלן, טאָל, קוילן, און מיט דער משא, האַלטנדיק זיין פּולעמיאָט מיט די דיסקן דערצו, שניידט ער דורך צוויי אייזנבאַן־ליניעס, ווו דער דריילינג לאָזט פאַר איינוועגס אַראָפּ אַן עשאַלאָן, דריי שאָסייען און ברענגען דעם אָטריאַד וויכטיקע ידיעות און געווער.

אויף מאָרגן קומט צו אים די מאַמע.

די פעַרציק יאָריקע פרוי ברענגט מיט זיך אַ באַוואָפנטע גרופּע פון פינף מאַן.

שרה (די מאַמע) האָט מיט זיך אַ רעוואָלווער. דער קאָמאַנדיר נעמט זי אריין צו זיך אין אָטריאַד, צו דעם ווזוואָד, ווו ס'געפינט זיך דער זון.

אין צוויי טעג נאָך איר קומען דערשפּירט זי שוין דעם האַרטן לעבן פון אַ פּאַרטיזאַן, 8 טויזנט דייטשן רינגלען אַרום די 150 פּאַרטיזאַנער. די מאַמע גייט צוגלייך מיט אַלעמען אין קאַמף, פאַר אַרויסרייסן זיך פון דער פיינטלעכער בלאָקאַדע. די פיינטלעכע קייט ווערט אין שונאס בלוט איבערגעריסן. עס פאַלן צוויי צענדליק פאַשיסטן. שרה באַקומט אַ ביקס פון די טראָפּייען.

— געווער האָבן מיר, ס'פעלן אוים קוילן.

גרישע מיט דער מאַמען ווערן באַשטימט אין דער גרופּע, אויסצופירן די וויכטיקע אויפגאַבע.

— געווען איז דאָס דעם 9טן סעפּטעמבער 1943 יאָר, — דערציילט גרישע — מיר גייען אין וועג אויסצופירן די אויפגאַבע. ערשט מיטאַמאָל דערהערן מיר געשרייען:

— שטיין! שטיין בלייבן!

מיר צעשיטן זיך אין די קוסטעס, האַלטנדיק גרייט דאָס געווער.

— איך קוק זיך אַרום: 25 סאָלדאַטן פון נאָענטן מאַרצינקאַנצער גאַרניזאָן, אַלע באַוואָפנטע מיט אויטאָמאַטן. כ'באַוויַיז בלויז אַ קוק צו טאָן, ווער ס'איז לעבן מיר, כ'באַמערק די מאַמען; דעם בראַסלאַוווער

גרשון, יאנקעלעוויטש און דעם ראדונער ווינצקאָווסקי. פּלוצלינג גיט אַ האָגל אויף אונדז אַ געדיכטע שיסעריי.

— פאַר קיין פאַל נישט לאָזן זיך נעמען לעבעדיקע! — קאָמאַנדעווע איך אַ דענערווירטער.

— גרישינקע — פליסטערט צו מיר די מאַמע — האַלט זיך, באַפעל שיסן.

— די מאַמע האָט מיך מיט די ווערטער אַרויסגעפירט אַ ביסל פון פאַרלאָרנקייט, איך גיב אַ באַפעל:

— פייער, חברים, אין די פּאַשיסטן!

מיין פּולעמיאָט אַרבעט אויסגעצייכנט. די מאַמע, שיסנדיק פון איר ביקס, קוועלט אָן און שרייט:

— אונטערגעבן זיך ווילט איר זאָלן מיר, עך, סוואָלאַטשעס, גיט זיך אַ י ר אונטער!

— איינער שוין געפאַלן! — שפּרינגט זי אויף אַ צופרידענע.

איך היים איר זיך גיכער צוריק אַראָפּלאָזן. מיין פּולעמיאָט לייגט אַוועק אַ צווייטן דייטש, די חברה האַלטן אויסגעצייכנט איין דעם שונא. די מאַמע ענדיקט שוין באַלד אירע 75 קוילן, האָט שוין אַפילו אַרויס־געוואָרפן אירע 4 גראַנאַטן.

— נאָך איינער געפאַלן! — גיט זי זיך אַ הויב פאַר פרייד און אין מיטן דעם פריידיקן געשריי, זיפט איר דורך אַן אויטאָמאַטן-סעריע און זי פאַלט אַ טויטע לעבן מיר.

ווינצקאָווסקי דערציילט, וואָס ס'איז ווייטער געווען:

— ווי נאָר גרישעם מאַמע איז געפאַלן, האָט זיך דער זון אַ לאָז געטאָן מיטן אויפגעהויבענעם פּולעמיאָט אין דער הויך און אין האָגל פייער דערקראָכן צום מערדער פון זיין מאַמען און אים מיטן פלאַמען־לעשער צעקוואַשעט דעם פּנים. אויף פּיצלעך. כדי צו דעקן גרישען, האָב איך מיט יאַנקעלעוויטשן פאַרשטאַרקט דעם פייער אין שונא, וואָס האָט אָפּטרעטנדיק מיט שרעק זיך געלאָזן צוריק. מיר פּרווון נאָכיאָגן, עס פאַלט אַ טויטער יאַנקעלעוויטש. גרישען פאַרליר איך פון די אויגן...

ווו איז גרישע?

— ווי נאָר איך האָב זיך געגעבן אַ קער אום צו מיינע חברים, בין

איך געטראָפן געוואָרן פון א דום־דום קויל אין דער אויבערשטער טייל פון דעם לינקן פוס און כ׳בין אנידערגעפאלן צווישן קוסטעס. א מינוט צען בין איך אָפּגעלעגן און נישט געוווּסט, אויף וואָס פאר א וועלט איך בין. דערנאָך האָב איך זיך געכאפּט, אז איך בין איינער אליין. כ׳האָב צעריסן אויף זיך דאָס העמד, פארבונדן דעם בלוטנדיקן פוס, צונויפגעזאמלט די קוילן, גענומען דעם פולעמיאָט מיט די דיסקן אויף זיך און צוגעקראָכן צו דער מאמען.

זי איז געלעגן, מיין מאמעלע, ווי זי וואָלט געשמייכלט צו מיר. פעסט האָט זי געהאלטן צוגעדריקט צו זיך די ביקס. כ׳האָב איִם ארויסגענומען פון אירע הענט, פארדעקט זי מיט בלעטער־צווייגן. נאָכדעם פארדעקט מיט צווייגן יאנקעלעוויטשן, פארמאסקירט זייער געווער (ס׳זאָל אין שונאס הענט נישט ארייַנפאלן) און מיט מיין וואָגיקן געוויכט זיך גע־לאָזן צו דער באזע. 6 קילאָמעטער בלאָטיקן וועג האָב איך דורכגעטאָפּ־טשעט, דאָס בלוט האָט גערונען פון פוס און זיך געצויגן אין א לאנגן רויטן שנור נאָך מיר. אין די זאכן, מיטן געווער אויפן האלדז פארוואָרפן בין איך דורכגעשווומען א צען מעטערדיקן טייך. כ׳בין קוים ארויס פון וואסער, א פאַל געטאָן צווישן קוסטעס און זיך שוין מער נישט געקענט אויפהויבן.

אזוי בין איך אָפּגעלעגן צוויי א האַלבע מעת לעת. ס׳זענען שוין געווען פרעסטלעך. די קליידער אויף מיר זענען פון פראָסט פאַרפראָרן געוואָרן ווי קאָרע. כ׳האָב אפילו נישט געהאט קיין כוח אָנצודריקן דעם צינגל פון נאַגאַן, כדי זיך צו דערשיסן.

דער אָרט איז געווען א פארוואָרפענער. קיינער איז דאָ קיינמאָל נישט געגאנגען, אויב אפילו יאָ, וואָלט מען דאָך מיך געדארפט באמערקן צווישן די קוסטעס און שרייען האָב איך שוין נישט געקענט. באגיין זעלבסטמאָרד איז געווען פאר מיר דער איינציקער אויסוועג, כדי צו פאַר־שפּאָרן זיך ווייטער צו מאטערן, ווייל שטארבן האָב איך סיי ווי געדארפט, נישט היינט איז מאָרגן. אָבער... „זאָג נישט קיינמאָל, אז דו גייסט דעם לעצטן וועג" — די ווערטער פון אונדזער פארטיזאנער־ליד האָט מיך באלד איבערצייגט אין זייער ריכטיקייט. א פאסטעכל איז אָנגעלאָפן זוכן א פארלאָרענע בהמה און האָט, דערזעענדיק מיך, זיך צעוויינט. ער איז

תיכף אַוועקגעלאָפן צו זיך אין דאָרף, פּאָסיעקאַ, וווּ ס'זענען געשטאַנען אונדזערע אויסשפּירער (ראַזוויעדטשיקעס) און אין אָוונט האָב איך דער־שפּירט אַ הייסע פּליסיקייט אין מויל. כ'האָב זיך אָנגעהויבן טשוכען, דער־זען אַרום זיך מיינע חברים פּאַרטיזאַנער, וועלכע גיסן מיר הייסע מילך אין מויל.

מיר האָבן קיין דאָקטער נישט געהאַט, קיין מעדיקאַמענטן אויך נישט. דער חבר זאַרובאַוו, וועלכער איז עטלעכע מאָל אַליין פאַרווונדעט געווען און אויסגעהיילט געוואָרן, האָט מיך אָנגעהויבן היילן. מיט אַ פּאַט־ראָן אָנשטאָט אַ פּינצעטקע האָט ער אַריינגערוקט אין ווונד אַ קנויט. כ'האָב דעם ערשטן מאָל פון דעם געחלשט. אַזוי האָט ער מיר ביסלעכ־ווייז דעם פּוס פאַרהיילט, אָבער נישט אויסגעהיילט. אַרומגיין גוט האָב איך שוין נישט געקענט.

גרישע האָט דאָס געווער נישט געלייגט, כאָטש דער פּוס האָט נאָך אַלץ געאייטערט. דער ווינטער האָט זיך אָנגערוקט. דער שונא מאַכט אַלץ ענגער דעם קרייז אַרום דעם וואַלד.

דער דאָקטאָר פון אָטריאַד נעמט זיך צו דעם יונג. ער לייגט זיין לעבן אַריין אין אים און גרישע ווערט אויף אַזויפיל געזונט, אַז ער קען ווייטער גיין אויספירן אויפגאַבעס.

— ערשט איצט האָב איך נאָך אויסצופירן אַ וויכטיקע אויפגאַבע, — זאָגט ער — נקמה נעמען פאַר דער מאַמען.

גרישע רעדט קיין סך נישט.

אַ שווייגנדיקער מיט ברענענדיקע פייערן אָנשטאָט שוואַרצאַפּלען, לויערט ער מיט אַ גרופּקע ביי די באַן-ליניעס און לאָזט אַראָפּ נאָך צוויי עשאַלאָנען. פון זיין פּולעמיאָט פאַלן נאָך צענדליקער היטלעריסטן. זיין פּולעמיאָט נעמט אין געפאַנגענשאַפט נאָך פּולעמיאָטן, אויטאָמאַטן, ביקסן, קוילן, גראַנאַטנוואַרפער.

גרישע ווערט נאָך צוויי מאָל פאַרווונדעט.

— כ'האָב אָבער נאָך קעמפן נישט פאַרענדיקט, — זאָגט ער צו זיינע פריינט און פיינט.

ווען ער גייט אין וועג, ווען ער געפינט זיך אין דעם פּאַרטיזאַנישן ערד־שטיבל, דערמאָנט זיך אים שטענדיק די דאַטע פון 13טן יולי 1941, ווען

די פאשיסטן האָבן פארשלעפּט זיין טאטן און תיכף קומט אויף די געדאַנקען די צווייטע דאַטע, דער 9טער סעפּטעמבער 1943, ווען ס'איז אזוי העלדיש אומגעקומען די טייערע מאמעלע.

עס ווייסן ווו איר קבר איז אַלע פּאַרטיזאַנער אין וואַלד. זי ליגט באַהאלטן אין ראדונער ראיאָן, אין סטייער וואלד אויף דער וויספּע. ווילן א פּארטיזאנער טרעפן זיינע פארלאָרענע חברים, רעדט א פּארטיזאן אָפּ זיך עגעץ צו טרעפן, איז דאָ נאָר איין אָרט — ביים קבר פון דער העלדישער מאמען, שרה גורוויטש. דאָרט קענט איר אויך טרעפן א פארטראכטן, אן אין צאָרן צעפלאמטן איר העלדישן זון גרישען.

ווילנע, 10טער אקטאבער 1944.

צווי באַגעגענישן

אין דעם טונקעלן ערדשטיבל האָט אַרייִנגעלויכטן אין פרימאָרגן
א הויכלעכע פיגור און לעבעדיק אויסגעקלונגען:

— גוטער מאָרגן!

כ'האָב א הייב געטאָן די אויגן און דערזען פונעם אונטערן באַלקן
אונטערגעשפּאַרט, שײַנט ארויס א פריש, געזונט פּראַסטיק פּנים.

— בלאַט! רוף איך אויס.

— און פון וואַנען ווייסט איר, אַז בלאַט? — וואונדערט זיך דער
פרעמדער.

— אָט אזוי שטעל איך זיך אים פאָר! — זאָג איך.

— איר האָט קיין טעות נישט... געטראָפן.

דער פרעמדער איז מיטאַמאָל געוואָרן אַן אייגענער. ס'האָט געיווירט
פון אים מיט פריידיקן לעבן. יונג, הויך, ברייטפּלייציק. דער מונדיר,
דער פּאָרטאָפּיי אויף אים, דער אויטאָמאַט מיטן פּיסטאָלעט, די לעדער-
נע סומקע ביים זייט — אַלץ האָט זיך צוזאַמענגעגאָסן אינאיינעם, — גע-
שאַפן פאַר זיך דעם אויסגעטרוימטן העלד פון א פּאַרטיזאַן. א העלד —
אַזא ווי מען האָט פאָרגעשטעלט צווישן די מחנות דעם פּאַרטיזאַן —
איציק בלאַט, וועגן וועמען די פּאַרטיזאַנער האָבן גערעדט זייער א סך.
ס'איז געווען וואָס צו דערציילן און וואָס צו הערן.

קוועקזילבער, ער רוט נישט איין.

— דער אויטאָמאַט פּאַדערט דאָך דאָס זייניקע, — שמייכלט בלאַט.
כ'בעט זיך ביי אים:

— דערציילט אַ ביסל פון אייער לעבן. לאָמיר הערן פון אייך אַליין וועגן זיך.

פאַרטראַכט ער זיך:

— וועגן מיין לעבן... ס'איז דאָ וואָס צו דערציילן, אָבער וועגן דעם לאָמיר אָפּלייגן אויף אַן אַנדער מאָל. נישטאָ קיין צייט.

— ניין — באַשטיי איך אויף דאָס מייניקע. — איר ווייסט דאָך, אַז היינטיקע צייטן טאָר מען נישט אָפּלייגן. אָט זייט איר דאָ און אין אַ שעה אַרום, ווער ווייסט ווו?

— זייער ריכטיק, אגב, — האַקט ער זיך אַליין איבער — גלויב איך נישט, אַז איך זאָל איבערלעבן די מלחמה... און דערפאַר שנייד איך דעם שונא אומעטום, אויף אַלע וועגן. — ער קוקט אויפן זייגער, — נאָך 8 מינוט קען איך זיין ביי אייך... כ'וועל אייך נישט איבערגעבן קיין אינ־טערעסאַנטע פאַקטן, עפּיזאָדן, וועלכע וואָלטן אייך, ווי אַ שרייבער, גע־קענט זיין וויכטיק. אויף דעם וואָלט איך אַ סך צייט באַדאַרפט האָבן. אויך נישט אַלץ דערמאָנט זיך איצט. אָנהויבן וועל איך פון צווייטן יולי 1941. ווען די דייטשן זענען אַריין אין גלובאָק. צוזאַמען מיט מיינע סאָ־וועטישע חברים מקירימש און רוסינאָוו גייען מיר דאַן אַוועק אין דער האָ־לוביטשער פּושטשע, פון וואַנען מיר וואַנדערן אַוועק אין סאָוווסקי באָר (בעגאָמעלער ראַיאָן). דאָרטן טרעפן מיר שוין פּאַרטיזאַנער. כ'ווער אַ קעמפער פון קוזינס בריגאַדע. ס'הויבט זיך אָן אַ סעריע שלאַכטן קעגן שונא, סאַבאָטאַזש אין שונאס טיל, בלאָקאַדעס, דאָלגאָפּאַליע, קאַנטשאַן, בעגאָמעל, מינסקער ראַיאָן — מיר צעשיסן הונדערטער פיינטלעכע סאָל־דאַטן און אָפיצירן, מיט וועמענס געווער מיר באַוואָפענען זיך אַליין און צעטיילן נאָך אויך צווישן דער אָרטיקער באַפעלקערונג. מיט נאָך עלף פּאַרטיזאַנער באַקום איך פון קאָמבריג אַן עפנטלעכן דאַנק פאַרן אויס־צייכענען זיך אין די שלאַכטן. כ'גיי עטלעכע מאָל איבער די פראָנט־ליניע און צוריק אין שונאס טיפן טיל און פאַרשפּרייט ליטעראַטור צווישן דער באַפעלקערונג. דעם 21סטן נאָוועמבער 1942 ווער איך איבערגעשיקט אין ווילייקער געגנט, צו אָרגאַניזירן נייע מחנות. כ'קום אָן אין די נאַראָ־טשער וועלדער, ווו ס'שטייט שוין די „וואָראָשילאָוו" בריגאַדע. אַ נייע סעריע קאַמפן. אונטער מיין אָנפירונג ווערן פאַרניכטעט די דייטשישע

מאַיאַנטקעס ביי גלובאָק (פּיעטראָווּשטשינע, מאַטער, טשראַמקע און קאָס־טעלאַנאָווּשטשינע). מיר צעשיסן די פּאָליציי־וואך אומעטום און ברענ־גען עטלעכע געפאַנגענע, אָבער אויסער דעם, דאָס וויכטיקסטע פאַר די קעמפער — טראָפּייען געווער: אויטאָמאַטן, ביקסן, רעוואָלווערן, קוילן. לויטן באַפעל פון ח׳ פּאַנאַמאַרענקאָ, רייס איך אויף 138 באַן־רעלסן, 1 סעמאַפאָר און 6 באַן-קנופּן. מיט מיינע חברים שטשעוויליטקאָ און פּיעט־רושטשינקאָ נעמען מיר אויף אַ שלאַכט מיט אַ באַנדע פּאָליציאַנטן אין דאָרף ליעסניקי, לאָזנדיק אויפן שלאַכטפעלד 6 טויטע סוואָלאָטשעס. דעם 30סטן אויגוסט 1943 באַקום איך די אויסצייכענונגען „פּאַרטיזאַן פון פּאַטערלענדישן קריג״. דעם זעלבן חודש שיקט איבער מיין קאָמאַנדיר אין מאָסקווע אַ פאָרשלאַג, מיר אויסצוטיילן דעם אָרדן „רויטע פאָן״. כ׳גיי נישט איינמאָל אין מיין געבורט שטעטל גלובאָק און ראַטעווע ארויס פונעם דאָרטיקן געטאָ צענדליקער יידן און פיר זיי אוועק אין די קאַ־זאַנער וועלדער, וווּ זיי ווערן אריינגעצויגן אין די מחנות.

דער זייגער רוקט זיך, רופט צו דער ארבעט.

— דאָס צווייטע מאָל, אַז איך וועל ביי אייך זיין, אויף דער צוויי־טער באַגעגעניש, וועט איר זיך דערוויסן אַ ריי גאָר אינטערעסאַנטע פּרטים.

כ׳האָב געוואַרט מיט אומגעדולד אויף דער צווייטער באַגעגעניש. אַ פריידיקן האָט מען געזען בלאַטן, אָנגעטאָן אין שניי־ווייסע קליידער; פאָראויס אין גאַנג אויף אַן אויפגאַבע מיט זיין מחנה.

זעענען אַוועק טעג, און ווי מאָדנע, ס׳האָט זיך צעוואַקסן אין מיר אַ בענקעניש צו אים — דעם הויכוויקסיקן יונג. כ׳האָב געשפּירט אין איינ־זאַמע מינוטן, אַז ווען איצט וואָלט דאָ געווען בלאַט, וואָלט ער מיט זיין קלינגענדיקער לעבעדיקייט פאַרטריבן די שווערע גערדיכטקייט. יעדער אָנ־קלאַפּ אין טיר האָט אַ טיאַכקע געטאָן אין האַרצן: — אפשר בלאַט? און וויפל איך האָב נישט געשיקט צו אים, ער זאָל קומען צו מיר און וויפל ער האָט נישט צוגעזאָגט צו קומען, האָט די צווייטע באַגעגעניש נאָך אַלץ נישט געקענט צושטאַנד קומען. די אַרבעט ביי אים האָט געברענט: זי־צונגען, פאַרזאַמלונגען, אויפגאַבעס.

מער איז שוין בלאַט צו מיר נישט געקומען.

אונדזער צווייטע באַגעגעניש איז פאָרגעקומען אויף דער טשאַפּייעוו־באַזע. די צווייטע באַגעגעניש איז געווען אַ שטומע. צווישן אַ ערנוואַך פון פּאַרטיזאַנער איז אין אַן ארון געלעגן דער טויטער קערפּער פון העלד — בלאַט. פאַרשווונדן געוואָרן איז די זון פון זיין פּנים, דער שמייכל. פאַרביסנקייט האָט אָנגעפּילט דאָס טויטע געזיכט, ווי ער וואָלט נאָך אַלץ געהאַלטן אין מיטן פון דערפילן אַ גרויסע אויפגאַבע.

און דאָס וויכטיקסטע, די אויפגאַבע איז אויסגעפירט געוואָרן.

אַזוי איז דאָס געווען:

אַ טייל פון אָטריאַד איז אוועק הינטער לינטעפּ אויף צעקלאַפּן אַ גאַר־ניזאָן. דער בנין, וווּ דער גאַרניזאָן איז געשטאַנען, איז שוין געשטאַנען אין פלאַמען און אַרומגערינגלטער פון די פּאַרטיזאַנער. אין די קעלערן האָבן זיך געפונען 16 פּאָליציאַנטן, וועלכע זענען געווען אויסגעשטעלט אויפן פייער פון די פּאַרטיזאַנער. בלאַט וויל אָבער אומבאַדינגט זיי פאַנ־גען לעבעדיקע. דער קאָמאַנדיר רופט:

— קריכט נישט, בלאַט!

דער העלד איז שוין אָבער ביי די פענצטערלעך:

— גיט זיך איבער, אַז נישט קומט איר אום! — שרייט בלאַט צו זיי.

אָנשטאָט אַן ענטפער קומען עטלעכע שאָסן. בלאַט, אַן אונטערגעשאָ־סענער, דערלויפט קוים און פאַלט אויף די הענט פון קעמפער סערעש.

— איך שטאַרב... די סוואָלאָטשעס האָבן...

:: :: ::

ביים לינקן ברעג פון וועג, נאָענט צו דער טשאַפּאַיעוו־באַזע, אַרום די נאַראָטשער וועלדער, רוען אונטער עטלעכע בערגלעך העלדן פון דער זעלבער מחנה, געפאַלן ביים אויספירן זייערע פליכטן. דער קבר פון העלד איציק בלאַט איז דער פרישסטער. דער געלער זאַמד דערמאָנט, אַז ערשט נעכטן האָט נאָך דאָ אין דער נאָענט לעבעדיק געקלונגען בלאַטס קול, אַז ערשט נעכטן איז ער דאָ פאַרבייגעגאַנגען אין מאַרש און דאַרף נאָך, מוז נאָך און וועט נאָך צוריקקומען...

פּאַרטיזאַנער מחנה „ווילנע".
יאַנואַר 1944.

אַ מאַמע

צו דער הייליקער מאַריע אין פאַרפינצטערטן ווינקל האָט די אַלטע פּעטינע טאָג און נאַכט געבעטן:

— אָ, מוטערל הייליקע! באַשיץ מיין איינציק זונעלע, מיין וואַניען. 15 יאָר איז ער פון מיין שטוב נישט אַרויס, כ'האָב אים געהיט און געכאָוועט, ווי מיין אויג אין קאָפּ... און איצט — ווילן אים די דייטשן צונעמען פון מיר... ער איז דאָך נאָך יונג מיין קינד. דאָס זעכצנטע יאָר גייט אים ערשט, דאָס זעכצנטע יאָר...

זי פלעגט שעהן לאַנג אָפּשטיין פאַרן טיר, אָפּוואַרטן, וואַניע זאָל פון פעלד קומען. זאָיען פלעגט זי פון שטוב טרייבן:

— גיי זע, וואָס איז ער נאָך אַזוי שפּעט פון פּאַשע נישט געקומען.

און אַז דער טונקל-פלעקיקער הינטל מורוס פלעגט פון ווייטן פּאַטשן מיט די לאַפּקעס, פלעגט דאַן ביי פּעטינען דאָס האַרץ אָנהייבן קלאַפּן:

— גאָט צו דאַנקען... וואַניע גייט שוין אויך...

דער טרילער פון פייפל האָט זיך געטראָגן פאַראויס און גלייך נאָכדעם האָט זיך באַוויזן ע ר —

— מיין טייערער! — פלעגט זי אים אויסצערטלען און צעקושן די גלידער, — ביסט געקומען, — און ווי נישט גלויבנדיק אַז ס'איז ער, פלעגט זי אים אַרומטאַפּן און לאַשטשען.

די מאַמע פלעגט זייער אָפּט אַריינפאַלן אין אַ מרה שחורה און רעכענען, אַז די דייטשן ווילן פטרן איר וואַניען.

— איכ׳ל זיך אן עצה געבן מיט זיי, מאמעלע, דו סט׳זען — פלעגט ער זי בארואיקן. — א י ך וועל אין דייטשלאנד נישט פארן.

— און אז מען וועט קומען דיך נעמען מיט געוואלד, אזוי ווי מען האט גענומען קאסטיען?

— וועל איך אין וואלד אנטלויפן. מ י ך נעמט מען נישט מיט געוואלד! — פייערן זיינע בלויע אויגן.

וואניע האט ערשט נישט לאנג אין דער שול אנגעהויבן פויזען איבער די שווארצע פינטעלעך. גיך האבן אים אבער די היטלעריסטן באפרייט פון דער טירחה. און דעם אמת דארף מען זאגן: ער האט ווייניק וואס זיך געקלעמט פון דעם, וואס ער לערנט זיך נישט ווייטער. ער האט אויף דער שול־באנק נישט געקענט איינזיצן. דאס פעלד און דער וואלד!

— א, ד א איז געווען זיין היים. ווי גוט ס׳איז אים, ווען ער פליט איבער די טאלן און בערגלעך נאך דער סטאדע מיטן קנאקיקן בייטשל און קאמאנדעוועט צו די בהמות:

— ווו ביסטו פארקראכן? צוזאמען געגאנגען!

— זיך צעלייגט ווי א פריץ!

זיין סטאדע האט אים פארשטאנען און האט רואיק געפאלגט איר פירער.

סארא שיינע פייפעלעך ער שניצט, סארא פיינע געצאצקעוועטע שטעקעלעך. און אז דעם קצבס שילד ווערט דורך נאכט איבערגעהאנגען אויפן ארט פון שניידערס, איז זיך אויך נישט שווער אנצושטויסן וועמעס ארבעט דאס איז.

אין די וועלדער ארום טארסאוקע איז דער קעניג — וואניע. ער וויים, ווו יעדער קוסט געפינט זיך, יעדער אויסגעהוילטער בוים, יעדער בלאטע און זומפ.

— און אז ט ו י ז נ ט ע ר וועלן מיך דא זוכן, וועלן זיי מיך געפינען? — טענהט ער צו דער מאמען.

איינמאל, גארנישט ווי געוועגלעך, פעטינע איז נאך אין שטוב ביי איר וועבשטול געזעסן, ערשט מורום פליט אריין. אין הארצן האט זיך וואס אפגעריסן ביי איר. אין ציטער איז זי קוים צום טיר דערגאנגען און אנגעטראפן וואניען.

— וואָס? — איז זי אַרויפגעפאַלן אויף אים, — וואָס עפּעס אַזוי פרי היינט? ווו זענען די בהמות?

— אין דר׳ערד זיי אַן אָרט... צו די באַלעבאַטים פּאַרטריבן... ווייסט מאַמע, — זאָגט ער שוין מיט גאָר אַן אַנדער טאָן, אַ פאַרטראַכטערן, — איך גיי אַוועק.

פעטינגע האָט זיך איבערגעצלמט:

— אָ יעזוס מאַריאַ, ווו גייסטו? וואָס הייסט דאָס „איך גיי אַוועק".

— הער, מאַמעלע, שוין אַ לענגערע צייט ווי כ׳האָב אין די וועלדער געטראָפן פּאַרטיזאַנער...

— וועמען האָסטו געטראָפן? — קען נישט פאַרשטיין די מאַמע.

— נו פּאַרטיזאַנער — דערקלערט איר דער זון. — אָט אַזעלכע, ווי די, וועלכע האָבן אַראָפּגעלאָזן אויף דער דווינסקער ליניע צוויי דייטשישע עשאַלאָנען.

פעטינגע האָט ווי נישט פאַרשטאַנען. געשטוינט. רעדט דאָס וואַניע, איר זון, אָדער עפּעס אַן אַנדערער... ניין, טאַקע וואַניע שטייט פאַר איר.

— ווילסטו דאָס גיין צו זיי און אומקומען... און איכ׳ל נישט וויסן, ווו דיין געביין איז אַהינגעקומען, — קודלט זי אירע זילבערנע האָר.

— און אַז די דייטשן וועלן מיך צונעמען, וועט זיין בעסער? און אַז איך וועל ביי זיי אומקומען און וועסט נישט וויסן, ווו איך בין אַהינגעקומען, וועט זיין בעסער?

ווי מאָדנע בייז ער האָט גערעדט צו איר. אָבער אָט נעמט ער זי אַרום און קושט אירע טרערן אויס:

— כ׳וועל דיך, מאַמעלע, נישט פאַרלאָזן. כ׳וועל זיין דאָ אין וואַלד און קומען צו דיר. זיי זענען גוטע מענטשן, מאַמעלע. סט׳געדאַרפט הערן ווי אונדזער עלטסטער, דער חבר סעריאָזשע, רעדט... אָט אַזוי ווי...

פעטינגע האָט אים אַ קוש געטאָן.

— דו סט׳זען, מאַמעלע, איכ׳ל זיין מיט דיר. נישט ווייט פון דיר. אָבער קיינעם, קיינעם זאָלסטו נישט זאָגן וועגן דעם אַ וואָרט. אפילו נישט זאָיען. וועסט זאָגן, אַז איך בין אַוועק צום פעטער אין לאַבענאַר.

מורוס האָט זיך געדרייט אַרום זיי, געשפּרונגען אויף די קני, גע-

לעקט די קריסטאַלענע פּייכטקייט, וועלכע זענען גערונען פון דער מוטער אויף איר געליבטן זון.

:: :: ::

איז אַוועק אַ וואָך. אַ צווייטע. די מאַמע זיצט מיט די אויגן ווי ראַקעס ביים פענצטער און וואַרט אויף איר זון. ווען די קי הייבן אָן צו מומען און די שעפּעלעך צו מעמעקען, ציטערט זי אויף. זי לויפט אַרויס פון שטוב, אָט, דאַכט זיך איר, וועט א י ר וואַניע באַלד מיט דער בייטש אַ כוואָשטשע טאָן די לופט און מיט די הענט פאַרלייגט אויפן מויל אויסהילכן:

— א ו ה ו ! — אָבער נישט וואַניע גייט. ס'איז גאָר אַ צווייטער יינגל. ס'פלעגט אַמאָל אַ פויגל איבערן פענצטער זיך אָפּשטעלן און אָנהייבן טרילערן, פונקט ווי וואַניעס פייפל. ווידער פלעגט די מאַמע אַרויס, — איז דאָס פייגעלע אַוועקגעפלויגן. דער חלום איז צערונען. פלעגט די מאַמע די נעכט נישט שלאָפן, זיך דרייען אויפן געלעגער, קוקן אין פענצטער, ווער שאָרכעט דאָרטן, וואָס בילן אַזוי די הינט? — קיינער איז אָבער פאַרביי איר שטוב נישט געגאַנגען. דער ווינט בלויז האָט זיך געשפילט מיט אַן אָפּגעריסענעם שינדל פון דאַך. קיינער האָט אין טיר נישט געקלאַפּט.

אַ שנייאיקע נאַכט. אַ ווייגע. קיינער וועט היינט אויפן גאַס זיך נישט ווייזן. זאָיע שלאָפט שוין לאַנג. פעטינע האָט זיך ערשט צוגעלייגט. דער קאָפּ דרייט, אין האַרצן איז שוואַך. איז די מאַמעלע נאָך אַנטדרימלט געוואָרן אין געווירבל פון בייזע, וויסטע חלומות. ס'האָט זיך דערהערט עפּעס אַ שאָרכען אין טיר. און מיטאַמאָל האָט זיך אַ רים אַריין געטאָן אַ ווינט אין שטוב.

— וואָס איז...

און איידער זי האָט נאָך באַוויזן ווייטער צו טראַכטן, האָט זי דערפילט אויף זיך די ווייכע, וואַטענע טריט פון מורוסן און זיין וואַרעמען אָטעם. פעטינע האָט דערלאַנגט אַ שפּרונג צו דער טיר און אויפן שוועל געטראָפן וואַניען, אַ ווייסן, אַ מיט שניי באַדעקטן. נעבן אים זענען גע־

שטאַנען צוויי אומבאַקאַנטע יונגעליים, — אַלע דריי מיט געווער אויף די אַקסלען.

:: :: ::

ביי פאַרהאַנגענע פענצטער שמינקלט אַ רויכערדיק לעמפּל, — אין שטיבל איז אָבער ליכטיק. ביי פּעטינען איז איצט דער גרעסטער יום־טוב. זי האָט זיי אַלע דריי ליב, ווי זיי וואָלטן אירע קינדער געווען.

— סאַשקע! — רופט זי איינעם.

— שימקע! — דעם צווייטן.

— וואַניע! — דעם דריטן.

זי לאָזט זיי צו קיין אַרבעט זיך נישט צורירן. רייניקט זייערע שטיוול, וואַשט די פוסטיכלעך אויס.

— עסט, עסט, וואָס מערער. ווער ווייס ווי לאַנג איר האָט שוין רעכט נישט אָנגעקוקט קיין ביסל עסן... — פּעטינע באַמערקט, אַז די קינדער זענען דענערווירט, ווייל זי זיי איינשטילן מיט טרייסט-רייד, אָבער ס'גיט זיך נישט איין. שמעון איז אויפגערעגט. ס'קריכט נישט קיין ביסן אין מויל. די ליבע זאָרגעוודיקייט פון וואַניעס מאַמען דערמאָנט אים, אַז אויך ער האָט געהאַט אַ מאַמען. אויך זיין מאַמע פלעגט אים אין קליינעם שטיבל אין ווילנע, אויף דער קאַלוואַריער־גאַס, אַזוי וואַשן אים און קעמען ווי פּעטינע. „מאַמע, ווו ביסטו איצט" — פינצטערן זיינע געדאַנקען איינע נאָך די אַנדערע.

בילדער... ער האָט געהערט וואָס אין ווילנע טוט זיך. ער האָט געהערט וועגן פּאָנאַר און ווייס, אַז די ערשטע, וועלכע זענען געפאַלן קרבנות, אין פּאָנאַר, זענען געווען די יידן פון דער קאַלוואַריער־גאַס. זעט ער איצט די מאַמען, דעם טאַטן. זיי לויפן צעשלאָגענע אונטערן קנוט פון דער געשטאַפּאָ און יאָמערן:

— שימינקע טייערער, ווו ביסטו? — ראַטעווע! נעם פאַר אונדז נקמה!

אויך סאַשען עסט זיך נישט. ער קוקט אויף דער שלאַפנדיקער זאָיע און עס שטיקט אים אין האַלדז. טרערן אַ ים. אויך ער האָט אַזאַ

שוועסטער. גאָר נישט ווייט פון דאַנען. צוויי יאָר ווי ער האָט זי שוין נישט געזען. ווער ווייס, וואָס מיט איר איז? די דייטשן האָבן זיך צו איר געטשעפּעט כסדר:

— וווּ איז דיין ברודער?

נאָכדעם האָט מען זי אַריינגעזעצט אין געשטאַפּאָ. וווּ איז זי איצט? ס'האָט געוויטיקט אין הארצן, געשטאָכן ווי מיט נאָדלען.

— נו, וואָס איז מיט אייך?! — רייסט זיך אַריין וואַניע פּלוצלינג אין זייערע געדאַנקען אַריין — איר האָט דאָך אָקאָרשט געזאָגט, אַז אַן אָקס וואָלט איר אויפגעגעסן, אַזוי הונגעריק זענט איר...

— עך, וואַניע — האָבן זייביידע מיטאַמאָל אויסגעזיפצט, — מיר זענען דיך מקנא!...

ס'איז שטיל געוואָרן. קיינער האָט זיך מער נישט צוגערירט צום עסן.

— וואָס קען מען טאָן, קינדערלעך, — ווישט זיך פּעטינע די טרערן, — די גאַנצע וועלט האָט ער חרוב געמאַכט, דער דייטש.

ד אָ ס ווייסן שוין אַלע. איצט טראַכטן די יונגען וועגן זייערע חברים, וועלכע זענען אָקאָרשט געווען נעבן זיי און וועלן שוין מער נישט צוריקקומען.

דעם 9טן דעצעמבער זענען אומגעקומען קאַסטים, קוניצקי און שום־טער. דעם 11טן דעצעמבער, ס'הייסט מיט צוויי טעג צוריק, זענען אין כוטער מאַזוטע ביי לינטעפּ העלדיש אומגעקומען די צווייטע גרופּע — דאַלים, מאַרקאָוו און רייבער.

— ווי די לייבן האָבן די דריי יונגען געקעמפט קעגן די 25 פּאָלי־ציאַנטן, — האָבן די פּויערים דערציילט. — ...און נאָכדעם ווי זיי האָבן אָוועקגעלייגט עטלעכע סוואָלאָטשעס און אויסשיסנדיק די לעצטע קוילן, זענען זיי אומגעקומען.

איצט עקבערט די דריי פאַרבליבענע:

— וווּ איז דער קאָמאַנדיר, ח' גריקאָ, און וווּ איז טרומפּוטוס? צי זאָל מיט זיי אויך נישט וואָס געשען? — בלויז ביים געדאַנק וועגן דעם האָבן זיי אויפגעציטערט.

פינצטער איז איצט אין שטיבל. עס וויינט די נאַכט אַריין דורך שפּאַרונעס, דורכן קוימען. מורום ליגט אויפן שוועל און וואַרט מיט אַנ־

געשפיצטע אויערן, מיט כלומרשט שלאפנדיקע אויגן. די יונגען שלאפן שווער. ווארפן זיך, קריצן מיט די ציין, ציטערן מיט די גלידער. אומ־רו האט זיי ארומגעכאפט אפילו אין זייער רו.

די מאמע איז וואך. דעקט זיי צו. שטעלט זיך אפ ביי יעדערן, טראכט, באשאקלט מיטן קאפ, באדויערט און הארכט צו צום דרויסן. ס'איז פינצ־טער אין שטיבל, אבער פעטינע זעט זיי אלעמען, יעדער גליד, יעדער צי־טער. דערקענט זי שוין און ווייס פון וועמען עס קומט.

קריכט די נאכט דורכן שנייאיקן געוועב פאמעלעך, פאמעלעך, קוקט דורכן פענצטער אין שטיבל אריין. שלאפן די יונגען, שלאפן... די מאמע מאכט מיט קיין אויג נישט צו...

פלוצלינג טוט סאשא א שפרונג פון געלעגער:

— שמעון! וואניע! גרויסער טאג!

— אך ווי עס ווילט זיך נישט אויפשטיין, — קעצלט זיך וואניע.

— כאטש נאך אביסעלע...

פלוצלינג האט מורוס זיך א שטעל געטאן אויף די פיסלעך און א ביל געטאן.

— וואסי? — האבן זיך אלע צו די פענצטער א כאפ געטאן.

ס'האט זיך קיינער נישט געזען. ווי א סעריע שאסן פון אן אויטאָ־מאט האט מורוס ארויסגעלאזן זיינע בילן ווייטער און זיך געריסן צו דער טיר.

די מאמע אין פון אויוון ארויסגעקראכן:

— גייט, קינדער, ארויס. אפשר גייט ווער, — און ווידער דעם קאפ צו די טעפ געקערט.

די פענצטערלעך פון פראנט-אריינגאנג האבן זיך מיטאמאל באדעקט מיט א טונקלקייט, און געשרייען האבן זיך אריינגעריסן אין שטיבל:

— טשערעפאכעס, גייט ארויס!

ווי געפאנגענע אין א שטייג, האבן די יאטן אנגעהויבן זוכן א רע־טונג. ס'האט זיך אבער נישט געזען, אז עס זאל שוין וואס ארויס. די איינציקע רעטונג איז דאס געווער, און קוילן אין די לופעס זענען שוין אריינגעצווינגן געווארן.

— ארויס, טשערעפאכעס!! — האט די פאליציי געשריגן ווייטער.

קיינער האָט נישט געענטפערט. פּעטינע האָט, אַרויסציענדיק אַ טאָפּ פון אויוון, תיכּף באַמערקט וואָס דאָ טוט זיך און אַ שלעפּ געטאָן די קליינע פון בעט:

— גיך, זאָיע! טו זיך אָן, ס'ברענט.

ווי ס'וואָלט זי ווער אַרויסגעוואָרפן פון בעט, אַזוי האָט די קליינע זאָיע אַ שפּרונג געטאָן גלייך צום פענצטער, עס אָן עפן געטאָן און אויסגערופן:

— דורך דעם פענצטער, וואַניע!! דאָ איז קיינער נישטאָ.

דאָס ריטשערייַ האָט זיך פאַרשטאַרקט:

— צום לעצטן מאָל, טשערעפּאַכעס, אַרויס!

די מאַמע גייט ראַטעווען די קינדער:

— לויפט דורכן פענצטער, — שלעפּט זי זיי, — און איך וועל דערזוויל זיי גיין פאַררעדן. זאָגן אַז איר זענט נישטאָ... מיך וועלן זיי נישט טשעפּען.

ס'האָט זיך צעפּייערט אַ הוראַגאַן איבערן שטיבל.

אַ קויש, אַ צווייטן, אַ דריטן. די יאַטן פליען דורך די פענצטער. די מאַמע שטייט שוין פאַר דער טיר און בעט זיך ביי דער פּאָליציי:

— וואָס ווילט איר? דאָ איז דאָך קיינער נישטאָ...

דער אָנפירער האָט זיך צעשריגן:

— דיין זון גיב אַרויס, דו הינטישע מאַמע, אַז נישט צינדן מיר די שטוב מיט דיר אינאיינעם אונטער.

— נישטאָ, זאָג איך אייך, קיינער ביי מיר, — פאַלט זי אויף די קני.

— פייער! — האָט זיך דערהערט אַ באַפעל.

ס'האָט זיך ווידער צעדונערט דאָס שיסערייַ און אָנגעצונדן דעם דאַך. פון שטיבל האָט קיינער נישט געענטפערט. נענטער צוגיין האָט די פּאָליציי מורא געהאַט. די מאַמע איז אַלץ געשטאַנען אויף די קני און גערעדט צו זיי.

— גיט איר פאַרן הינטישן זון! — האָט זיך צעשריגן דער קאָמאַנ-

דאנט און אזוי ווי זיי וואלטן געהאט קעגן זיך דעם גרעסטן שונא, נאך ווען זיי זענען געקומען, האבן זיי אנגעהויבן אין דער אלטער צו פייערן.

זי האט קיין קרעכץ אפילו נישט געטאן, די מאמע. זי איז געלעגן מיטן קאפ אויפן קני צו דער ערד, אזוי ווי זי וואלט ווייטער געצויגן איר תפילה און געדאנקט, וואס זי האט געראטעוועט אירע דריי זין מיט דער טאכטער פון די דייטשישע הענט.

נאראטשער וועלדער. 1943.

„יאַסנאַיע מאָריע"

אַנטקעגן פֿענצטער האָט זיך אַ זוניקער ווינטל געשפּילט מיט די שפּי־זיקע צווייגן פֿון די הויכע, שטאָלצע סאָסנעס און זיך צעוויגט אין שאָטנ־דיקע אוזאָרן אויפֿן געזונטן טונקל־ברוינעם קיילעכדיקן פּנים פֿון קאָמאַנדיר סיעדיאַקין.

גוטמוטיק צעדרייט ער די געדיכטע ברוינלעכע טשאַפּייעוו־וואָנצעס און די אויגן, אין וועלכע ס׳צעשפּיגלט זיך דער הימל־בלוי, צעשטראַלן זיך צו דיביימער־שפּיצן.

די גאָלדיק־גרינע קרוינען־קעפּ וויגן זיך רואיק, שאָקלען און סודען זיך.

סיעדיאַקינען איז נאָענט דער גרינער געמורמל, דער בלויער ציטער, דער גאָלדענער שפּיל און דער שנייאיק־שמאַראַגדענער אַלבאַסטער.

סיביר דערמאָנט זיך אים איצט: דער ווייטער ווייס, ווו עס שפּילן זיך טאַנצנדיקע קאָלירן פֿון נאַטוריקן אַרום, ווו ער איז געבוירן געוואָרן, אויפֿגעוואַקסן, דעם פּעד.־אינסטיטוט געענדיקט און אין שול לעקציעס געגעבן. דער נאַטור־לימוד איז געווען פֿאַר אים דער באַליבטסטער. ער האָט די לעקציעס נישט געהאַלטן אין שול־צימער. מיט זיינע תּלמידים האָט ער געשפּאַנט קילאָמעטערס אין דער לענג און ברייט, געווען אין אַלע וואַלד־געדיכטענישן, גענישטערט, געזוכט און צעשפּרונגען זיך פֿאַר פֿרייד, ווען ס׳האָט זיך איינגעגעבן צו געפֿינען אַ נייעם מין אינזעקט, אַ נייע יאַשטשערקע, אַ שלאַנג.

זיינע פּלאַנצן-קאָלעקציעס האָבן דערציילט ווי ליב און זאָרגיק עס איז צו זיי זייער זאַמלער.

אַט מישט זיך אין געדאַנק ביי אים דער קאָלירן גרין פון די בלעטער און גראָזן-מינים...

אַט ציט זיך אין דער אומענדלעכקייט דער אייביק העלער, אייביק ווייסער ים...

דעם ווייסן ים דערמאָנט סיעדיאַקין יעדע מינוט, ביי אַלע געלעגנהייטן.

יאַסנאָיע מאָריע! — מען ווייס גאָרנישט, אז די פאַמיליע פון טשאַפּאַיעוו-קאָמאַנדיר איז סיעדיאַקין. אַלע רופן אים יאַסנאָיע מאָריע.

— דערלויבט זיך צו ווענדן צו אייך, חבר קאָמאַנדיר! — האָט אַן אויפגערעגטע שטים אים צוריקגעבראַכט פון ווייטן סיביר צוריק צו זיך אין זעמליאַנקע.

סיעדיאַקין האָט זיך האַסטיק אַ שטעל געטאָן:

— נו וואָס, קודריאַוועצעוו, נייעס געבראַכט?

— 18 דערהרגעטע, אַ פּולעמיאָט, צוויי אויטאָמאַטן און 9 ווינטאָוקעס. — האָט אויסגעהאַקט דער שטאַב-נאַטשאַלניק.

דער קאָמאַנדיר האָט אויסגעגלאָצט:

— נו, רעד זשע, אַ וואָרט זאָל מען הערן... וואָס ביסטו געבליבן אינמיטן... וועמענס דערהרגעטע? וועמענס טראָפּייען? אונדזערע? זייערע? זאָג!

קודריאַוועצעוו האָט זיך צעשמייכלט:

— ווען די אָנווערן, חבר קאָמאַנדיר, וואָלטן געווען אונדזערע, וואָלט איך א ו י ך נישט געקומען.

דער קאָמאַנדיר האָט הייטערדיק אַ פּאַטש געטאָן אין קני:

— עך, יאַסנאָיע מאָריע... נו דערצייל... צי נישט די עצמות... יאַסנאָיע מאָריע!

— נו, וואָס איז דאָ צו דערציילן — זאָגט קודריאַוועצעוו — די זאַך איז פּראָסט און פּשוט: ס'האָט זיך זיי פאַרוואָלט, די מיאַדלער דייטשן און פּאָליצייסקע, מאַכן אַן אויספלוג אין פּאָסטאָוו, כדי צו ברענגען פון דאָרט די מאָביליזאַציע-קאָמיסיע. נו, האָבן מיר זיי איבערגענומען אויפן

וועג און 18, צווישן זיי אויך די קאָמיסיע, איבערגעשיקט מאַכן אַ מאָ-ביליזאַציע אויף יענער וועלט.

— עך, יאַסנאַיע מאַריע... טאַ וואָס שווייגסטו? זעץ זיך, וואָס ביסטו מיטאַמאָל שטום געוואָרן?

— אַז איך ווייס נישט וואָס איז דאָ צו רעדן — קען נישט פאַר-שטיין קודריאַווצעוו — מיר האָבן געטאָן! מיר האָבן זיי צעשעטקעוועט און אַ סוף! און יע... מיר האָבן באַפרייט פאַרטיזאַנער פון דער ראָקאָש-קאָווסקי־בריגאַדע, וועלכע זענען געבונדענע געפירט געוואָרן אין פאַסטאָוו.

— בראַוואָ! — רופט אויס סיעדיאַקין — בראַוואָ! „צעשעטקעוועט"

— צעלאַכן זיך ווייסע ציין פון קאָמאַנדיר. און אַ פּאַטש־טוענדיק דעם שטאַב־נאַטשאַלניק איבער דער העלער טשופּרינע — עך, קודריאַווצעוו... פון דיר וועט שוין קיין פּאָעט נישט ווערן.

— די פראַזע איצטער איז אַ סך אינטערעסאַנטער... חבר קאָמאַנדיר.

— נו און די טויטע האָבן זיי צוגענומען? —האָט זיך דערמאָנט סיעדיאַקין.

— ניין, זיי ליגן דאָרטן מיטן פּנים, אָדער מיטן הינטן צום הימל און וואַרטן, מען זאָל זיי צונעמען.

דער קאָמאַנדיר האָט פאַרקראַטעוועט דאָס פּנים צווישן זיינע פינ-גער, ווי נישט וועלנדיק אַרויסלאָזן דעם שטורעם, וואָס האָט זיך פונאַנ-דערגעכוואַליעט אין מוח און אַ פלאַץ-אַרויס געטאָן:

— אָטריאַד סטרויסיאַ, יאַסנאַיע מאַריע!

— יעסט! — האָט אַ שלאָס־אַרויס געטאָן די פיס דער שטאַב־נאַ-טשאַלניק און איז אַרויס פון זעמליאַנקע.

:: :: ::

אויסגעצויגן ליגט, פאַרביי דעם נישט געריירטן טראַקט, דאָס דאָרף פּאַסענקע. פון רעכטן זייט קוקט אויף די כאַטקעס דער טונקעלער אָפּ-גרונט פון דעם נאַראָטשער אָזיערע אויג. מעשהלעך דערציילט וועגן דאָרף דער גרינוואַלדיקער געפלעכט און די בערגיקע קוסטעס פון לינקס. אַן אַלטער בית-עולם בוקט זיך אין אומעט פון גראָזן-באַהעלטעניש צום הימל צו

נאָך גאָר נישט לאַנג האָט זיך אויפן ברייטלעכן שאָסיי־וועג גע־טומלט און געררודערט: מאַשינעס, רייטער, פורן האָבן געאַקערט דעם זאַמ־דיקן שטויב, געגראָבן זיך אין דער טיף, ווי געוואָלט אויף אייביק צו־וויסן געבן די פרעמדע:

— אָט דאָ פאָרט מען צו פאָסטאָווו, אַהער גייט דער וועג אויף מיאדעלע.

איצט דערקענען אפילו נישט די אַרומיקע דעם וועג. דער שניי האָט אים ווי פאַרמאָלט. איז געוואָרן איין שטיק נאַקעט פעלד — דער וועג מיטן גרויסן נאַראַטש.

דעם נייעם מיאדעלער פּאָליציי-קאָמאַנדאַנט אַגייעוו ברענט עס. ער קען נישט אויסהאַלטן. ער וואָס מיט לייב און לעבן דינט דער דייטשער מאַכט, ער וואָס האָט געהוליעט איבער דערפער און שטעטלעך פון גאַנצן קאַנט. ער — וואָס האָט באַזייטיקט, פאַרניכטעט און דערמאָרדעט ווער ס'איז נאָר אונטער זיין האַנט געקומען. און צוויי מעדאַלן געקראָגן דער־פאַר. ער, אַגייעוו, דאַרף מיט זיין גאַרניזאָן ליגן פאַרשפּאַרט און קען פון שטעטל נישט אַרויס.

עס לאָזן נישט צורו די פּאַרטיזאַנער. באַזעצן די וועגן, פאַרקלייבן זיך נישט זעלטן אפילו צום שטעטל צו...

דעם 24סטן מערץ 1944 איז דער טראַקט צעמינערט געוואָרן. אויפן קלאָרן צעפרוירענעם שניי זענען געבליבן ליגן 18 געהרגעטע פּאָליציאַנטן און דייטשן.

אין די גאַרניזאָנען איז אויסגערופן געוואָרן טרויער.

— פאַר יעדן פרייז — האָט געקלונגען דער ראַדיאָ־באַפעל פון פאָסטאָווו — מוזן צוגענומען ווערן די טויטע פון וועג.

האָט זיך אַגייעוו דער אָרדנטרעגער געלאָזן אין וועג.

זעקס מאַשינעס געפּאַקטע מיט פּאָליציי און דייטשן, אַ טאַנקעטקע, אַ פאַנצער־אויטאָ, אַמוניציע, ווי צו דער גרעסטער שלאַכט.

האָפערדיקע האָבן זיך די רעדער געדרייט איבערן שאָסיי:

אַנו, הייסט עס, הייבט זיך נאָר אָן מיט אונדז. עס וועט אייך ווייזן וואָס עס קען דער טאַנק אונדזערער, דער פאַנצער-אויטאָ, די פולעמיאָטן, אונדזערע אויטאָמאַטן.

ארום פאסינקע ליגט איצט דער טשאַפּאַיעוו-אַטריאַד; פּארטייעט צווישן קוסטעס, גראַזן, אונטער בערגלעך, צווישן ביימער.

דער קאַמאַנדיר רוט נישט. קאָנטראָלירט די וואַכן, זייערע קאָמאַנדירן, די פּאָזיציעס וווּ זיי געפינען זיך. עס ארבעט אויסגעצייכנט די ראַזוועדקע. סיעדיאַקין אָבער איז ווי צעטומלט: אוועק דער ערשטער טאָג, דער צווייטער, אָט איז שוין דער דריטער טאָג און זיי ווייזן זיך נישט. האָבן זיי מורא צו קומען? קלייבן זיי גרויסע, שטאַרקע כוחות אפשר, כדי צוצונעמען זייערע מתים? — געדאַנקען אזעלכע האָבן געעקס־בערט און אים נישט געלאָזן צורו. א פאסמע האָר האָט זיך פון אונטער די פּאַפּאַכע ביי אים געהוידעט א צאָרנדיקע אין דער לופטן און זיך צעשאָטן א מידע אין א פארהענגל איבערן פּנים.

דער פרימאָרגן האָט זיך פרילינגדיק צעזוניקט אויף די שנייאיקע פעלדער און זיך פארגנבעט צווישן דעם געדאַנקען געמיש ביים קאָמאַנדיר און ווידער דערמאָנט אים אָן זיין ווייטן היימלאַנד...

:: :: ::

וויפל דאַרף דאָס געדויערן צו פאָרן מיט מאַשינעס דאָס שטיקל וועג איבערן טראַקט, וווּ עס ליגן די דערשאָסענע פּאָליציאַנטן און דייטשן פון מיאַדלער גאַרניזאָן?

ס׳האָט טאַקע נישט געדויערט.

פארביי די פענצטערלעך פון די דערפער, וואָס ליגן ביים טראַקט, זענען אומדערוואַרט בליציק פארבייגעפלויגן אין טומל די מאַשינעס.

ווי א בייזער שטורעם האָבן זיי זיך דורכגעטראָגן, איבערלאָזנדיק נאָך זיך דעם צאָרנדיקן מאָטאָרן־זשום אין די פויערשע כאַטעס.

דער פליענדיקער טויטן־געזשום האָט זיך געיאָגט פאַראויס און גע־וואָרנט:

— היט זיך, דער טויט פאָרט!

די פויערים זענען זיך טאַקע צעשראָקענע צעלאָפן אין די וועלדער. דער טראַקט האָט זיך געבויגן פון שווערן לאַסט וואָס האָט זיך צעוויגט אויף אים.

דער טויט פאָרט!

און אים אנטקעגן איז ארויס דער טשאפאיעוו־אַטריאַד. די ערשטע האָבן אים באגעגנט צען קעמפער פון דריטן זוואָד.

— פייער, חברים! — האָט אַ ברום געטאָן דער קאָמזוואָד ח' לעאָנאָוו, דערשמעקנדיק דעם ריח פון מאשין-גאז.

אויף דעם פוסטן אָרט, ווו ס'האָט אָפּגעשיידט איין ריי הייזער פון דער צווייטער, פּאַרביי וועלכע ס'האָט זיך געצויגן דער שאָסיי, זענען אָנגעשפּרונגען אויף דער צעעפנטער שיסעריי די ערשטע צוויי אויטאָס. ווייטער האָבן זיי שוין נישט געקענט זיך רירן. דער ערשטער האָט זיך גע־פּרוווט אַ קערעווע טאָן צו דער אַזיערע, דער שאָפער האָט זיך אָבער ארויסגעוואקלט פון קאבינע און געבליבן ליגן אויפן שניי. די מאשין איז געבליבן שטיין און פארהאלטן דעם וועג דער צווייטער, פון וועלכער ס'איז ארויסגעלאָפן דער שאָפער מיט אן אויסגעשטעלטן אויטאָמאט און איידער נאָך ער האָט באוויזן צו שיסן, זיך פארטשעפּעט אָן געפאלענעם חבר זיינעם, אַ פאל געטאָן איבער אים און זיך שוין מער נישט אויפ־געהויבן.

דאָס פייער פון די פארטיזאנער האָט זיך נישט איינגעשטילט און געזיפּט אין די צוויי אויטאָס, פון וואנען ס'האָט זיך ארויסגעכאפּט דער שונא און אָנגעהויבן ענטפערן מיט פייער, נישט אכטנדיק וואָס עטלעכע דייטשן זענען שוין געלעגן אין רויטער גרעדיכטקייט אומבאוועגלעך. טויטע.

— פאר קיין פאל נישט דורכלאָזן דעם שונא ווייטער — האָט גע־שטורעמט לעאָנאָוו באפעל.

די איבעריקע מאשינעס האָבן זיך טאקע פארקערעוועט אָדער זיך גענומען אריינדרייען אין דאָרף, שיקנדיק פאָראויס די טאנקעטקע מיטן פאנצער-אויטאָ.

— טיכאָמיראָוו! — האָט זיך צעקלונגען די שטים פון סיעדיאקי־נען דורך דער שיסעריי — פייער דערלאנג!

— יעסט! — האָט אַ זעץ געטאָן דער פעטער אין טיכאָמיראָווס פעסטער האנט.

דער טאנקיסט האָט זיך פארדעקט מיט זיין שטאָלענעם פארטעך

און זיך צעשאָטן מיט פייערדיקן בליי אויף די קעמפער, אויף דעם דאָרף, ווו ס'האָבן זיך אָנגעצונדן די ערשטע פּאָדערשטע כאַטעס.

דער קאָמאַנדיר האָט ווידער א שטורעם געטאָן:

— פאַרשטאַרקן דאָס פייער, חברה!

די לופט האָט זיך צערעגנט מיט א פייער-בלייאיקער שיסעריי. די איבעריקע אויטאָס האָבן זיך באַהאַלטן אונטערן שוץ פון די כאַטעס. דער שונא האָט זיך געגרייט מסתמא צו אזא פייערדיקן קבלת-פּנים און האָט זיין גאַנצע רוצחישקייט, וואָס האָט געיווירט קעגן די פּאַרטיזאַנער, ארויס־געלאָזן דורך מינען־וואַרפן, האַרמאַטן, פּולעמיאָטן און אויטאָמאַטן.

דער שונא האָט זיך שוין אריינגעריסן אין דאָרף. ברענט שטיבער. שטורעמט מיט כוואַליקער פאַרניכטונג. די פּאַרטיזאַנער ווערן געצוווּנגען פאַרנעמען גינסטיקע פּאָזיציעס.

אבראַמאָוו וויל אָבער פון קיין זאַך נישט וויסן. כל זמן דער שונא איז אין דאָרף, וועט ער פון דאַנען נישט אָפּטרעטן. אבראַמאָוו שטייט אויפן מיטן גאַס און זייט מיט זיין אויטאָמאַט.

— טרעט אָפּ פון דאַנען! — רופט דער קאָמאַנדיר.

— אבראַמאָוו, גיי אוועק! — שרייען זיינע חברים, זייענדיק זיכער, אַז דער יונג וועט שוין קיין לעבעדיקער פון אָרט נישט אוועק.

אבראַמאָוו אָבער שווייגט, זיין אויטאָמאַט רעדט. קווירא, ביקאָוו און קאָמזוואָד לעאָנאָוו אייניקן זיך צו צו אים — דערלאָזן נישט דעם שונא אריינצודרינגען טיפער אין דאָרף.

די לאַגע אָבער ווערט ערנסטער. דער שונא דרינגט דורך פאַרשי־דענע זייטן און פּלאַנירט אריינעמען די פּאַרטיזאַנער אין א רינג. ביי די קעמפער ווערט אויסגעאָטעמט די לעצטע קוילן-זאַפּאַס. אָט ראַפּאָרטירט קווירא:

— חבר קאָמאַנדיר! דער לעצטער דיסק.

דער שוויים גיסט זיך איבער סערעשן:

— חבר קאָמאַנדיר, דערלויבט צו מעלדן, קוילן דאַרף איך...

— קרופּסקי איז געפאַלן, חבר קאָמאַנדיר — אָטעמט שווער אויס א פּאַרטיזאַן...

— קאָסאַרעווסקים פּולעמיאָט שטייט שוין אויך צו...

— ס'איז נישט געווען מיט וואָס צו ענטפערן, חבר קאָמאַנדיר, זע־נען מיר געצוווּנגען געווען אָפּצוטרעטן...

— ציבולסקי איז פאַרווונדעט.

אַלץ זאָגט פאַר דעם, אַז מען דאַרף אָפּטרעטן. סיעדיאַקין טוט א קוק — אויך זיין קוילן זאַפּאַס לאָזט זיך אויס. ער פאַרבייסט די ליפּן. רייסט איבער מיט א האַנט באַוועגונג די געשפּרעכן:

— אויפנעמען גיך פון די ווינטאָוועקעס די פאַרבליבענע קוילן און איבערגעבן די פּולעמיאָטשיקעס! — באַפעלט דער קאָמאַנדיר. ס'ווערט לײדיק. סיעדיאַקין בלייבט אַליין. ער באַטראַכט און באַנעמט די סיטו־אַציע. ערנסט. — אָבער אויב מיר זאָלן אָפּטרעטן — טראַכט דער קאָ־מאַנדיר — וועלן זיי דאָס דאַרף מיט דער ציווילער באַפעלקערונג פּטרן. פאַרטיידיקן די ציווילע באַפעלקערונג! — דער פאַרטיי־געבאָט האָט איצט א פאָדער געטאָן פון סיעדיאַקינען מעשים. און א ברום טוענדיק צו זיינע פּולעמיאָטשיקעס, וועלכע האָבן זיך אויף דאָס ניי געמאָלדן צו אים:

— פאָראויס נאָך מיר, יאסנאיע מאָריע!

האָבן זיך די קעמפער א הויב געטאָן פון די ערטער און מיטן גע־שריי „הורא" זיך געלאָזן פאָראויס מיט זייער שטורעמדיקן קאָמאַנדיר.

עס שטייט ח' קאָמאַרעווסקי מיטן פּולעמיאָט אויפן רימען און רעגנט אין פאַנצער־אויטאָ, וועלכער ציט אָפּ אין געאייל פון וועג.

— הענט אין דער הויך! — שרייט אויס בערמאַן צו צוויי פּאָלי־ציאַנטן. צעשראָקענע טוען זיי א פאַל פאַר אים אויף די קני און צעיאָ־מערן זיך:

— לאָז אונדז לעבן, מיר זענען...

— סוואָלאָטשעס — זענט איר! — ענדיקט בערמאַן און הייסט אָפּ־וואַרפן דאָס געווער און אָפּגיין מיט געהויבענע הענט צו די פּאַרטי־זאַנער.

— בראַוואָ, אַבראַמאָוו, בראַוואָ! — כאַפּן אונטער עטלעכע קעמפער.

דער יונגער אויטאָמאַטשיק ראַטעוועט איצט אַן אַלטיטשקע פון פייער אַרויס, אויף דער צווייטער האַנט טראָגט ער א ניי־געבאָרן קינד. און איבער אַלעמען אויף א בערגל שטייט יאסנאיע מאָריע ווי א פעלזי־

קער גראַניט אין צעשטורעמטן ים. אַלץ זעט ער, אַלץ באַמערקט ער. קע־רעוועט מיט דער שלאַכט, דערשיקט קוילן צו פּולעמיאָטשיקעס, אַנדערשט די פּאָזיציעס, ווייזט אָן די ריכטונגען די נייע קעמפּער צום ציל. און אויך זיין אויטאָמאַט האָט ארבעט. ער קאָנטראָלירט דעם שונאס יעדן קער. אָט קריכן אַ פּאָר פריצן מיט די צילנדיקע געווער אַלץ נענטער — זיין האַנט טוט אַ צי, אַ סעריע קוילן שניידן אונטער דעם שונא אין גאַנג. ראַטעווען די ציווילע באַפעלקערונג, שטערן די מאָביליזאַציע, פאַרניכטן דעם שונא, ער פלאַקערט אין געדאַנקען געמיש וואָס ווירבלט אין אים...

ס׳באַהאַלט זיך ווער אין די קוסטעס. סיעדיאַקין גיט אַ חוזק אַרויס:

— נו, העלדן מיינע, אַרויס פון באַהעלטעניש.

מיט אַן אויפגעהויבענער האַנט קריכט אַרויס אַגייעוו אַ באַהאַנגע־נער מיט גאָלדענע מעדאַלן. און איידער נאָך ער טוט זיך אַ כאַפּ פּאַר זיין פּאַראַבעל, גיט דער קאָמאַנדיר אַ סעריע און אַגייעווס קאַריערע איז אַ פאַרענדיקטע.

עס נעמט אים נישט קיין קויל. ער גייט, סיעדיאַקין, פון איין אָרט צום צווייטן אויף די דאָסניי פאַרנומענע פּאָזיציעס און קאָמאַנדע־וועט!

— אַבראַמאָוו, ביקאָוו, קווירא — אָט דאָ אויפן בערגל. טאָלסטאָ־פּיאַטאָוו, דיקשטולסקי פּאָליקאַרפּעוו — צווישן די קוסטעס צעלייגן זיך שטרעמיקראַוויעץ — רעכטער האַלטן זיך. סערעש, טימאָשענקאָוו — לעבן מיר. לעאָנאָוו און סאָקאָלאָוו מיט אייערע זוואָדן — ביי יענע כאַ־טעס... די ציווילע באַפעלקערונג שיקן הינטער אונדזערע פּאָזיציעס אין וועלדל.

סעקונדיק ווערט אַלץ דורכגעפּירט אין פייערזיפּ פון שונאס קוילן. פליען אויגן בליצן פון קאָמאַנדיר צו די באַוועגונגען פון זיינע קעמפּער און אַ דריי טוענדיק אַ וואָנץ אין דער הויך:

— פּייער, יאַסנאַיע מאָריע!

עס האָט זיך ווידער צעפייערט טיכאָמיראָווס פּעטעער, די פּולעמיאָ־טן פון קווירא און סערעש, די אויטאָמאַטן פון די שטורמאָוויקעס אַבראַ־מאָוו, בערמאַן, טאָלסטאָפּיאַטאָוו, אַבראַמאָוויטש, לעאָנאָוו און סאָקאָלאָוו. געטראָפן געוואָרן איז דער באַנד ביים טאַנק און אים ווייטער נישט גע־

לאָזן פון אָרט זיך רירן. ווי זאנגען אונטער קאָסע־שניטער האָבן זיך צע-לייגט אויפן וועג, ביי די שטיבער האָפּעדיקע דייטשע פריצן און צע-יוכעטע פּאָליציאַנטן. אַגייעוו פאַרנעמט אויך דאָ דעם אויבנאָן.

די פּאַרטיזאַנער רייסן זיך צוריק אין דאָרף אריין. די טאַנקעטקע, די פּאַנצער־מאשין גיסן נאָך אַלץ מיט פייער, ווילן זיך נאָך אַלץ נישט אונטערגעבן, ווילן אַלץ נישט אַנטלויפן.

די שלאַכט האָט ערשט איצט זיך פונאַנדערגעברענט. די קעמפער קריכן אין קוילן־האָגל מיט זייער אויסגעליידיקטן געווער אויף די פּליי-צעס נאָך טראָפּייען. און אָט ארבעטן שוין דעם שונאס קוילן אין די פּאַר-טיזאַנישע פּולעמיאָטן, דעם שונאס אויטאָמאַטן און ווינטאָווקעס אין פּאַרטיזאַנישע הענט.

— פּאָראויס! — שטורעמט אַלץ דער קאָמאַנדיר.

— פּאָרן נצחון! — כאַפּן אונטער די קעמפער.

— פּאַר דער פרייהייט צעזינגט זיך דער ארום און פּילט אָן מיט זיגערישן נצחון די פּאַרטיזאַנער, די ציווילע באַפעלקערונג, דאָס דאָרף.

— פּאָראויס! נאָך מיר! — צעקלינגט דער עכאָ דעם שטאָלענעם רוף פון קאָמאַנדיר.

:: :: ::

די וואַלדיקע וועגן, וועלכע פירן צו דער טשאַפּאַיעוו-באַזע, האָבן דעם ערשטן מאָל פון זייער דורותדיקן זיין דערשפּירט אויף זיך די לאַסט פון אַן אויטאָ. די שנייאיקע שליאַכן זענען דעם ערשטן מאָל צעדריקט געוואָרן אין אוזאָרן פון רעדער אָפּאָנעס.

וואָס קלינגט אַזוי הייגט אין דער לופטן, ווער זינגט עס? וואָס פּלים-טערן אַזוי די שווערע נאָדל צווייגן?

עס גליטשן זיך איבערן געפּרעסטן אַלבאַסטער וועג די פּאַרטיזאַ-נישע טשאַפּאַיעוו־העלדן אין דער טראָפּיינער מאשין.

עס לויכט דאָס פּראָסטיקע געזיכט פון קאָמאַנדיר דורך די קאַבינע שויבן:

26 דערהרגעטע אויפן שלאַכט־פעלד (אויסער די 15 טויטע און 25 פאַרוואונדעטע, וועלכע דער פיינט האָט נאָך באַוויזן צו נעמען מיט זיך),

5 סוואָלאָטשעס לעבעדיקע אין געפאַנגענשאַפט, 35 ווינטאָווקעס, 1 האַנט-פּולעמיאָט, צוויי אויטאָמאַטן, א מאַשין, אומשעדלעך געמאַכט די טאַנ-קעטקע, צעקלאַפּט צוויי מאַשינעס און גערראַטעוועט די ציווילע באַפעל-קערונג.

:: :: ::

אויפן מיטינג פאַר די קעמפער אין אָטריאַד־קלוב האָט דער קאָמאַנ־דיר, איבערגעבנדיק אַ דאַנק אין זיין נאָמען די העלדישע קעמפער, זיך דערמאָנט:

— מיט אַן ערך א יאָר צוריק, האָט מען מיך געשיקט אין שונאס מיל אָנבינדן א קאָנטאַקט מיט דעם קאָמבריג פון דער וואָראָשילאָוו־ברי-גאַדע ח׳ מאַרקאָוו. ווען איך האָב געפרעגט דאַן דעם פּאָלקאָווניק, צי ער האָט וואָס צו בעטן אין מאָסקווע, האָט ער נאָך א לאַנגן ישוב-הדעת מיט זיך ענדלעך אויסגערופן: ווען זיי שיקן מיר צו איין פּולעמיאָט מיט דריי אויטאָמאַטן, וואָלטן מיר געווען גערראַטעוועטע.

דער עולם האָט זיך פונאַנדערגעלאַכט.

— יאָ, יאָ, חברים — ציט וייטער דער קאָמאַנדיר — אָט אזוי האָט דאַן אויסגעזען די באַוואָפענונג פון אונדזער בריגאַדע. צום היינ-טיקן מאָמענט ציילט אונדזער אָטריאַד שוין אליין צענדליקער אויטאָ־מאַטן, פּולעמיאָטן און ביקסן.

דער בריגאַדע־שטאַב האָט איבערגעשיקט א דאַנק דעם אָטריאַד פאַר דער לעצטער שלאַכט. אויך די אָנפירונג פון דער 1טער באַלטישער ארמיי האָט צוגעשיקט אונדזער אָטריאַד דורכן ח׳ מאָנאַכאָוו א דאַנק.

— יאָ, חברים... אונדזער אויפגאַבע איז צו פאַרווירקלעכן דעם לאָזונג:

— א טויט די דייטשע אָקופּאַנטן! — אין מעשים.

צענדליקער עשאַלאָנען האָבן שוין אונדזערע אויפרייס־גרופּעס פאַר־ניכטעט. אין דעם טויזנטער סאָלדאַטן און אמוניציע. איצט, חברים, שטייען פאַר אונדז נאָך וויכטיקע אויפגאַבעס, וואָס מיר דאַרפן דורכפירן.

די טשאַפּאַיעווצעס האָבן איינגעהאַלטן דעם אָטעם און שטיל נאָכ־געפאָלגט די ווייטערדיקע רייד פון זייער באַליבטן קאָמאַנדיר.

— עס דערנענטערט זיך, חברים, דער ערשטער מאַי!

— ריכטיק, נאך דריי וואכן! — האבן שטימען זיך אפגערופן.

— די צייט איז קורץ. יעדער פון אייך נעמט אויף זיך די התחיבות אויפן גרויסן יום-טוב אונדזערן ברענגען דעם אטריאד א מתנה.

— וואס פארא מתנות — דער עולם האט נישט פארשטאנען.

— א גרויסע מתנה וועט זיין — אן אראפגעלאזטער עשאלאן. א מתנה וועט זיין צעשיסן אדער ברענגען לעבעדיקע דייטשן און זייערע מיטהעלפער. א מתנה וועט זיין אן אונטערגעצונדענע בריק, א צעשטער־טער שאסיי־וועג, איבערגעריסענע פארבינדונג א.א.וו. דאן וועלן מיר זיין ווערט צו פייערן דעם גרויסן יום־טוב פון ערשטן מאי, דאן...

— חבר קאמאנדיר — האט זיך אויפגעשטעלט א פארטיזאן פון דריטן זוואד — באפעלט אונדז און מיר וועלן אויספירן אלץ.

די טשאפאיעווצעס האבן זיך צעהייטערט.

— וואס, זשאלעווען וועלן מיר אזעלכע מתנות ברענגען?

— איז נאך א פאר עשאלאנען.

— איז נאך א פאר צענדליק דייטשן.

דער קאמאנדיר איז געשטאנען ביים טיש א צעפריידיקטער פון דער מונטערהייט ביי זיינע קעמפער. ער האט נאך צו רעדן און צו רעדן, אבער א זעץ טוענדיק מיטן פויסט אין טיש, האט ער לעבעדיק פארענדיקט:

— נו טאקע צו וואס די רייד, אונדזער טשאפאיעוו-אטריאד האט באוויזן, אז ער טוט און וועט באווייזן.

די קעמפער האבן זיך א שפאר געטאן צו דער סצענע, ארומגע־רינגלט זייער צעמונטערטן קאמאנדיר, אים א הויב געטאן אין דער לופטן און זיך יובלדיק צעשריען:

— הורא, פארן חבר קאמאנדיר!

— הורא! הורא!

דער געזונטער קערפער פון סיעדריאקינען איז געפלויגן ווי אן אדלער אין דער לופטן. אין פלי האט ער זיך דערזען ארומגערינגלט פון זיין צע-פריידיקטער פאמיליע... פון די צעזוניקטע שולקינדער און פון דעם ווייסן זילבעריק-העלן ים, וואס צערטלט און לאשטשעט אים ווי א מאמעלע, וואס קלייבט נחת, פארגעניגן פון איר איינציקן זון, וואס האט זיך אומ־געקערט צוריק אהיים.

17טער אפריל, 1945.

מיין שעפ איז געווען אַלפרעד ראָזענבערג

אין א וואָך ארום, נאָך דעם ווי די היטלעריסטן האָבן אָקופּירט ווילנע (סוף יוני 1941), איז דאָרט געקומען א שליח פון אלפרעד ראָזענבערג, און האָט אויפן טיר פון זיין האָטעל-צימער אויפגעהאנגען א צעטל, וואָס האָט געלאָזט וויסן, אז דאָ געפינט זיך דער ד״ר פּאָל. צווישן די היטלעריסטישע גדולים איז פּאָל געווען באקאנט ווי איינער פון די גרעסטע עקספּערטן אין יידישע ענינים.

אין א גרויסן ארטיקל אין שטרייכערס „שטירמער" א״נ „יידן-פאָרשונג אָן יידן", וואָס איז געווען פארזען מיט ד״ר פּאָלס בילד, איז אונטערגעשטראָכן געוואָרן די גרויסע וויסנשאפטלעכע דערגרייכונגען פון ארישן געלערנטן, וועלכער האָט עטלעכע יאָר שטודירט אין ירושלימער אוניווערזיטעט און האָט דערגרייכט צו דער מדרגה אליין אן עצה צו געבן זיך אין דער יידן-פאָרשונג.

די יידישע היסטאָרישע קאָמיסיע אין לאָדזש פאַרמאָגט אין איר זאַמלונג פון היטלעריסטישע ליטעראַטור — א בוך, וואָס אויף זיין שער-בלאַט געפינט זיך א מאַנטאַזש פון אָריגינעלע תלמוד-ציטאַטן און דער שרייַיקער טיטול: „תלמוד-גייסט" פון ד״ר פּאָל.

פּאָל האָט פּאַראַדירט איבער די ווילנער גאַסן אין זיין געלב-גרינעם אוניפאָרעם מיטן האקנקרייץ אויפן אָרעם. זיין טאַקסי איז געפלויגן פון איין מוזיי צום אנדערן, פון די שיינע קלויסטער-געבויען צו די אלטע סינאַגאָגעס און ביבליאָטעקן. מען האָט נישט געוווּסט וואָס וויל אָט דער מאָדנער גאַסט; וואָס אינטערעסירט אים אזוי דער צושטאַנד פון דער אלט

באריםמטער סטראשון ביבליאָטעק, די אוצרות פון ייוואָ; וואָס אינטע־רעסירט אים אזוי ד״ר וויינרייך, נח פּרילוצקי, חייקל לונסקי; פון וואנען קען ער זייערע נעמען? ס׳זענען קיין עטלעכע טעג נישט אוועק און דאָס רעטעניש איז אויפגעקלערט געוואָרן.

פּאָל איז געוואָרן דער באַלעבאָס איבער אַלע קולטור־אוצרות פון ווילנע. פּאָל איז אויך געוואָרן דער באַלעבאָס איבער ד י, וועלכע האָבן געהיט די אוצרות ביז דעם היטלעריסטישן אריינמאַרש.

דער נייער האר האָט געהאט צוגעגרייט רשימות פון די וויכטיקסטע קולטור־אנטיקן. ער האָט תיכף ארויסגעגעבן א באפעל צו ארעסטירן דעם דעמאָלסטיקן אָנפירער פון ייוואָ נח פּרילוצקי און חייקל לונסקין פון דער סטראשון ביבליאָטעק (דער פארוואלטער יצחק סטראשון איז באגאנגען גלייך זעלבסטמאָרד), און האָט ביי זיי צוגענומען א טייל פון די וויכטיק־סטע אוצרות: האנטשריפטן, קונסט־ווערק אא״וו.

אָבער צו פיל קולטור־אוצרות זענען געווען אין דער יידישער וויל־נע און אין ליטע, כדי זיי זאָלן אין א קורצער צייט קענען אויסגערויבט ווערן. פּאָל האָט דעריבער, לויט דער אָנווייזונג פון זיין שעף ראָזענבערג, געגרינדעט אין ווילנע אן אָפּטיילונג פאר גאנץ ליטע פון „איינזאצשטאב פאר די באזעצטע געביטן פון רייכס־מיניסטער ראָזענבערג״, וואָס די צענטראלע אירע איז געווען אין פראנקפורט ביים מיין.

אין ווילנע האָט זיך דער ראָזענבערג־שטאב געפונען אין בנין פון יידישן וויסנשאפטלעכן אינסטיטוט (ייוואָ) אויף דער וויוואולסקי־גאס 18. און כאָטש דער ציל פון דעם היטלעריסטישן שטאב איז געווען „יידן־פאָרשונג אָן יידן״, האָט דער נאצי געמוזט באשעפטיקן ביי דער דאָזי־קער אַרבעט דורכאויס יידן, פארשטענדלעך, אונטער דער אָנפירונג פון דריי דייטשן, וועלכע האָבן זיך אין די ענינים פארשטאנען ווי א האָן אין בני אדם.

גיך איז פּאָל מיט זיין ערשטן רויב אוועקגעפאָרן. ס׳האָבן אויף אים געוואַרט נייע שטעט און נייע לענדער וואָס האָבן געדאַרפט באַארבעט ווערן.

די דריי ראָזענבערג־דייטשן האָבן אָנגעהויבן זייער „פאָרשונג־אר־

בעט", וואָס איז באַשטאַנען אין פאַרניכטן אַלץ, וואָס די יידישע ווילנע האָט אין משך פון יאָרהונדערטער געשאַפן.

ביז פּערציק יידן זענען טאָג-איין טאָג־אויס געגאַנגען פון געטאָ אין ייוואָ אריין צו דער דאָזיקער ארבעט. צווישן די ארבעטער זענען געווען דער שרייבער, וויסנשאַפטלער און פּרעזידיום־מיטגליד פון ייוואָ ז. קאַלמאַנאָוויטש, דער ליטעראַט און בונדישער טוער הערמאַן קרוק, די פּאַרוואַלטערין פון טעאַטער מוזיי ביים ייוואָ אויפן נאָמען פון אסתר רחל קאַמינסקי — אומע אָלקעניצקי, דער פּאָעט א. סוצקעווער, די לערערס: ליובאָצקי, מגר. רחל פּופּקאָ־קרינסקי, זאָוועלסאָן, מארקעלס, ד"ר פיינשטיין, ד"ר יעקב גאָרדאָן, ד"ר דינה יאָפע, די שפּעטערדיקע פּאַרטיזאַנער מיכאל קאָוונער, רוזקע באָראַקס, נוימע מארקעלס, באָרנשטיין, דער שרייבער פון די שורות א"א.

די דייטשן האָבן געפאָדערט פון אונדז צו ערשט אויסצוסאָרטירן די ביכער לויט שפּראַכן און לויט די יאָרהונדערטער פון זייער דערשיינונג. ווען א טייל ביכער פלעגן אין אזא סדר אויסגעסאָרטירט ווערן, פלעגט קומען דער שעף ווילי שעפער (פון קאסעל) און דורכפירן, לויט זיין איינזען, די ענדגילטיקע סאָרטירונג. אזוי ווי פאַרשטאַנען וואָס פאַר א ביכער דאָס זענען האָט ער נישט, פלעגט ער דער עיקר קוקן אויפן איינבונד. א שיין געבונדענעם באַנד פלעגט ער אָפּלייגן אָן א זייט. די גרעסטע טייל ביכער — זענען אָבער געווען אלט און שלעכט געבונדן; פלעגט ער זיי שמייסן אויף דער ערד און פון דאַנען פלעגן די טראַנספּאָרט-ארבעטער אריינטראָגן זיי אין סקלאַד; פון דאָרט פלעגט מען עס אין לאַסטאויטאָס אוועקפירן אין די פאַבריקן איבערצוארבעטן.

צענדליקער טויזנטער ביכער, צווישן זיי פיל, פיל אוניקומס, ווי אַלטע אויסגאַבעס פון ווענעציע, סאַלאָניקי, אמסטערדאַם, פּראַג, קראָקע, ווילנע זענען אוועק אין די פאַפּיר־קרעמאַטאָריעס.

אין די ווילנער דרוקערייען האָבן זיך געפונען אומגעהויערע אוצרות פון בלייענע מאַטריצן. ס'איז געגאַנגען צו דערמאָנען די מאַטריצן פון אלטן, בארימטן פאַרלאַג „אלמנה והאחים ראם", אין וועלכע ס'איז געווען אויסגעגאָסן די האָרעוואַניע פון די בארימטסטע יידישע געלערנטע, רבנים, ארבעטער (למשל די מאַטריצן צו „תלמוד ירושלמי", משניות, א"א, אָדער

די מאטריצן פון די פארלאגן „ראָזענקראַנץ און שריפּטזעצער", קלעצקין, „טאָמאָר") — די ראָזענבערג-לייט האָבן מיט חשק אַלץ צוזאַמענגעקליבן און דערנאָך עס פארקויפט אויפן טאָן, אויף שמעלץ אין די פאבריקן.

עס זענען טאָג־איין טאָג־אויס אָנגעקומען צו אונדז פרישע טראַנספּאָרטן ביכער פון קאָוונע, שאַוול, מאַריאַמפּאָל און פון אַנדערע שטעט. ביכער אין אַלע שפּראַכן: יידיש, העברעאיש, פּויליש, ליטוויש, רוסיש דייטש. אָפט פלעגן די דייטשן נישט הייסן אפילו סאָרטירן זיי, נאָר גלייך שיקן אויף מאַקולאַטור. מיט אַלע כוחות האָבן מיר אָבער געפּרוווט די אַרבעט פארלאַנגזאַמערן, מיר האָבן אויך, נישט געקוקט אויף דער לעבנסגעפאַר, אָנגעהויבן גנבענען פון די דייטשן אַלץ וואָס איז מעגלעך געווען און עס באַהאַלטן. יידן האָבן געקוקט אויף אונדז ווי אויף משוגעים. די יידן פלעגן שמוגלען אין געטאָ אונטער די קליידער, אין די שטיוול, פּראָדוקטן פון שטאָט און מיר פלעגן שמוגלען ביכער, פּאַפּירלעך, אָדער גאָר אַ מאָל אַ ספר תורה, מזוזות, פארשידענע עטרות אד"ג. מיר האָבן זיך געדאַרפט היטן פאר אייגענע, מיר האָבן זיך געדאַרפט היטן פאר דייטשן אין ייוואָ, פאר דייטשן ביים געטאָ־טויער, און ביינאַכט, מיט ליכטעלעך, פלעגן מיר זיך אַראָפּלאָזן אין דער ספּעציעל געמאַכטער מעלינע אין דר'ערד און אַלץ דאָרט פארגראָבן. די יידישע אוצרות זענען אָבער געווען אַזוי פיל, אַז מיר האָבן געמוזט זוכן נייע ערטער ווו זיי צו באַהאַלטן. סוצקעווער האָט אויסגעפונען אַן אָרט אויף דעם בוידעם פון ייוואָ, ווו מיר האָבן צווישן די ברעטער אָנגעהויבן באַהאַלטן די וויכטיקסטע ביכער, כתב־ידן, סקולפּטורן, בילדער אד"ג. עס זענען דאָרט אויך באַהאַלטן געוואָרן עטלעכע האַנטשריפטן פון סמאָלענסקער מוזיי, וועלכע מיר האָבן אויסגעלאָדן פון באַן און אַריבערגעפירט אין שטאָטישן מוזיי־ארכיוו, ביז אַ ווייטערדיקן טראַנספּאָרט.

גלייכצייטיק האָבן מיר געדאַרפט אַרבעטן פאר אונדזער שעף — פאר אַלפרעד ראָזענבערגן. אויף זיין אַדרעס אין בערלין און אין פראַנקפורט ביים מיין האָבן מיר אַרויסגעשיקט צענדליקער קאַסטנס ביכער (דאָס רוב פון דער סטראַשון־ביבליאָטעק), אַ גרויסן טייל פון פּרעסע־ארכיוו ביים ייוואָ, עקספּאָנאַטן פון טעאַטער־מוזיי ביים ייוואָ, פון היסטאָריש־עטנאָגראַפישן מוזיי א"נ, פון ש. אַנ־סקי א"א.

אין אויסשטעלונג־זאַל פון ייוואָ האָבן אונדזערע באַלעבאַטים אָרגאַ־ניזירט אַן אויסשטעלונג פון די יידישע קולטור־אוצרות. צוזאַמען מיטן בילד פון ווילנער גאון האָבן זיי אויפגעהאַנגען די קאָמוניסטישע פּאָליט־ביוראָ, צוזאַמען מיט אַן אַלטער ספר־תורה — בילדער ווי אַזוי יידן־באַל־שעוויקעס פּייניקן... ליטווישע פּויערים. (אין דער אמתן זענען עס געווען פאָטאָגראַפיעס פון יידן וואָס גראָבן פאַר זיך אליין גריבער און אויך בילדער פון פאַרפּייניקטע און דערמאָרדעטע יידן. די בילדער האָבן זיך איינגעהיט און איצט קען מען געניי פעסטשטעלן דעם שווינדל). די געשמאַק־לאָזע אויסשטעלונג, וועלכע איז באַזוכט געוואָרן דורך היטלעריסטישע גדולים פון דייטשלאַנד, האָט נאָך אַ מאָל געדאַרפט באַווייזן די געמיינזאַמקייט פון דער יידישער קולטור מיט דער באָלשעוויסטישער. די עטלעכע דייטשן האָבן אויך באַדאַרפט ווייזן זייערע שעפן די וויכטיקע אַרבעט, וואָס זיי טוען און דערמיט אויסמיידן געשיקט צו ווערן אויפן פראָנט.

אָבער נישט נאָר מיט דער ביכער־סאָרטירונג האָבן זיך די יידישע אַרבעטער באַדאַרפט פאַרנעמען. אַזוי, למשל, האָט קאַלמאַנאָוויטש געדאַרפט איבערזעצן אין דייטש פאַלקאָוויטשעס „יידיש" (פאַרלאַג פון מאָסקווער „עמעס"), לייבל פעלדמאַנס „יידן אין אַפריקע", און דערצו נאָך געדאַרפט לערנען מיט שעפערן יידיש און העברעאיש. הערמאַן קרוק און ד"ר לעאָן בערנשטיין האָבן געדאַרפט צושטעלן אַ מאָנאָגראַפיע וועגן די 107 ווילנער בתי־מדרשים, אומע אָלקעניצקי — ברענגען אין אָרדענונג דעם יוגנט־אַרכיוו, צונזער — ברענגען אין אָרדענונג די יידישע נאָטן.

יעדע וואָך האָבן מיר געדאַרפט צושטעלן שעפערן באַריכטן פון דער אָפּגעטאָענער אַרבעט. יעדן חודש פלעגט שעפער די באַריכטן, פאַרשענערטע און באַרייכערטע, אָפּשיקן צו זיין באַלעבאָס — צו ראָזענבערגן, פון וועמען ס'פלעגן אָפּט אָנקומען דאַנקען און לויבגעזאַנגען.

זיי האָבן אונדז פאַרוועדט מיטצונעמען דאָס קלענסטע שטיקל פּאַפּיר אין געטאָ. אויב עס טויג נישט פאַר ראָזענבערגן, טויג עס פאַר די פּאַפּיר־פאַבריקן. זיי האָבן זיך אַבסאָלוט נישט אָריענטירט אין קיין שום זאַך. ס'דערמאָנט זיך אַ קאָמישער פאַל, וואָס האָט זיך געקענט ענדיקן זייער

טראגיש פאר אונדז אלעמען. אויף דער אויבן-דערמאנטער אויסשטעלונג איז אויך געהאנגען א חסידישע אטלאסענע קאפאטע. איין מאל האבן מיר זיך געכאפט, אז די קאפאטע פעלט. וואס טוט מען? קיינער ווייס נישט פון וואס צו זאגן. מען איז זיך משער, אז זי איז מסתמא צוגענומען געווארן דורך די קוימען-קערער, וועלכע האבן די טעג גערייניקט די קוימענס. אבער ווו כאפט מען זיי? ווער זענען זיי? און אט הייסט אונדז שעפער זיך אויסשטעלן אין א ריי און דערקלערט אונדז קורץ:

— אויב ביז מארגן וועט נישט זיין דער „שווארצער קיטל", מעלדעט ער וועגן דעם אין געשטאפא.

ביטער.

מיר זענען אוועק אין געטא, געפרוווט זוכן ביי וועמען עס איז א קאפאטע צו קויפן, — אין ערגעץ נישט געקראגן. די שעהן רוקן זיך, דערווייל, ס'ווערט פינצטערלעך, שלאפן וועט זיך שוין סיי ווי סיי נישט. כ'עון מוז דאך זוכן אן עצה. איז מיר איינגעפאלן דער געדאנק: ארופנעמען דעם שווארצן אונטערשלאק פון מיין מאנטל, זאל דאס זעלבע א צווייטער אויך טאן — מיר וועלן דאס אוועקגעבן א שניידער, וואס זאל דורך נאכט אויפשטשאבען עפעס א כאלאט און...

אויף מארגן אין דער פרי גייען מיר אין ציטערניש צו דער ארבעט, מיט די אויפגענייטע אונטערשלאקן... א זייגער 10 לאזט זיך אריין דער טאקסי, שעפער שפרינגט ארויס, רופט צו אונדזער בריגאדיר זאוועלסאן:

— נו, האסטו געבראכט דעם שווארצן קיטל?

— יאוואל, הער שעף, אט איז עס!

דער שעף האט א קוק געטאן און געזאגט: — הענג דאס ווידער אויף אויף דעם זעלבן ארט, נאר גיב איצט אכטונג, קיינער זאל עס מער נישט נעמען.

מיר האבן הנאה געהאט פון דעם איינפאל וואס האט זיך אונדז איינגעגעבן דורכצופירן און עס איז אונדז געווארן אויך לייכטער פון דעם, וואס דער שעף האט נישט געפאדערט ארויסצוגעבן דעם גנב פון קיטל... שפעטער איז די קאפאטע אוועקגעשיקט געווארן ווי א וואזשנע מציאה אין פראנקפורט און מוז נאך מסתמא ערגעץ ליגן...

אין פרילינג 1943 האב איך באקומען א באפעל פון אונדזער קא־

מענדאנט פון פארטיזאנער־אטריאד אין געטא ח' איציק וויטנבערג און פון זיין שפעטערדיקן פארטרעטער ח' אבא קאָוונער צו באקומען געוועך פאר יעדן פרייז. ס'איז ביי אונדז, פארטיזאנער פון געטא, נישט געווען דער פאל פון נישט דורכפירן א באפעל פון אונדזערע אָנפירער און דערי־בער האָב איך זיך גענומען מיט דער גאנצער ענערגיע די אויפגאבע דורכ־צופירן און געהאָלפן האָט מיר טאקע אין דעם דער ראָזענבערג-שטאב.

צוליב דעם וואס אונדזערע באַלעבאטים פלעגן קומען שפעט צו דער ארבעט און פרי אוועקגיין, פלעגן קענען קומען צו אונדז פון שטאט באַ־קאנטע פאָליאקן און ליטווינער.

צו מיר פלעגט קומען מיינער א פריינד יוליאן יאנקאָווסקי, א דרוק־קער-ארבעטער, פון וועלכן איך האָב אָנגעהויבן צו באקומען געווער. יאנ־קאָווסקי איז געווען אויסערגעוועגלעך דרייסט און איבערגעגעבן. ער האָט נישט פארשטאנען וואס דאס הייסט אזוינס געפאר. ביז 15 רעוואָלווערן און קוילן האָט ער מיר אין א קורצער צייט געבראכט און דערנאָך מיט א מאָל פארשוווּנדן געוואָרן. איך בין ארומגעגאנגען ווי א צעטומלטער. אפשר האָט מען אים ארעסטירט? אויב יאָ, צי וועט ער זיך האלטן גוט? פלעג איך אָפזיצן ביים פענצטער פון צימער, וווּ ס'האָט געארבעט רחל פופקאָ און אויסקוקן אויף דעם אנטקעגנדיקן אריינגאנג, אפשר קומט ער אָן. און אָט מיט א מאָל עפנט זיך דאָס טירל פון הויף און יאנקאָווסקי לאָזט זיך אריין מיט א גרויסן פוטליאר פון א וויאָלענטשעל. איך שפּרינג אראָפּ פון די טרעפּ און בין גלייך לעבן אים:

— וואס, דו גייסט גאר אין מיטן דרינען אין קאָנסערוואטאָריע? — פרעג איך אים. צעלאכט ער זיך, פירט מיך אריין צווישן די ביימלעך און גיט אָן עפן דעם פוטליאר. עס ווערט מיר ליכטיק אין די אויגן... עס ווערט מיר פינצטער אין די אויגן... א פונאנדערגענומענער פּולעמיאָט...

— וואס טוט מען? ווו טוט מען זיך מיט דעם אהין? און באלד דארפן דאָך די דייטשן קומען... און אויך צווישן די יידישע ארבעטער דארף מען דאָך זיין פאָרזיכטיק. אונדזער פארטיזאנער-גרופּע (קאָווּנער, רוזקע קאָר־טשאק, סוצקעווער, בארנשטיין, מארקעלס) פארלירן זיך נישט. עס ווערט באלד אָרגאניזירט א כלומרשטער אליארעם:

— עפּל!

(א סימן, אז די דייטשן זענען דאָ).

אויף דער וואָרענונג צעלויפן זיך אַלע אַרבעטער אין זייערע צי־מערן, מיר נוצן אוים דעם מאָמענט און שמוגלען אַריין די באַזונדערע טיילן פון פּאָלעמיאַט און באַהאַלטן עס צווישן די צייטונגען און ביכער, אין יעדן צימער באַזונדער. אין א פּאָר מינוט אַרום דערהערט זיך דער טאַקסי־סיגנאַל און פון דער מאַשין זענען אַרוים, אויסער שעפּערן, נאָך דריי הויכגעשטעלטע באַגילדעטע, אוניפאָרמירטע דייטשן. זיכער האָט שעפּער געבראַכט די דייטשן באַקוקן די פּרוכט פון „זיין" אַרבעט.

לאַנגזאַם גייען זיך די דייטשן פון איין צימער צום צווייטן, אין יעדן צימער הערן זיי זיך צו אויספירלעך צו די עם־האַרצישע דערקלערונגען פון שעפּערן, וואָס זיי נעמען אָן פאַר אמתער תורה. שעפּער ווייס אפנים, אַז זיינע געסט קענען נאָך ווייניקער ווי ער. נעמט ער אַרוים א פיין גע־בונדענעם תלמוד־באַנד און זאָגט, אַז ס'איז אַן „עין יעקב" (אויך פיין פון אים) און ציטירט פון „דאָרט" איינציקע ציטאַטן, וועלכע ער צעדרייט אַזוי, אַז... אָבער די געסט זענען צופרידן, פאַסמאַקעווען זיך פון דער יידן־פאַרשונג אָן יידן. אין א צווייטן צימער דערקלערט שעפּער, וואָס פאַר א וויכטיקע מאַטעריאַלן וועגן דער יידישער יוגנט „ער" פאַרמאָגט, ווייזט פאָטאָגראַפיעס, בילדער, דיאַגראַמען, אויטאָביאָגראַפיעס...

עס ווערט אונדז אומהיימלעך. שעפּערס אויספירלעכע דערקלערונ־גען, צוליב זיין וועלן אויספיינען זיך פאַר די געסט, זיין וועלן באַווייזן פאַרשידענע עקספּאָנאַטן, קען אונדז אין אַן אומגליק אַריינברענגען. שע־פּער קען דאָך נאָך פון צווישן די פאַרשידענע צייטונגען און עקספּאָנאַטן אַרויסציען די פּאָלעמיאַטן־לופע, א דיסק מיט קוילן און דאָן...

און אָט זענען שוין די דייטשן אין שכנותדיקן צימער, ווו עס זיצן סוצקעווער און פּופּקאָ, און ווו עס געפינט זיך די לופע. אויף צו להכעיס פאַרהאַלטן זיי זיך דאָ לענגער. יעדע סעקונדע קען דערנענטערן צום אומ־גליק, צום סוף... מיט א מאָל אָבער גיט רחל א כאַפּ א בוך פון טיש, טוט אַן עפן די טיר און צו דער פאַרוואונדערונג פון די דייטשן גיט זי עס שעפּערן, זאָגנדיק:

— דאָס איז א באַזונדער וויכטיק בוך, הער שעף; איך האָב עס איצט געפונען, פון 17טן יאָרהונדערט...

די דייטשן זענען, פאַראינטערעסירטע פון רחלס מציאה, ארויס פון צימער. מיר האָבן פרייער אָפּגעאָטעמט.

אונטער די קליידער און אין דער פאַרמאַסקירטער דעק פון קעסטל סטאָלער־געצייג האָבן מיר דעם פּולעמיאָט ארויסגעטראָגן פאַרנאַכט פון ייוואָ. און אפילו דאַן, ווען די געטאָ איז שוין געווען געשלאָסן, האָבן מיר נישט קוקנדיק אויף קיין געפאַר, זיך פון געטאָ ארויסגעגנבעט, אוועקגע־גאַנגען אין די פרימאָרגן־שעהן אין ייוואָ און נאָך איידער די דייטשן זע־נען געקומען, האָבן מיר צווישן די ביימלעך באַקומען פון יאַנאָווסקין א צווייטן פּולעמיאָט.

ווייניק זענען לעבן געבליבן פון די יידישע מיטאַרבעטערס פון ראָ־זענבערג־שטאַב אין ווילנע. נח פּרילוצקי איז אין די ערשטע וואָכן פון דער אָקופּאַציע פאַרפייניקט געוואָרן. ז. קאַלמאַנאָוויטש, הערמאַן קרוק, יעקב גאָרדאָן זענען אין די עסטאָנישע לאַגערן אַרויסגעפירט געוואָרן און דאָרטן דערמאָרדעט געוואָרן. אומע אָלקעניצקי, דינה יאָפּע זענען אין מיידאַנעק דורך גאַז דערשטיקט געוואָרן. אזוי ליובאָצקי, ד״ר פיינשטיין, ניסן יאָפּע, רחלע פּרעגער און נאָך און נאָך...

אויף דעם ייוואָ־בנין מיט די באַהאַלטענע אוצרות האָבן די באַנדיטן אונטערגעצונדן, אָבער די רעוואָלווערן און די פּולעמיאָטן, וואָס די יידישע פּאַרטיזאַנער האָבן דאָרטן געקראָגן, זענען פון די הענט נישט ארויסגע־לאָזט געוואָרן. די פּאַרטיזאַנער פון ווילנער ראָזענבערג־שטאַב: לעאָ בער־רנשטיין, צמח זאַוועלסאָן, נוימע מאַרקעלס, רוזקע קאָרטשאַק, אברהם סוצקעווער, אברהמל זשעליעזניקאָוו, מענדל באָרנשטיין, מיכל קאָוונער, ש. קאַטשערגינסקי א״א האָבן פאַר זייערע אומגעקומענע חברים, פאַר דעם פאַרניכטעטן האָב און גוטס פון דער יידישער קולטור נקמה גענומען.

אַ מענטש

די ראמען פון די קליינע שייבלעך האָבן זיך צעשאָטנט אויפן גראָען טישטעך און אָנגעזאָגט — פרימאָרגן. פון זעמליאנקע האָט נאָך אָבער די נאכט נישט געוואָלט אוועקגיין. די פינצטערניש האָט זיך ווי באהאלטן אין די ווינקלען און געקוקט פון דאָרט מיט אָפענע, שפּיזיקע אויגן אויף דעם שונא, וואָס קומט דורכן שויבנגלאָז — אויף דעם אויפגייענדיקן טאָג.

ס'האָט זיך גענומען אויסטיילן אויפן טיש — א שווער געפּאַקטע לעדערנע טעקע, א ברוינלעכע פּאַפּאַכע מיט פייערפּאַסן, אויפן מיטן א ניקלנער רינגעלע פון א גראנאט און א געדיכטער טונקעלער קאָפּ האָר.

אומבאַוועגלעך איז געלעגן דער קאָפּ, אזוי ווי עס וואָלט אים ווער געבראכט אהער א באזונדערן און אוועקגעלייגט דאָ אויפן טיש.

סוף כל סוף האָט די נאכט געמוזט נאָכגעבן, אירע בייזע אויגן זע־נען געוואָרן העלער און אומבאמערקט, ווי דער אייז אין פרילינג, איז די פינצטערניש אויך דאָ צעגאנגען געוואָרן, צערונען.

דער פרימאָרגן האָט זיך אויך צעקוקט אויף דער גארע און צעריסן דעם שלאָף פון מאניען. צוערשט א ריר, א טשוכע, א וויש די פארשלאָ־פענע אויגן, א בליק, ווי ייעדן אינדערפרי, איבער זיך („דער אויטאָמאט הייסט עס הענגט"), אַ קערעווע דאָס פּנים צום פענצטער און באמערקנדיק דעם קאָפּ האָר אויפן טיש, בליציק א שפּרונג געטאָן אויף דער ערד, דער אנדער טראָט איז שוין געשטאַנען ביים טיש און ארײַנשטעקנדיק די פינגער אין צעקודלטן זייד, האָט זי ווייך אויסגעצערטלט

— מאקס...

דער קאָפּ האָט זיך פּלוצלינג א הויב געטאָן, א ווענד געטאָן דאָס פּנים צו איר און נאָך מיט צוגעמאכטע אויגן, לאַנגזאַם אויסגעאָטעמט:

— מא — ניע!

— מאקס טייערער — האָט אים געוואָרעמט איר צערטל, — זע ווי פארמאטערט דו ביסט. געוועזן ווייט אפּנים, האָ? דענערווירט. נו, טײַ־ערינקער טו זיך אויס. ווייז, כ'וועל דיר די שטיוול אראָפּציען. נו, גיי. גיי לייג זיך צו... רו זיך אויס...

ער האָט ווי פאַרזיכטיק פאַמעלעך די אויגן געעפנט:

— אוך, שוין גרויסער טאָג — האָט ער א צי געטאָן דעם קערפּער, כדי אַ מונטער צו טאָן די מידע גלידער, און באַמערקנדיק אויפן רויטן פּאַס דעם גלאַנציקן רינגל פון גראנאט, א ציטער געטאָן און ווי פריער ביים אויפהויבן, אזוי אויך איצט האסטיק אראָפּגעלאָזן דעם קאָפּ צוריק אויפן טיש.

מאניע האָט ווידער נישט פארשטאַנען: ו אָ ס איז מיט אים געוואָרן לעצטנס, ו אָ ס איז ער געוואָרן אזוי אומגעביטן?

— אויף מיין ערן־וואָרט, איך דערקען דיך נישט — זאָגט זי פאר־זאָרגט — כ'וועל גיין צום קאָמבריג, כ'וועל פאָרן אין צענטער, בעטן, מען זאָל דיך באַשטימען אויף אן אנדער ארבעט, אָדער דיך לאָזן אביסל אויס־רוען זיך.

זיין האנט האָט זיך טויט אוועקגעלייגט אויף איר!

— עך, דו נארעלע קליינע, — האָט ער אויסגעזיפצט — גיי און זאָג דעם קאָמבריג, זאָג אין צענטער, אז גורוויטש וועט שוין מער קיין אדוואָקאט נישט זיין! — מער נישט — האָט ער זיך הארט אוועקגע־שטעלט.

— איך פארשטיי דיך נישט, מאקס, אזעלכע מאָדנע רייד.

— מאָדנע רייד, זאָגסטו? — צעשמייכלט זיך ביטער דער קאָפּ — מאָדנע רייד, און א הויב טוענדיק ווידער דעם קאָפּ, מיט צעעפנטע ברייטע אויגן אויף איר אויסגעהאמערט:

— גיי, זאָג, גורוויטש וועט שוין ק יי נ מ אָ ל מער קיין אד־וואָקאט נישט זיין. גורוויטש ווערט — פּראָקוראָר.

דער גראנאטן רינגל האָט זיך צעפינקלט אין א זונענשטראל, זיך

אפגעשפיגלט אין זייערע שווארצאפלען; נישט צוזאמענגערעדט האבן ביידע זיך צעקוקט אויף אים:

— און... וואס איז דאס? האט זי א פרעג געטאן.

— וואס — איז — דאס? — האט ער שווער איבערגעחזרט, און איידער זי האט נאך באוויזן א קוק צו טאן אויף אים, איז שוין דער קאפ ווידער געלעגן אויפן טיש, אן אומבאוועגלעכער, ווי אן אפגעזונדערטער פון זיין קערפער, א טויטער.

:: :: ::

מאקס פאוולאוויטש גורוויטש איז געווען דער יינגסטער אדוואקאט צווישן זיינע חברים. — אט אקארשט פארלאזן די ווענט פון יורידישן אינסטיטוט.

דער י י נ ג ס ט ע ר — אבער פראקטיק האט ער שוין געהאט ווי פון אן עלטסטן.

זיינע פאך-קאלעגן פלעגן נישט איינמאל א זאג טאן:

— ווייסט, מאקס, ווען נישט דו, וואלט די יורידישע קאנסולטאציע געדארפט פארטאפלען איר פערסאנאל און ארבעטן כאטש א 16 שעה אין מעת לעת.

...ווייל גורוויטש האט זיך אין זיין פאך ארייגעווארפן מיט לייב און לעבן.

א מענטש. א קלייניקייט א מענטש. ר א ט ע ו ע ן א מענטשן. די פלאנצונג איז געווען ביי אים אזוי טיף פארזעצט — אזש קיינער האט זיך נישט געקענט דערגראבן צו איר ווארצל.

ס'פלעגן קומען צו אים שווער באשולדיקטע, מען פלעגט קומען צו אים נאך עצות. זיין ברייטער, הויכער שטערן פלעגט זיך דאן ווי צע־עפענען — ער הערט.

קיינער האט נישט געוואגט פאר אים וואס צו פארלייקענען. אפענע הערצער פלעגן זיך צערעדן, צעוווונדיקן. שטיל, און דאכט זיך, אז נישט ער הויבט אן צו רעדן. עס רעדט די שטילקייט אליין ווייך און הארציק. דאס צעוווונדיקטע הארץ לייגט זיך ווידער אריין אין איר שייד, אין זע־

קעלע — א האפענונגספולע: הייסט עס, אז ס׳איז נאך נישט פארלארן, אז ס׳איז נאך גארנישט אזוי שלעכט ווי עס זעט אויס.

אדוואקאט גורוויטש פארן געריכט.

זיין מיטעלע ברייטלעכע פיגור ווערט העכער. א פאסמע האר קלא־מערט זיך ארום ענערגישן געזיכט, פון די אויגנלעכער פינקלען אנשטאט שווארצאפלען גילדענע פייערלעך.

גורוויטש שרייט נישט. ווייך ווי זייד איז זיין שטימע, עס גלעטן זיינע ווערטער, די ריכטער זיצן ווי צוגעשמידטע, פארגעסן גאר, אז ס׳רעדט צו זיי אן אדוואקאט. זיי הערן איצט א שפאנענדיקע מעשהלע, אט אקארשט פון לעבן ארויסגעכאפט, וואס דער העלד אירער איז נישט פון א בוך, וואס דער העלד אירער זיצט פאר די חברים ריכטער, פאר עולם בייזיצנדיקע — אט דא אויפן באשולדיקונגס־באנק.

ער האט שטענדיק געזוכט אין באשולדיקטן דעם מענטשן. געניש־טערט און געגרונטעוועט אין זיין נשמה. אויסגעפונען יענע סיבות, וועלכע זאלן דעם ריכטער באווייזן, אז דער מענטש, וואס זיצט דא איצט א בא־שולדיקטער — זיצט דא צופעליק, אז דער מענטש וועט נאך פאר דער געזעלשאפט זייער א סך נוצן ברענגען.

באשולדיקטע דערמאנען אפט מיט ליבשאפט זייער פארטיידיקער, גורוויטשן וועלן זיינע קליענטן קיינמאל נישט פארגעסן.

:: :: ::

ס׳איז לעבעדיק אויפן פארטיזאנישן זאמלפונקט אין מוראם. ראַ־דיא־הילכער ברענגען כסדר נייעס פון דער וועלט, פרישע ידיעות פון פראנט.

עס צערודלען די גאסן קרעפטיקע יונגען, וועלכע גייען באלד אין שונאס הינטערלאנד אויפנעמען מיטן שונא אויפן אקופירטן לאנד א קאמף.

קוועקזילבערדיק איז אין פארטיזאנישן שטאב. רופן, באשטימונגען, באפעלן, געזעגענונג.

וואס טוט דא אדוואקאט גורוויטש?

זיין היימשטאָט איז נאָך אָקופּירט פונעם שונא, ווײַל ער גיין אהין צוזאמען מיט אלע פּארטיזאנער —

— דו — אין — פּארטיזאנקע?... — דער דאָצענט פון יורידישן אינסטיטוט, כ׳ קאַפּילסקי. קען גוט זיין שילער. ער האָט הנאה קוקנדיק אויף אים.

— אָהאָ גורוויטש... זיך צעוואקסן אביסל...

— איך טרינק הייוון, חבר פּראָפעסאָר — צעלאכן זיך צוויי שנירלעך ווייסע ציין.

ס׳טנאָך אלץ נישט פארגעסן דיינע לצנות, צעשמייכלט זיך דער פּראָפעסאָר און ווערט ערנסט — די ארבעט, וואָס מען האָט דיר פארגעבן, איז נישט פון די לייכטע...

— שווערער, חבר פּראָפעסאָר, ווי אויסצולערנען א קאפּיטל רעכט פון אלטן רוים...

— נו, ווי פאר ועמען... פאר דיר... דעם אמת געזאָגט... אז מען האָט מיך געפרעגט מיין מיינונג וועגן דיר, האָב איך א טראכט געטאָן: ווער ווייס, גורוויטש — אן אדוואָקאט איז ער א גוטער, אָבער צי ער וועט ווערן א גוטער פּארטיזאנער... איך האָב א סך געטראכט וועגן דעם... איך האָב זיך קוים געקענט פאָרשטעלן ווי עס פּאסט פאר דיר אן אויטאָמאט אויפן פּלייצע, כאָטש אין אינסטיטוט ביסטו אויף מיליטערישע צוגרייטונג גע־וועזן פון די ערשטע... איך ווייס דאָך דיין מיינונג...

— וואָס איז אויך געווען אייגנטלעך א יי ע ר מיינונג, חבר פּראָפעסאָר — האקט איבער גורוויטש.

— ריכטיק. צו געפינען אין יעדערן דאָס שטיקל מענטש, וואָס שטעקט אין אים...

— חבר פּראָפעסאָר!

— אָך, ווי אומגעדולדיק דו ביסט...

— אָבער דערלויבט... דער 22סטער יוני האָט מיר באוויזן, אז עס זענען דאָ אזוינע לעבעדיקע וועזנס אויף דער וועלט, ביי וועלכע דער סימן מענטש איז בכלל נישטאָ...

— כאָטש לויטן אויסזען זענען זיי אָזוי ווי מיר אלע — גיט צו — קאַפּילסקי.

דעם קאָמיסאַר וויאַטשעסלאַוו קענען אַלע פּויערים פון דאָקשיצער ראַיאָן און אַפילו פון די ווייטערע קאַנטן.

צום קאָמיסאַר וויאַטשעסלאַוו פּאָרט מען פון די אַרומיקע דערפער זוכן גערעכטיקייט.

באַקלאָגט זיך אַ פּויער אויף זיין שכן, אַ פּרוי אויף איר מאַן, אַ-בערלייענען אַ בריוול, דערקלערן וואָס פאַר אַ רוף-צעטל איז דאָס, וואָס די גמינע האָט געשיקט, צי מען דאַרף אַהין גיין אָדער נישט? וועגן אַלץ קומט מען צום קאָמיסאַר. הערט ער אויס אַלעמען, דער חבר קאָמיסאַר, רעדט זיך מיט זיי פונאַנדער, מיט די פּויערים, קלערט זיי אויף די לאַגע, און וועלכער זיי געפינען זיך. צעעפענען זיך ביי די פּויערים ברייט די אויגן. ס'ווערט זיי עפּעס אַזוי גוט.

— אָט אַזוי ווי אַ ברודער וואָלט מיט דיר גערעדט — רעדן זיי צווישן זיך.

פּאָרט מען צו אים פון אַלע קאַנטן און ער, דער חבר קאָמיסאַר, הערט אויס, גיט עצות און פּסקנט.

„דער חבר קאָמיסאַר האָט געזאָגט" — דאָס איז שוין דאָס ענד-גילטיקע ביי די פּויערים. מען דערציילט זיך צענדליקער מעשיות וועגן אים.

— אָט זענען מיר געזעסן איינמאָל — דערציילט אַ פּויער — ביי זאַנוקעוויטשן און דער קאָמיסאַר דערציילט אונדז וועגן די דייטשן און מיטאַמאָל דערהערן מיר, אַז עס פּאָרט אַ מאַשין, זיכער מיט דייטשן, צי מיט פּאָליציי — ווער דען אַנדערש קען פּאָרן? עס הויבט אָן ציטערן אויף אונדז די הויט... ווילן מיר זיך צעלויפן, אַ קליינינקייט אַז די דייטש; זאָלן אונדז כאַפּן! דער קאָמיסאַר אָבער שטעלט זיך ביים טיר, און די הענט דער אויטאָמאַט און בארואיקט אונדז. אָבער גיי זיי רואיק, אַז עס הויבט פון אָרט. ס'טוט זיך אַ הודזשע פאַרביי די פענצטער די מאַשין אַ געפּאַקטע מיט דייטשן.

— שטעלט זיך פּאָר, חברים — זאָגט דאַן דער קאָמיסאַר — וואָס ס'וואָלט געווען, ווען איר וואָלט זיך צעלאָפן. די דייטשן וואָלטן אייך זיכער דערשאָסן, זעענדיק ווי איר לויפט פון זיי. איצטער, ביטע, ווער עס וויל, קען גיין אַהיים... רואיק, דער עיקר נאָר רואיק.

איבערגעגעבענע צו אים איז די יוגנט פון דעם ראיאָן.

וואניושא טאלעראנעק שטורעמט:

— איר וועט זען, חבר קאָמיסאר, איך וועל די פּראָקלאַמאַציע אי־בערגעבן דעם פּאָליציי־קאָמענדאנט אין די הענט.

און אז וואניושא זאָגט צו, האלט ער זיין וואָרט הייליק. ער איז דאָך א פּארטיזאַן. גייט ער אוועק אין דאָקשיץ, גייט אריין אין פּאָליציי־וואך:

— אָט דאָס, הער קאָמענדאנט, האָב איך געפונען אויפן טראקט!

דער קאָמענדאנט נעמט דעם פארדריקטן פּאפּיר אין די הענט אריין פארשטייענדיק, אז קיין גוטס פאר אים איז דאָרטן נישטאָ, קוועטשט ער דאָס צונויף מיט רציחה...

— אָבער לייענט עס אָקאָרשט איבער, הער קאָמענדאנט! קען זיך וואניע נישט איינהאלטן, וועלנדיק אויספירן די אויפגאבע נאָך מער ווי אויף הונדערט פּראָצענט.

דער קאָמיסאר איז צופרידן פון זיינע האָדעוואנקעס. עס טוט אים הנאה, ווען ער דערמאָנט זיך טאקע אָט די מעשה מיט וואניושאַן.

אָפט פלעגן פּויערים קומען צו דעם חבר קאָמיסאר און אים דער־מאָנען וועגן די גרוילן, וואָס עס טוען אָפּ די דייטשן מיט דער באפעלקע־רונג. ער פלעגט דאַן שווער ארומשפּאַנען הין און צוריק מיט כמעט פאר־מאכטע אויגן, צעדרייען אויף די פינגער די לאָקענעס האָר, פארבייסן א ליפּ צווישן די ציין און קיין וואָרט נישט ארויסגערעדט...

אזוי האָט זיך אָנגעהויבן פונאנדערטליען דער פונק, וואָס זיין לע־רער קאַפּילסקי האָט אין אים פארוואָרפן.

„כאָטש לויטן אויסזען זענען זיי אזוי ווי מיר אלע" — האָט ער איבערגעחזרט דעם פּראָפעסאָרס ווערטער — לויטן אויסזען...

אין קאָפּ אָבער איז עפּעס א גערודער, איין געדאנק קען נישט שלום מאכן מיטן אנדערן. „קען דאָס טאקע זיין, אז די דייטשן זאָלן זיין אזוי נידערטרעכטיק?"

„יאָ, נידערטרעכטיקער נאָך ווי דו שטעלסט זיך פאָר?"

„איך פארשטיי נישט, זיי זענען דאָך אָבער פאָרט מענטשן"...

„נאָר לויטן אויסזען... לויט די ווילדע מעשים זייערע, קען זיך אָבער קיין שום לעבעדיקער וועזן אויף דער וועלט מיט זיי נישט פארגלייכן".

„הייסט עס, אז מען דארף אלעמען פארניכטן?"

דער קאמיסאר פארשטעקט אזש מיט די פינגער קנעכלעך די אויערן, זוי דער גדאנק זאל נישט דערהערט ווערן.

„יא, יא, פ א ר ט י ל י ק ן א ל ע מ ע ן... ביז איינעם" טויכט זיך ארויס א גדאנק און בלייבט אויבן אויף.

„אבער"...

„אן אן אבער..."

ער האט זיך דערמאנט גארקים דעוויז:

„אויב דער פיינט גיט זיך נישט אונטער — פארניכט אים".

און דער חבר קאמיסאר וויאטשעסלאוו — אונדזער אלט־באסאנ־טער אדוואקאט מאקס פאוולאוויטש גורוויטש, באשליסט:

— דערשיסן!

דעם אורטייל איבערן געפאנגענעם מערדער הייסט ער אבער אויס־פירן א צווייטן.

— דער טייוול זאל עס נעמען — איז ער אויף זיך אין כעס — עפעס ציטערט די האנט...

:: :: ::

„אויב דער פיינט גיט זיך נישט אונטער — פארניכט אים" — דער „נאטשאלניק פאר ספעציעלע ענינים" פון דער פארטיזאנער־בריגאדע מ. פ. גורוויטש — טראגט דעם דעוויז אן אויסגעקריצטן אין הארצן.

די קריצער זענען:

סערגיי גאמאנאוויטש און ניקאליי אפאנאסאניאק פון דארף סטיענקי.

אויספילנדיק אן אויפגאבע, האט א מערזאוויעץ זיי ביידן איבערגע־געבן דער דייטשישער פאליציי.

— ווו געפינט זיך אייער קאמיסאר?

די יונגען האבן געשוויגן.

האט מען זיי געריסן די נעגל פון די פינגער, די האר פון קאפ, גע־שטאכן נאדלען אין לייב.

די יונגען האבן געשוויגן.

ניקאָליי איז אויסגעגאַנגען אונטער זייערע הענט. סערגייען האָבן זיי צעלעכערט פון קוילן.

— ער לעבט נאָך, האָט א באנדיט אויסגעטשירעט.

— זאָל ער זיך מאַטערן, האָט דער אבערפעלדפעבל געגעבן א קאָ־מאַנדע צום גיין.

סערגיי האָט געשוויגן.

ווען גורוויטש איז אריין אין בריגאַדע־שפּיטאָל, האָט זיך סערגיי א הויב געטאָן, געוואָלט אפּנים אָפּגעבן א ראפּאָרט, ער איז אָבער צוריק־געפאלן און אין געמורמל דערציילט דעם פארלויף.

— אָבער די אויפגאבע, חבר קאָמיסאר, האָבן מיר דורכגעפירט — האָט סערגיי שטאָלץ אויסגעפּליסטערט.

ער האָט אָנגעהויבן שווער אָטעמען:

— אויב נאָר איך וועל דורכלעבן, חבר קאָמיסאר... און וועל איך נקמה נעמען...

און איז שטיל געוואָרן אויף אייביק.

:: :: ::

...אויך די זון האָט אים געגלעט, געוואַרעמט און געצערטלט. גע־צויגן פון אים ווי פייכטקייט פון זומפּ די מידקייט פון זיינע גלידער. די קעלט פון דער פינצטערער נאַכט. ס'האָט אים גערופן דער מארש פון פּארטיזאנער פארביי פענצטער, דער שניידיקער מושטיר, זייער צעזונ־גענער מונטער.

מאקס האָט לאנגזאם געעפנט די אויגן פאַרהענגלעך, באנומען אלץ וואָס איז געשען און ווייך זיך צעקוקט אויף מאניען.

זי האָט אלץ נישט געקענט פארשטיין, וואָס דאָ טוט זיך מיט אים. און א רעטעניש איז פאר איר דער גראנאט־רינגעלע, נישט צו באשיידן. ער האָט פארשטאַנען איר מיין.

— דערמאָנסט זיך, מאניע, ביי דאָקשיץ דעם דאָרף שאלאשי?... דער־מאָנסט זיך, דערמאָנסט זיך איינעם א הויכלעכן בלאָנדן יונג... א הארצי־קער אזא... אן איידעלער... פון די ערשטע, וועלכע ס'האָט זיך מיר איינ־געגעבן צו אָרגאניזירן נאָכן אריבערגיין די פראָנטליניע...

— צי נישט איזאַק בילקאַ? — האָט זי געפּרוווט טרעפן.

— אָט, אָט ריכטיק, איזאַק בילקאַ, דערזעלבער... ער איז אויך שוין נישטאָ...

מאַניע האָט א ציטער געטאָן:

— וואָס זאָגסטו?

— דאָס, וואָס דו הערסט... מאַקס האָט זיך אוועקגעזעצט אויף דער נאַרע, אָנגעשפּאַרט דעם קאָפּ אין הארטן קני און געכוואַליעט מיט שטורעם: זיי האָבן אים אויסגעטאָן א נאַקעטן, די היטלעראָווצעס, צעשניטן דאָס לייב, געקאַטעוועט מיט די קאָלבעס, צעשטאָכן מיט די שפּיזן, נאָכדעם צוגעבונדן צו א האַלאָבליע און פונאַנדערגעטריבן דעם געשפּאַנטן פערד...

ביידע האָבן שווער געאָטעמט. א בלייכע איז זי געשטאַנען אין זורניקן געוועב. ער האָט זיך אויפגעשטעלט און א כאַפּ געטאָן זיך ביים הארצן, זיך צעקוקט אין טונקעלן ווינקל, ווי ער וואָלט דאָרט געזען איצט איציקן אין די הענט פון זיינע פּייניקער:

— אזוי א נאַקעטער, איז ער געיאָגט געוואָרן איבערן פּראַסטיקן אייזיקן שניי א דרייסיק קילאָמעטער... פּאַר גלובאַק האָט זיך דער פערד אויסגעשפּאַנט און זיך געמוזט אָפּשטעלן. א גליק... דער פאַרפּייניקטער בילקאַ רוט אָפּ... און דער יונג, וואָס האָט זיך שטענדיק אָריענטירט, זיך נישט פאַרלאָרן אין די שווערסטע סיטואַציעס — האָט אויך אין אָט די שווידער סעקונדעס פאַר אים, באַנומען וואָס דאָ טוט זיך... פאַרשטאַנען די לאַגע... נאָך גיכער ווי א בליץ אויפן פינצטערן הימל האָט זיין צעבלוטיקטער פינגער א שטעק געטאָן זיך אין רינגל פון גראַנאַט, וואָס האָט זיך געהוידעט אויפן שמאַלציקן בויך ביי איינעם פון די היטלעריסטן, וועלכע האָבן אים געהיט... דער פינגער האָט א שלעפּ געטאָן דעם רינגל, דער היטלעריסט האָט זיך א וואַקל געטאָן אויף דער ערד, איבערלאָזנדיק דעם רינגל אין פינגער פון זיין קרבן... אַן אויגנפּינטל און... צוזאַמען מיט די באַנדיטן איז אויך איציק אוועק פון אונדזער וועלט...

— אָט א העלד! — האָט מאַניע אויסגעוווּנדערט.

— א העלד זאָגסטו... ריכטיק... א מענטש... האָט דער נאַטשאַלניק אויסגערופן און שטיל פאַרגעזעצט:

היינטיקע נאכט האָט מיר א פויער געבראכט אָט דעם רינגל אָן ארומגעקלאָמערטן פון איציקלס פינגער... ס'האָט אָנגעהויבן עפּעס שטיקן אין האלז, גורוויטש האָט אויפגעהערט ר'עדן, געווישט זיך די קרישטאָ־לענע פייכטקייט פון צערונצלטן שטערן:

— פון קינדווייז אָן האָט מיך אונדזער שול געלערנט צו שאצן דעם מענטשן אין מענטשן... יאָ, טייערע — חזרט גורוויטש שטיל נאָכאמאָל איבער אונטערשטרייכנדיק: — דעם מענטשן אין מענטשן... כ'האָב דורכאוים געוואָלט זיין אן אדוואָקאט, כאָטש מיינע פּראָפעסאָרן האָבן מיר פאָרגעלייגט דעם אמט פון א פּראָקוראָר. פארשטייסט, מאניע, מייז ציל איז געווען קומען צו הילף די יעניקע, וועלכע זענען אין זייער לעבן צוליב פארשידענע, אָפט קליינלעכע סיבות, געשטרויכלט געוואָרן. ס'פלעגט מיר ווערן פריקרע, ווען מיינע קליענטן פלעגן מיר נאָכן געריכטס-אורטייל כאפּן קושן די הענט, די פיס, די קליידער אפילו. „וואָס טוט איר?" פלעג איך זיך ווערן... און טאָקע, צי קען דען זיין א נאָרמאלערע זאך ווי באַ־שיצן, פארטיידיקן א מענטשן?... כ'האָב אָפט געטראכט: א מ ע נ ט ש, ווער עס זאָל נישט זיין, איז ער פאָרט א מענטש, עפּעס פארמאָגט ער אין זיך אזוינס, וואָס קיין שום אנדערער לעבעדיקער וועזן אויף דער וועלט פארמאָגט נ י ש ט . . . ס'הייסט, ער שטייט פ אָ ר ט הע־כער פון א חיה אין וואלד לאָמיר זאָגן...

ארויסגעוויזן האָט זיך גאָר אנדערש. כ'האָב א טעות געהאט... טאָג און נאכט יאָגן מיך נאָך די שאָטנס פון מיינע פארפייניקטע און דער־מאָרדעטע חברים... זיי מאָנען ביי מיר ג ע ר ע כ ט י ק י י ט . . . פאַר־שטייסט: גע־רעכ-טי־קייט! אין מיין יעדן קער, אין מיין יעדן ריר זע איך פאר זיך א מין צווייטע קאָמונארן וואנט, ווי דאָרט אין פאריז אויפן פּערלאַסעז... מ י ל י אָ נ ע ן אָבער שרייען פון דער וואנט ארויס: גערעכטיקייט! זיי, די א ו מ ג ע ק ו מ ע נ ע, פאָדערן, איך זאָל זיי פארטיידיקן... דו דערקענסט מיך נישט?... אויך איך אליין דערקען זיך נישט. און גוט אזוי... אָט דאָס גראנאטן־רינגעלע האָט היינטיקע נאכט געמאכט אין מיר די לעצטע איבערקערעניש...

דער גלאנץ פון רינגעלע דערמאָנט מיר איצט אָן מענטשן העלדי־שע, — וואָס האָבן זייער בלוט נישט געזשאלעוועט אין געראנגל מיט די

פאַרניכטער... דער שטאָל פון רינגעלע דערמאָנט פון דער נידערטרעכ־טיקייט, וואָס קיין ווערטער אויף צו באַצייכענען אַט די שענדלעכע מע־שים, האָט נאָך קיין שפּראַך אין דער וועלט נישט אויסגעפונען. אַט די וועלט מוז מען פאַרניכטן... מיטן וואָרצל אויסרייסן.

— מאַקס טייערער... דו מיט אַזעלכע רייד? דו — א וועלט פאַר־ניכטן? — צעגלאַנצן זיך די אויגן ביי מאַניען אין פאַרוואונדערונג.

— יאָ איך... איך מיט מיינע אייגענע הענט וואָלט פאַרניכטעט. קיין סימן זאָל פון זיי נישט בלייבן. איך וועל זיך דורכרייסן דורך נישט דורכ־געגנגלעכע וועלדער, כדי זיי צו געפינען. איך וועל זיי נאָכיאָגן אין אַלע לעכער — זיי זאָלן ניט אַנטרונען ווערן. און אויב עס וועט נויטיק זיין, וועל איך זיך פליגלען שאפן און נאָכפליען נאָך זיי איבער אַלע הימלען... פאַרניכטן זיי. ביזן וואָרצל אויסרייסן. ווייסט גוט, אז אין מיין יונגן לעבן האָב איך אַלץ געטאָן, כדי צו פאַרטיידיקן דעם מענטשן, העלפן. אויך איצט וועל איך עס טאָן. דער מעטאָד וועט שוין אָבער זיין גאָר אַן אַנדערער, נעמלעך: דורכן באַשולדיקן — פאַרטיידיקן! — קלאָרער גע־זאָגט, בילדלעכער, ווען דאָס ווילדגראָז ווערט אויסגעיעט, באַזייטיקט — ערשט דאַן קען אויפגעהיט ווערן, ערשט דאַן קענען פריי, נישט געשטערט זיך צעוואַקסן די גוטע פלאַנצונגען. איצט וועל איך זיין איינער פון די, וואָס העלפנדיק פאַרניכטן די שענדער פון אונדזער לעבן, די מערדער פון וועלטן גאַנצע — וועל איך במילא העלפן אויפהיטן יענע, וועלכע האָבן באַוויזן אין אַט דעם גרויסן היסטאָרישן געראַנגל — העלדישקייט, מענטשלעכקייט, נישט נאָר פאַר זיך אליין האָבן זיי דאָך זייער בלוט פאַר־גאָסן, און נישט נאָר פאַר זייער היימלאַנד האָבן זיי דאָך געקעמפט — גע־ראַטעוועט האָבן זיי די ג אַ נ צ ע וו ע ל ט פון פאַרניכטונג, א ל ע פעלקער אויף דער ערד — פון אונטערגאַנג.

אַט פאַר די לעבנגעבליבענע העלדן, פאַר די מיליאָנען אומגעקומע־נע אויף די שלאַכטפעלדער און צעפייניקטע אין די געטאָס, תפיסה־קע־לערן, וועל איך איצט מיין לעבן ווידמען, מיין בלוט נישט זשאַלעווען!

— — — — — — — — — — — — — — — —

און ווען דער פּראָפעסאָר, קאַפּילסקי, וואָלט איצט אריין אין זעמ־

ליאנקע און דערזען זיין שילער, דעם אדוואָקאַט מאַקס פּאוולאָוויטש גור־וויטש אין אַזאַ צושטאַנד, וואָלט ער זיכער אויסגערופן:

— גורוויטש, גורוויטש, דו האַלטסט נאָך אַלץ אין פאַרטיידיקן...

— ניין, חבר פּראָפעסאָר, איך האָב שוין אַן אַנדער מעטאָד: דורכן באַשולדיקן — פאַרטיידיק איך!

נאַראַטשער וועלדער, 5טער אַפּריל 1944.

דריי חברים

א פרעמדער וואָלט געמיינט, אז דאָ איז א מעבל-געשעפט.

א שאפע גלאנצט אין טונקל־רויטן צעדער, א ברייט טאָפּל־בעט אין זאמד-קאָליר. אויף א טומבע — א פינפלאָמפּיקער ראַדיאָ־אפּאראט. א געזונטער פעסטער טיש האלט זיך אויף א דיקן פוס. א טונקל־אשיקער שרייב טיש מיט א גרינעם געוואנט אויף זיך. באוועגלעכע טואלעט-שפּיגלען, אויפן וואנט פּויזעז לאנגע, דיקע ווייזערס פון א פּירקאנטיקן זייגער.

די שכנים ווייסן פונוואנען צום וואלד פארוואלטער, גאלינאס, עס קומען די מעבל.

— אלע טאָג ברענגט ער פון אן אנדער אָרט עפּעס נייעס. — זאָגט א פויער, זעענדיק ווי גאלינאס פירט אָפּט פארביי זיינע פענצטער נייע שטיקער מעבל.

— דעם שרייב־טיש האָב איך אליין געזען ביים סוויענציאנער דאָקטאָר, ווען די דייטשן האָבן דערשאָסן. — כריפּעט אוים א קראנקע.

— און דער זייגער איז דען נישט געהאנגען אין מאגיסטראט גלייך ביים ארייננאנג? — פרעגט א דריטער.

אין דרויסן איז נישט ארויסצוגיין.

פלאכטעס שניי וואָרפן זיך פון אויבן און דער ווינט שמייסט עס אין פּנים אריין.

נאָר ווער גייט עס איצט אין גאס? ווען טרייבט עס איצט אויף וועגן? קיינער נישט, דוכט זיך, — די וויוגע קעניגט, שליידערט און וויל אפילו דורך ווענט זיך דורכשפּארן.

ביי גאַלינאַסן אין שטוב איז אַ מחיה. ליכטיק און ריין, וואַרעם און היימיש. אין ראַדיאָ פליסט דער בלויער דונאַי, פון קיך זשומעט און בלע־זלט געווירצטע געקעכצן, און אין שפּיגלדיקן קרישטאָל ראַזיקט זיך אין קלאָרן די באַלעבאָסטע מיט די זוניקע גלעזער טיי אויפן זילבערנעם טאַץ.

— דער טאָרט איז היינט אויפגעגאַנגען, אַזוי ווי קיינמאָל, — איז זי צופרידן — דער פּירער אַליין וואָלט עס געקענט עסן.

דעם לעצטן מאָל האָט גאַלינאַס איבערגעגעבן דער פּאָליציי אַ סאָ־וועטישן לייטענאַנט און דערפאַר באַקומען פון סוויענציאַנער זשאַנדאַר־מעריע-שעף דאָס בילד פון פּירער.

הענגט איצט דאָס בילד אויפן וואַנט און דער הייליקער יעזוס מיט דער הייליקער מאַריאַ זענען איבערגעטראָגן געוואָרן אין קיך.

— ווי לאַנג איז דער שיעור צו שלאָפן, קינדער, — וועקט די מאַ־מע — דער סאַמאָוואַר גייט אויס... נו, — ציט זי די קאָלדרע — היידאַ פון בעט.

די קינדער משוכען זיך:

— אָך מאַמעשע — גענעצט די 20 יאָריקע זשמורענדיק צום זייגער — נאָך קיין צען נישטאָ.

— וואָס איז דאָ צו פאַרזאַמען — דערווידערט די 18 יעריקע און דעקט זיך מיט דער קאָלדרע דעם קאָפּ אַריבער.

— גיב נאָר אין בעט אַריין! — טוט זיך אַ זעץ דער 15 יעריקער פּעטראַס.

— טאַקע, טאַקע אין בעט. — צעזעצן זיך די פינף קינדער אויף די געלעגערס.

די זעקסטע, די יינגסטע, האָט זיך אויפגעכאַפּט מיט אַ געוויין. די מאַמע האָט זי אַ כאַפּ געטאָן אין העמדל אויף די הענט און קושנדיק:

— נאַרעלע מיינס, וואָס וויינסטו?

— כ'האָב געזען איצט די באַנדיטן, וואָס דער טאַטע האָט וועגן זיי נעכטן דערציילט.

— וויין נישט, אוצרל, — צערטלט איר די מאַמע — ס'איז דאָך מער נישט ווי אַ חלום, נאַרעלע מיינס.

— ניין, — וויינט אַלץ די קליינע, — נישט קיין חלום, זיי זענען געשטאַנען ביי מיין בעט און געוואָלט מיך מיט אַ פּיקע שטעכן.

די מאַמע האָט זי קוים איינגעשטילט.

— אַז דער טאַטע וועט קומען, וועל איך אים שוין געבן, פאַרוואָס ער שרעקט דיך ביינאַכט מיט באַנדיטן.

— און ווו איז דער טאַטע?

— ער איז דאָך אוועקגעפאָרן אין מעליגאַן זאָגן דער פּאָליציי, אַז ס'געפינען זיך אין וואַלד שלעכטע מענטשן און מען זאָל זיי צונעמען פון דאַנען... און דערפאַר וועט דער טאַטע דיר ברענגען אַ ניי קליידעלע, אַ בערעלע.

מיטאַמאָל האָט די עלטסטע אַרויסגעלאָזן אַ קוויטש און צעגאָסן אויף זיך דאָס גלאָז טיי. אַלע האָבן זיך אַ קער געטאָן צום טיר און בלייבע געוואָרן.

דורך דער צעעפנטער טיר האָט זיך צוערשט אַריינגערוקט אין שטוב אַ ביקס, נאָכדעם אַ פאַרשנייטער יונגערמאַן, נאָך אים אַ צווייטע ביקס מיט אַ צווייטן יונגנמאַן און אַ דריטער.

— אַנטשולדיקט, — האָט זיך אָפּגערופן דער ערשטער — מיר האָבן געקלאַפּט אין טיר און איר האָט מסתמא נישט געהערט...

— גוט מאָרגן! — האָט זיך אָפּגערופן דער צווייטער, ביים טיר שטייענדיק.

— קען מען זיך אַ ביסל אָנוואַרעמען? — האָט געפרעגט דער דריטער.

קיינער פון די שטוביקע האָט גאָרנישט געענטפערט. זיי זענען געלעגן אָדער געשטאַנען ווי פאַרגליווערטע. די יינגסטע האָט איבערגעריסן די שטילקייט מיט אַ געוויין און אָנגעהויבן דראַפּען דער מאַמעס פּנים:

— האָסט מיך אָפּגענאַרט, אָט זענען זיי דאָך, די באַנדיטן...

— שטילער, שטילער, — האָט איר די מאַמע געקניפּן אין די ליד־קעם — זיי וועלן נאָך דערהערן.

דריי חברים —

קוניצקי, קאַסטים, רייבער.

יינגלעך נאָך, ניינצן, צוואַנציק־יעריק.

קאסטיס האָט אַראָפּגעוואָרפן פון זיך דעם מאַנטל אויף דער ערד און איז צו צו דער קליינער:

— וויין נישט, קינדעלע, מיר זענען נישט קיין דייטשן... מיר וועלן דיר גאָרנישט טאָן.

דאָס קינד האָט א קוק געטאָן אויפן יונג, דערזען א שמייכלענדיק פּנים און גלאַנציקע אויגן און זיך איינגעשטילט.

— און ווו איז דיין פּיקע? — האָט זי ארויפגעלייגט אויף זיין פייכטן פּנים א הענטל.

די יונגען האָבן זיך פונאנדערגעלאכט:

— אויף וואָס דארפן מיר פּיקעס?

— טאָ אויף וואָס דארפסטו דעם ביקס? — האָט זי ווייטער געפרעגט.

— אויף וואָס? — זיין בליק האָט באַמערקט מיט אַמאָל אויף דער וואנט דעם מערדער־קוק פון היטלער־פּאָרטרעט. קאסטיס איז שטיל געבליבן. ער איז א פארציטערטער צוגעגאנגען צו זיינע חברים. אין שטוב איז נאָך שטילער געוואָרן, בלויז דער זייגער האָט געפּליסטערט: „די צייט גייט".

קיינער האָט אין שטוב די יונגען נישט געבעטן זיך זעצן, אָנוואַרעמען, די קליידער טריקענען, א ביסל וואַרעם וואסער דעם גומען צו באַנעצן.

— אז מען בעט נישט זיצן, — רופט אוים קוניצקי — לאָמיר זיך אליין זעצן.

אויפן קיך-באַנק זענען די חברים געזעסן ביים צעפלאַקערטן אויוווען און געשעפּט פון אים וואַרעמקייט און נייע כוחות. ס'האָט געפּאַרעט דער נעץ פון די קליידער און געברויט דאָס לייב. וואַרעמקייט האָט זיך פונאנדערגעגאָסן איבער די גלידער און געיאָגט פון זיך די נאסע, עסיקע קעלט.

די פארגאנגענע נאכט איז געווען פאר זיי די דעצידירנדיקסטע. זיינער צוויי האָבן זיי דורכגעריסן די דייטשע בלאָקאדע אויף די פּארטיזאנער אין די היידוצישקער וועלדער. דריי מעת־לעת זענען זיי געיאָגט געוואָרן דורך בלאָטעס איבערן האלדז, אין מויל קיין ביסן ברויט נישט געהאט, זיך אָבער דורכגעריסן.

וואָס איז איצט מיט די איבעריקע חברים? וואָס איז איצט מיט זייער קאָמאַנדיר סעריאָזשע? — ס'האָט זייער געעקבערט, נישט געלאָזן צורו.

איצט וואָלט אייגנטלעך געווען פאַר זיי דאָס וויכטיקסטע — אָפּעסן, זיך אויסרוען און איבערוואַרטן דאָ ביז די בלאָקאַדע וועט דורכגיין. זיי האָבן אָבער דערפילט, אַז נישט דאָ איז דאָס אָרט אויף דעם. עס האָט זיי געבריט פון פאָרנט דער פלאַקער פון אויוון און אין פלייצע האָט זיי געשטאָכן דער שפּיזיקער פּאָרטרעט.

די שטוביקע זענען נאָך אַלץ ווי שטום געווען. אונטער די קאָלדרעס האָבן זיי זיך אָנגעטאָן און ווי מייז איבערן שטוב ארומגעפלויגן, נישט וויסנדיק וואָס פריער צו טאָן, צי די געלעגערס פארבעטן, צי די שטוב אויסקערן, צי מיטאָג צוגרייטן אָדער דעם פרישטיק ענדיקן.

די באַלעבאָסטע האָט זיך אין אַ פאַטשיילע איינגעוויקלט און זיך געלאָזט צום טיר.

— וווהין? — האָט זיך אוועקגעשטעלט קעגן איר אַ ביקס.

אָן אַ וואָרט האָט זי זיך אַ וואַקל געטאָן אויף צוריק און געבליבן שטיין אין פאַטשיילע אַ ציטערדיקע אין שטוב, ווי דער גרעסטער פראָסט וואָלט דאָ געווען.

— וואָס ציטערט איר? — האָט אַ ברום געטאָן רייבער צו די שטוביקע — די מאַנטלען אראָפּ! אויפן פראָסט שטייט איר?

— די מאַנטלען זיך אָנגעטאָן מיטאמאָל, — רעדט מיט כעס קוניצקי — ווו איילט איר זיך דאָס אַזוי אין אַזאַ שטורעם?

קיינער האָט נישט געענטפערט.

— שטום געוואָרן וואָס? און ווו האָט איר אַזעלכע מעבל גענומען?

— גע...גע...גע...קקקויפט — האָט אויסגעהאמערט דורך די ציינער די באַלעבאָסטע.

— „געקויפט" — האָט בייז איבערגעזאָגט קאַסטיס, — און געלט ווו האָט איר מיטאמאָל אַזויפיל געקראָגן... פון אַמעריקע.

— און ווו איז דאָס געלט אייערס פריער געווען, אין באַנק? האַ? קאַסטיס האָט זיך צעשמייכלט:

— זאָגט, אַז איר האָט געפונען ערגעץ אַז אוצר. אַז די וואַנט האָט אייך געגעבן.

— דער בעסטער ליגן איז דער אמת — האקט איבער קוניצקי — זאָגט: „דאָס קאָסט אונדז בלוט". פרעמדע בלוט. יידישע...

פארן פענצטער האָט זיך אָפגעשטעלט א פערד און שליטן. ס'איז געוואָרן אין שטוב א שושקעריי:

— דער טאטע איז געקומען... דער טאטע...

אין פאָרהויז האָט זיך שוין דערפילט באַלעבאָס. ס'האָט זיך גע־הערט א קלאפּן פון שניי פון די שטיוול, א מייסטערן.

דער באַלעבאָס האָט ברייט די טיר א פּראַל געטאָן און איז געבליבן א פארוווּנדערטער אין איר מיטן. קיינער איז אים נישט, ווי שטענדיק, געלאָפן אנטקעגן אים האלדזן, קושן, העלפן דאָס געבראכטע אריינטראָגן.

— וואָס טוט זיך דאָ מיט אייך, קינדער? — טוט ער א שפּאַן פאָר־אויס און שטויסט זיך אָן אויפן קיך־באנק מיט די אומבאקאנטע געסט.

— און ווער זענען זיי? — פרעגט ער די שטוביקע.

עס גיבן אים א גלאנץ אין די אויגן דריי לופעס, וואָס ענטפערן:

— מיר זענען דאָס.

עס האָט זיך מיטאמאָל א קרים געטאָן ביי אים דאָס פּנים. ער האָט זיך א כאפּ געטאָן פאר דער מאָרדע און פארזשמורעט חזריש די אויגע־לעך, זיך געלאָזן צום טיר.

— וווהין? — האָט זיך אוועקגעשטעלט קאסטיס.

— אין ערגעץ נישט.

— טאָ זיץ אויף אן אָרט.

— דאָס פערד מער נישט אויסשפּאנען, מיין הארעלע — ווערט ווייך דער באַלעבאָס — און תיכף בין איך צוריק דאָ.

— דעם פערד אויסשפּאנען, — האָט זיך פארטראכט קאסטיס, — זאָל ער גיין, אָבער...

— תיכף צוריק, א פינף מינוטעלעך — מעלה־גרהט גאַלינאס שוין הינטערן טיר.

ווידער איז געוואָרן שטיל. דאָס פייער האָט לעבעדיק געפלאטערט און געלאסטשעט די צעמאטערטע, הונגעריקע פּארטיזאנער. אויפן שווי־בנגלאָז האָט אלץ דער געדיכטער שניי געפּאטשט און געפּאטשט, געוואָלט פארלייגן די שטיקער הימל אויפן גלאָז. די ווארעמקייט האָט אָבער נישט

דערלאָזן, צעלאָזן דעם שניי, איידער נאָך ער האָט זיך געזעצט און זיך צערונען אויפן גלאָז אין גראַטעס.

דער באַלעבאָס זאמט זיך.

ס'האָט אָנגעהויבן בריען אין הארצן ביי די יונגען. ס'האָט זיך צע-וואקסן אן אומרו. קאסטים באַרואיקט:

— דער הינטישער זון וועט נישט גיין מסרן... מיר וואָלטן דאָך אים מיט זיין הויזגעזינד, מיט דער גאַנצער שטוב מיטן וואָרצל פארניכטעט.

אינמיטן די רייד איז אָנגעקומען דער באַלעבאָס.

— נו, — האָט ער לעבעדיק אויסגערופן צו די שטוביקע — איר שטייט נאָך אַלץ? און עסן האָט איר די מענטשן געגעבן?

ערשט איצט האָט זיך אין שטוב פונאנדערגעזשומעט. ערשט איצט האָבן זיי זיך דערמאָנט, אז די פרעמדע זענען געווים הונגעריק.

גאַלינאַס האָט אָנגעהויבן פעסט ארומשפאַנען הין און צוריק. צו-געטראָגן די געסט זיין רייכן פּאַרטאבאַק מיט ציגארעטן:

— איידער וואָס, חברה, פאררויכערט און הויבט זיך אויף פון אויוון. לאָמיר גיין צום טיש, איר ווילט דאָך זיכער עסן. איר ווייסט דאָך, באַ-בעס, האָבן זיך דערשראָקן. נו, אנטשולדיקט, אנטשולדיקט.

אויפן טיש האָט זיך צעקלאָרט א ווייסער טישטעך. ס'האָבן זיך צעצאַפּלט קלינגענדיק גאָפּל־מעסער. דער באַלעבאָס האָט געפּאַדעט ארום די געסט, געזידלט דעם מיאוסן וועטער, זיך נישט געקאָנט אָפּלויבן פון גוטן בראָנפן, וואָס ער האָט איצט געבראַכט פון שטאָט.

— קוקט נישט וואָס אויפן וואנט הענגט דער מערזאוויעץ, — טי-קעט ער מיט אן אייגל אויפן היטלער־בילד — איר פארשטייט... איך בין א פשוטער ארבעטער... ס'קומען אריין צו מיר דייטשן... פּאָליציי... איצט אין אזא וויוגע, וועלן זיי נישט קומען און אויב יאָ, פארלאָזט זיך אויף מיר, מ'וועט שוין מיט זיי דורכקומען... יאָ, ווו האַלט איך... יאָ, היטלער... פארשטייט איר... אין הארצן איז גאָר אנדערש... כ'בין מיט אייך, בין איך... נו, א סוף, קומט צום טיש.

די גלעזער זענען שוין געשטאַנען איבערפולט מיט בראָנפן.

— נו מיר זאָלן זיין...

— ניין, מיר טרינקען נישט — האָבן די יאַטן מיטאמאָל אויסגע־רופן.

דער באַלעבאָס איז געוואָרן פאַרוווּנדערט.

— מיר טרינקען נישט, — האָט קאַסטים פעסט אויסגעזיילבעוועט.

— דאָס פרייט מיך זייער האָט גאַלינאַס זיך צעשמייכלט, — אָבער א קאַפּעטשקע, זיך צו דערוואַרעמען... צום אַפּעטיט...

— און וואָס שייך אַפּעטיט, באַלעבאָס, איז נישט צו פאַרזינדיקן.

— נו, נו, נישט איז נישט. איך ווייס, אַז יידן טרינקען נישט און, אַז פּאַרטיזאַנער זאָגן וואָס, מעג זיך די וועלט איבערקערן... עקשנים אַזעל־בע בע־בע־בע... נו דער בראָנפן וועט אויף אייך קיין פּאַריבל נישט האָבן...

אַן אמת דאַרף מען זאָגן, דאָס עסן איז פאַר די יאַטן געווען ווי געראַ־טעוועט. זיי וואָלטן זיכער פון די פיס געפאַלן, ווען זיי דאַרפן זיך שלעפּן ווייטער.

דער באַלעבאָס הייסט אַלץ געבן נאָך און נאָך נייע מאכלים; ווי עס וואָלט אים אין לעבן געגאַנגען, זיי זאָלן וואָס מער זיצן ביים טיש, זיי זאָלן וואָס מער עסן.

ס'וואָלט געווען זייער גוט איצט פאַר די יאַטן זיך אויסרוען. זיי האָבן דאָך דריי נעכט קיין אויג נישט צוגעמאַכט. אָבער וועגן דעם טאָר מען אפילו נישט טראַכטן. דאָ איז גאַנץ אומזיכער צו זיין אפילו אַן אי־בעריקע מינוט. נישט נאָר שעהן.

דער שניי האָט אויפגעהערט. אויף די וועגן איז אָבער געווען צו זען א טונקעלער בלאָטיקער קוואַטש.

— נו א וועג. — מורמלט אַרום קוניצקי, קוקנדיק דורכן פענצטער.

— ווו ט'איר גיין, קינדערלעך, — איז ווי אויסער זיך דער באַלע־באָס — בלייבט דאָ איבער. וואָס מורא האָבן איז נישטאָ, קיין הונט וועט איצט אויפן גאַס נישט וועלן אַרויסגיין.

— אָבער פּאָליציי יאָ. — האַקט איבער רייבער.

— ווו פּאָליציי... זיי זענען ווייט פון דאַנען. — שפּאַרט זיך דער באַלעבאָס.

— ניין, „חבר” באלעבאָס, — זאָגט גוטמוטיק קאסטים — מיר גייען. — און שמעלט זיך אויף.

— דייטשן! שפרינגט מיט אמאָל אויף רייבער און כאפט די ווינ־טאָווקע.

די יאטן האָבן זיך א קער געטאָן צו די פענצטער און אויך אויס־געשריען:

— דייטשן! — און ארייננעקלאמערט די ביקסן אין די הענט.

— נישטאָ זיך וואָס צו שרעקן, — רעדט אלץ מיטן ווייכן טאָן גא־לינאס — ס'זענען אייגענע. לאָזט מיר, איך וועל שוין מיט זיי דורכקומען.

רייבער איז צוגעשפרונגען צו אים, א זעץ געטאָן מיט דער פויסט אין מאָרדע:

— דו הינטישער זון... ארויסלאָזן דיך צו זיי ווילסטו? דו האָסט דאָך זיי גערופן, וועלן זיי צו דיר קומען.

קאסטים האָט אויך ארויסגעצויגן זיין פיסטאָלעט:

— אלע! — ער האָט נאָכאמאָל איבערגעחזרט שטרענג צו די שטור־ביקע — אלע, די סעקונדע לייגט איר זיך אוים אויף דער ערד מיטן פנים אראָפּ, אז נישט, ווי די הינט דערשים איך אייך.

פארביי פענצטער האָט דורכגעהילכט א שאָס צוזאמען מיט אן אויסגעשריי:

— גיט זיך אונטער, אז נישט ווערט איר דערשאָסן!

— אונטערגעבן זיך? — האָט רייבער אויסגעשטשירעט — חברה, ביי די פענצטער, זיי האָבן ארומגערינגלט דאָס הויז!

ס'האָט א זעץ געטאָן א סאלווע קוילן און זיך צעלעכערט דורך די צעקלונגענע שויבן אין די ווענט.

די יאטן האָבן דורך די פענצטער ארויסגעלאָזן איינציקע שאָסן.

דער קוילן הוראגאן פון שונא האָט געזעצט אין אלע זייטן, דורך אלע פענצטער.

— פייער! — האָט קאסטים אויסגעשריען.

די יאטן האָבן דורך די פענצטער ארויסגעלאָזן איינציקע שאָסן.

— אָבער, סוואָלאָטש, גוט געטראָפן! — האָבן זיך צעגלאנצט די

אויגן ביי קוניצקין, זעענדיק ווי א דייטש האָט זיך אוועקגעלייגט פון זיין קויל.

— און איך אויך! — האָט א שפּרונג געטאָן צום פענצטער רייבער

— ער ליגט דער...

רייבער האָט זיך מיטאמאָל אומגעדרייט, א כאַפּ געטאָן ביים האַרץ און אויסגעקרעכצט:

— כ׳שטארב, חברים...

די אויפריים־קוילן פון שונא האָבן אָנגעצונדן דעם דאך. דער ווינט האָט די פלאַמען געיאָגט אין פענצטער און אָנגעצונדן די ראַמען. דער באַלעבאָס האָט זיך צעשריען:

— האָט רחמנות! לאָזט ארויס!

— מיר ווערן פארברענט! — האָט געקוויטשעט א פרויען שטים.

— ביז איינעם וועלן מיר אייך אויסשיסן, פאררעטער! — האָט קאַס־טיס געשטורעמט, ארויסווארפנדיק דעם לעצטן גראנאט דורכן פענצטער.

— מיר שפּרינגען דורך די פענצטער! — האָט קאסטיס אויסגערופן און גלייכצייטיק זענען זיי ביידע דורכגעשפּרונגען דורך די פלאַמיקע צונגען.

קאסטיס איז גלייך פארוואונדעט געוואָרן אין קני און האָט א פאַלנ־דיקער, צילנדיק אין א סאָלדאט, אים דערשאָסן. ער האָט זיך געפּרוווט א הויב טאָן און איז געטראָפן געוואָרן נאָכאמאָל אין שלייף. טויט.

קוניצקי האָט אויסגעשאָסן די לעצטע קוילן. אריינפאלן א לעבעדי־קער וועט ער זיך פאר קיין פאל נישט לאָזן, ער האָט א נעם געטאָן פאר די לופע פון ביקס און מיט דעם פריקלאד אין דער הויך זיך געלאָזן צום שונא, וויסנדיק, אז ער גייט צום לעצטן וועג:

— א טויט די מערדער! — האָט ער געפלאַטערט מיט דער ביקס פאַראויס.

ס׳איז אים אויסגעקומען איצט, אז ער גייט אויף אן אומלעגאלע ערשטע מאי דעמאָנסטראציע קעגן א קאָרדאָן פון פיינטלעכע סאָלדאטן. אויך דאן איז ער דעם טויט אנטקעגן געגאנגען און האָט אים, דעם טויט, מנצח געווען. און אפשר, שווימט אים דורך אין די געדאנקען, וועל איך אים אויך איצט באזיגן?!

ער האָט זיך דערזען אַן ארומגערינגלטן פון ביקסן און אויטאָמאטן-לופעס:

פאר מיין יידיש פאָלק, פאר מיין יידיש לאנד — האָט ער געפלא-טערט מיט דער ביקס פאָראויס.

— גיב זיך אונטער, וועסטו לעבן בלייבן! — האָבן די לופעס זיך צעשריען.

ער האָט א פאָך געטאָן מיטן פריקלאד, ווי ער וואָלט וועלן דעם אָנ-באָט פארטרייבן. ער האָט א שפאן געטאָן פאָראויס. איין טראָט און ניעם לעצטן.

16טער אפריל 1944.

דאָס מיידל אין די זעלנערישע שטיוול

דער נאַטיץ־ביכל האָט דערמאָנט דעם מאיאָר בראָדקין (פון 71סטן טאנקאָוון באטאליאָן ביי וויטעבסק), אז פינקטלעך 2 אזייגער דארף ער זיין אין שטאב.

צו דער מינוט האָט טאַקע די וואך געמאָלדן, אז:

— איינע מיטן נאָמען סאָניא קאָטלאָווסקא...

— אהא — האקט איבער דער מאיאָר און צעעפנט ברייט די טיר

— ביטע חברטע אנושקא.

זענען זיי געזעסן אויפן ראנד פון צעלויכטענעם פענצטער און נישט אראָפּנעמענדיק דעם בליק פון די מארשירנדיקע רויט־ארמייאישע קאָלאָנעס, האָט בראָדקין ווייטער גערעדט:

— און דעם אמת דארף מען נישט פארלייקענען, די פאשיסטן האָבן דערוויילע דעפּאָלגן. אמת, אונדז האָט נאָך אָבער קיינער קיינמאָל נישט באזיגט. — ער האָט א קוק געטאָן אויף אנען און צוזאמען האָט זיך ביי ביידן ארויסגעריסן:

— און מען וועט אונדז נישט באזיגן!

— איך שטעל זיך פאָר, — ציט ער ווייטער — אז דיווערסיע־ארבעט אין שונאס טיל איז נישט פון די לייכטע זאכן. איך וויים אויך, אז אריבערגיין די פראָנטליניע איז א שווערע אויפגאבע... יאָ... איך גלויב אָבער, אנושקא, אז אויב דו וועסט זיך לאָזן קערעווען פון געזונטן שכל, וועסטו דאָס דייניקע דערגרייכן. זע צו דערגיין צוריק צו דיין שטעטל, צו די דערפער ארום, וווּ דו ביסט אויסגעוואקסן, וווּ דו קענסט יעדן פויער,

ווו ס'איז דיר באקאנט יעדער שטעגעלע, יעדער וועג, יעדע שטיבל. ווו דער ריח פון יעטווידן קוסט איז דיר איינגן און נאָענט. דאָרט וועסטו, אויב דו וועסט וועלן (סאָניע האָט דאָ בייז א זשמורע געטאָן די אויגן אויף אים), קענען אונדז א סך נוצן ברענגען...

דער מאיאָר האָט באמערקט, אז סאָניע איז בייז געוואָרן און נע־מענדיק איר פּנים אין זיינע הענט, ליבלעך גערעדט:

— נו זיי נישט בייז אזוי, איך בין איבערצייגט, אז דו וועסט וועלן טאָן, אָבער ווייסט דאָך... א מענטש. ער האָט געזוכט ווערטער און עפּע־נענדיק אירע צוגעמאכטע אויגן־דעקלעך:

— נו סאָניעטשקא, זאָגסטו צו?

:: :: ::

דעם 10טן יולי 1941 האָבן עטלעכע דורכגייער אויף דער הויפּט־גאס אין געטאָ פון שטעטעלע קימעלישקי זיך אָפּגעשטעלט פּלוצלינג, א קוק געטאָן הינטער זיך אויף אן איילנדיק מיידל און זיך פּארוואונדערט:

— אבי מען האָט געזאָגט, אז קאַטלאָווסקא איז אוועק מיט דער רויטער־ארמיי.

— און זי איז געבליבן דאָ, — האָט אויסגעבייזערט אַן ענטפער — מיינסטו, אַז זי איז שוין אַוועק פון זיי?

.2

ע ר איז געזעסן אין ברייטן לעדערנעם פאָטעל אונטער א זיידן קישעלע און זשמורענדיק געקוקט דורכן דיקן ציגארן רויך אויף איר.

ז י איז געשטאנען אין ווינקל צימער לעבן טיר, א דינינקע ווי א שוועבעלע און מיט פארביסענע ליפּן געקוקט אויף אים.

ע ר — דער שעף פון דער ווילייקער געשטאפּאָ הענריך ראאבקע, זי — איינע פון די טויזנטער פּויערטעס פון ארום (ווי ס'זאָגט דער גע־פעלשטער פּאס פון סאָניען) — אנא לאָווסקאָווסקא.

— זאָגסטו, אז מען האָט דיך געשלאָגן, — שמייכלט ער — אז דו קענסט זיך נישט זעצן... הם... דיך געשלאָגן... דייטשן שלאָגן נישט, קינ־

דעלע מיינס — האט ער ברייט צעשטעלט די פיס, און די רעכטע האנט אלא נאפאלעאן, קענן איר — ס'איז דאך צום לאכן... קיינער וועט דאס גאר נישט גלויבן, אויב דו וועסט דאס דערציילן... דייטשן שלאגן נישט... און דערצו נאך יונגע פרויען און אזא ווי דו, — ער האט א רוק געטאן די האנט צו איר פנים, אירע האט אים אבער פארלאפן דעם וועג און אפגעשליידערט שטום.

— הם... ווארפסט זיך גאר... איך האב דיך דאך נישט געשלאגן, וואס דו ווארפסט זיך... — ער האט געריבן איין שוועבעלע נאך דער צווייטער און א שמייכל טוענדיק דעם ציגאר אן וואנט אין חוזק זיך הוסטנדיק צעכארכלט:

— ווען איך וואלט דיך געשלאגן, מיידעלע, וואלסטו שוין געווען אט ווו — האט ער אנגעוויזן, ווו דער ציגאר איז געפאלן.

— איר האט גוטע שילער, הער שעף — האט אויסגערופן אנושקא.

— און דו, לאווסקאווסקא, האלטסט זיך נאך אלץ פרעך. — האט ראַאבקע געריטשעט — איך וועל דיר באווייזן ווי צו האבן צו טאן מיט קאָזמוניסטן; מיט געפאנגענע, מיט יידן און מיט דעם אוקראַינישן באטאַליאָן. — ער האט זיך אנגעגאסן מיט רויטס, — און אפילו צו די דייטשן שטעקסטו דיין נאז... — ער איז האסטיק ארומגעגאנגען איבערן צימער, געביסן די ליפן: „וואס טוט מען מיט איר?” פלעגער האבן זיך געטאשט ביי אים ווי קארטן און ער איז געבליבן ביי דעם בעסטן פאר אים:

— איך וועל זי דערוויילן ארויסלאזן, פארשטארקן די געהיימע וואך ארום איר, זען מיט וועמען און ווו זי טרעפט זיך און דאן מיט אלעמען צוזאמען אריין... — ער האט נישט געקענט אויסקלייבן, וואס ער זאל טאן מיט זיי, ווען ער וועט זיי פאקן... צוערשט זיי אויסהונגערן... אי־בערגעבן אין די הענט פון זיינע אדיוטאנטן... אזוי גוט זיי באארבעטן.. און זי, לאסקאווסקא, וועט ער קיינעם נישט אפגעבן, זי וועט ער לאזן פאר זיך. און דאן וועלן מיר הערן וואס זי וועט זאגן... מיטן ווארצל וועל איך זיי אויסרייסן...

ער האט זיך ווידער אפגעשטעלט לעבן איר און דאס הארץ אונטערן שמאלץ האט אנגעהויבן עפעס יאגן. די אויגן האבן זיך ברייטער צעעפנט.

— עך, דו אנא — ער האט ארויפגעלייגט אויף איר פארזיכטיק א

האנט אויפן פּלייצע און לאַנגזאַם געשפּאַנט מיט די פינגער צום אָל־באַסטער האַלדז אירן, צום סאַמעטענעם געאיידלטן פּנים. — עך, דו אַנאַ.

— אויף אַזוינס האָב איך זיך גאָרנישט פאַרגעשטעלט פון אייך, הער שעף, — האָט אַנאַ אַראָפּגענומען זיין האַנט פון זיך — אַזוי איידל זייט איר, — זי האָט ביטער אַ שמייכל געטאָן — צו אייערע געפאַנגענע... ס'פּאַסט גאָרנישט פאַר אייך.

ראַאַבקע האָט זיך פונאַנדערגעקאָכט, אַראָפּגעלאָזן איר אַ פּאַטש אין פּנים:

— אַרויס, דו חצופה, פון דאַנען!

— אָט, ה' ראַאַבקע, האָט זי שטאָלץ און בייז אַ זאָג געטאָן — אויף דעם האָב איך זיך פאַרגעשטעלט.

:: :: ::

אין עטלעכע טעג אַרום זענען אין די ווילייקער געשטאַפּאָ־קעלערן געזעסן 28 סאָלדאַטן פון אוקראַאינישן באַטאַליאָן, וועלכע זענען באַשול־דיקט געוואָרן אין דערמאָרדן דעם שעף פון פּאָסטאָווער געשטאַפּאָ — הענריך ראַאַבקע.

ניקאָליי רודענקאָ האָט גענומען אַלץ אויף זיך. און וויפל מען האָט אים נישט געפּייניקט, ווער ס'האָט אים צוגערעדט צום מאָרד, ער זאָל אָנווייזן כאָטש די סליאַדן, האָט נישט געהאָלפן. ווען רודענקאָ איז אַ צעפּייניקטער געשטאַנען ביים גרוב, האָט ער איין זאַך געזען פון גאַנצן מישמאַש, וואָס איז געשוווּמען פאַרביי אים: די בלויע פאַרחלומטע אויגן פון אַנושקאַן, וועלכע האָט אים געראַטעוועט פון שענדלעכן לעבן. און כאָטש ער איז געשטאַנען ביים גרוב און געזען פאַר די אויגן די אויס־געשטעלטע גלאַנציקע אויגן־לופעם פון טויט, איז אים גרינג געווען, לייכט געווען. ער האָט אויסגעפּילט אַנושקאַס אויפגאַבע. אַ סוף געמאַכט צום געשטאַפּאָ־באַנדיט הענריך ראַאַבקע.

.3

די באַפעלקערונג איז צעשראָקן. די איינוווינער גייען אַרום פאַר־חושכט; ווייסן נישט וואָס צו טאָן. מען זאָגט, אַז מען וועט נעמען אויף

דייטשלאנד. מען זאגט, אז מען איז געקומען אויף די פּארטיזאנער. מען זאגט, אז מען וועט נעמען... יידן...

א סך זענען זיי געקומען, אויסגעפּוצטע אין נייאינקע שינעלן און שטיוול. מען זאגט, אז זיי זענען גאָרנישט קיין דייטשן, אז זיי זענען גאָר רוסן.

אנושקאן קרענקט די לעצטע ידיעה. איר העלער פּנים ווערט פאַרשאָטנט, נערוועז בייסט זי די נעגל פון די פינגער, ווי זי וואָלט זיי געוואָלט אויפעסן...

די אונטערערדישע אָרגאַניזאַציע גיט איר אָן אויפגאַבע, זיך צו דערוויסן דעם ציל פון די נייע געקומענע און וואָס ס׳וועט זיך לאָזן — עפּעס אויפטאָן.

גייט אנושקא אין שטעטלשן פּארק. דאָרט גייען שפּאַצירן ווי געוועגעלעך די סאָלדאַטן, וועלכע זוכן באַקאַנטשאַפטן מיט מיידלעך.

— וו גייסטו אליין, קראסאוויצא? — האָט איר אריינגעלאכט הירזשענדיק א מיליטערישער אין רוסיש.

— איך גיי... אָט שפּאַצירן... און פון וואנען קענסטו אזוי רוסיש, אז דו ביסט א דייטש — מאכט זיך אנושקא תמעוואטע.

— די קליידער זענען בלויז דייטשע, אָבער איך בין א רוס.

אנושקא האָט זיך פונאנדערגעלאכט:

— דו א רוס? סט׳געפונען פון וועמען צו לאכן?

ער האָט צוגערופן זיינע עטלעכע חברים, וואָס זענען געגאַנגען פאַראויס, פאַר אים.

— זי וויל דאָך בשום אופן נישט גלויבן, אז מיר זענען רוסן. נו, חברה, זאָגט איר עפּעס...

און אנושקא לאכט ווייטער. די קאוואלערן קוועטשן מיט די פּלייצעס:

— וואָס איז דער געלעכטער?

— וואָס איז דער געלעכטער? — גלאָצט אויס אנושקא — קען מען דען נישט פּלאַצן פאַר געלעכטער, ווען איר זאָגט, אז איר זייט רוסן...

— יעי באָהו רוסן, — רופן זיך אלע אָפּ — עכטע רוסן... אז מיר קענען גאָר קיין דייטש נישט.

— ס'קען נישט זיין, איר זאָלט זיין פון רוסן... קיין איינער וועט אייך נישט וועלן גלויבן.

— פאַרוואָס? — בלייבן זיי פאַרוווּנדערט.

— פאַרוואָס? — און נאָר א ווײַלע טראַכטנדיק דערקלערט זי אונ־טערשטרײַכנדיק יעדן וואָרט — דערפאַר ווײַל איר, וועלכע זאָגט, אַז איר זייט רוסן, גייט קעמפן קעגן אײַערע ברידער.

די מיליטערלייט זענען געבליבן געפּלעפּטע.

— איז וואָס זענען מיר? — האָט ווער נישט ווילנדיק זיך אַרויס־געכאַפּט.

— מערדער זייט איר, פאַררעטער!

אַנושקאַ האָט אַרויסגעזאָגט א שרעקלעך וואָרט, ווי א דונער האָט עס זיי געטראָפן.

די וועלט האָט זיך א קער געטאָן איבער זיי.

:: :: ::

א סענסאַציע. אין שטעטל רעדט מען און מען סודעט זיך, מען וויל זיך נישט גלויבן. מאָדנע קלאַנגען. קען דאָס זיין? מען זעט מער נישט דאָס נײַ געקומענע מיליטער. מיטאמאָל געקומען. מיטאמאָל פאַרשוווּנדן. וואָס זאָל דאָס זיין? די קלאַנגען האָבן זיך אַרויסגעוויזן פאַר ריכטיקע.

אויפן וועג נאָענט צו טשערעמשיצע האָבן געוואַרט עטלעכע פאַרטי־זאַנער פון דער וואָראָשילאָוו־בריגאַדע. זיי זענען געלעגן פאַרטייעט אין קוסטעס און געוואַרט.

— דער טייוול ווייס, זאָלן זיי אמאָל נישט אונטערפירן. — רופט אויס קאָליע.

— שווער צו גלויבן. — רופט זיך אָפּ א צווייטער.

— ששש... מען גייט.

איבערן זאַמדיקן וועג האָבן זיך געצויגן צענדליקער מיליטעריש באַ־וואָפנטע מענער אין דײַטשישע קליידונג. און ווען נישט די אַנושקאַ, וועלכע קאָליע האָט שוין פון ווייטן דערקענט, ווער ווייס וואָס ס'וואָלט געקענט געשען. פון די צוויי ראָטעס, וועלכע זענען געקומען אין שטעטל, איז דערווײַל איינע בלויז געקומען אהער אין וואַלד, צו די פאַרטיזאַנער. מיט טרערן אין די אויגן האָבן די נײַגעקומענע געהויבן אין דער לופטן די

פּאַרטיזאַנער דעלעגאַציע. העכער פון אַלע האָט געפּלאַטערט זייער רעטע־רין — אַנאַ לאַווסקאַווסקאַ.

4

דער קאַשיק איז געווען אַ באַלאַדענער מיט ליטעראַטור. ס'איז דאָרט געווען דער לעצטער נומער פון דער פּאַרטיזאַנער צייטונג און אַן אויפרוף צו די סאָלדאַטן.

א שווערער קאַש, אָבער אַ וויכטיקער.

פון אויבן באַדעקט מיט היי, אַזוי ווי דאָ וואָלט געלעגן אייער, גייט אַנושקאַ איבער די כוטאָרן און דערפער און מאַכט באַקאַנט די פּויערים וואָס עס טוט זיך אויף דער וועלט, וואָס פאַרא סכנות עס דראָט זיי.

אַנושקאַ שרעקט זיך פאַר קיין זאַך נישט. גייט אַריין אין אַ שטעטל, אַרויף אויפן מאַרק, שטעקט אַריין אין די וועגענער ליטעראַטור און רופט זיך אָפּ צו די פּויערים: — לייענט איבער און גיט עס דערנאָך איבער אַנדערע. גייט אַריין אין דער גמינע, אַ סך פּויערים זענען דאָ פאַראַן. הענגט זי אויף אויפן מעלדונגס־ברעט אַן אויפרוף, אַ צווייטן. די פּוי־ערים באַפאַלן: — וואָס זענען דאָס פאַר נייע צעטלען? — אַנושקאַ איז שוין נישטאָ.

ביים דאָרף שאולאַסקע געשעט עפּעס. דייטשן האָבן אַרומגערינגלט דאָס דאָרף. ס'האָט זי אַ כאַפּ געטאָן אַן אָפיציר און אָנשפּיזנדיק די אויגן אויפן קאַשיק, אַ געשריי געטאָן:

— שפּעק, אייער?

אַנושקאַ האָט זיך נישט פאַרלאָרן. קאַלטבלוטיק האָט זי דערפאַנגען די לאַגע, אין וועלכער זי געפינט זיך און אַ שמייכל געטאָן:

— וואָלן זיי שפּעק? קומען זיי הער אָפיציר.—זי האָט אים אַ נעם גע־טאָן אונטערן אָרעם. דעם אָפיציר איז וואַרעם געוואָרן אין די גלידער פון דעם דרייסטן מיידל. זי האַלט אים פעסט און זיכער אין אירע פינ־גער. און ער גייט, דער אָפיציר, קוקט אויף איר און לאַכט נאַריש.

— ביסט אַן אמתע מלחמה מיידל, דרייסט און ענערגיש. דערצו אַ שיינע. קום צו אונדז. — ער כאַפּט דעם קאַשיק פון איר.

— אָט א דזשענטלמאַן, — לאַכט זי.
— דייטשן, — באַנאַרישט ער זיך — זענען אַלע דזשענטלמענער.
— נו געוויס, — זאָגט זי זיכער — אַלע זאָגן עס...
ער שפּאַצירט מיט איר און קוועלט. פּוילט זיך אפילו אָפּסאַלוטירן די דייטשע סאָלדאַטן, וואָס נעמען ארום דעם דאָרף.

זיי האָבן אָפּגערעדט: דינסטיק פּינקטלעך 8 אזייגער אין אָוונט, ביים פּארקאַן, לעבן קלויסטער.

:: :: ::

דער פּריץ האָט זיך ארומגעדרייט און דענערווירט. זיך אָנגעשפּאַרט אָן פּארקאַן און געקוקט אויפן זייגער:
— שוין 15 נאָך 8 און זי איז נאָך אַלץ נישטאָ.
פון דער הויפּט-גאַס איז אָנגעלאָפן א מיידעלע, צוגעגאַנגען צום אָפיציר:
— פאַר אייך א בריוול האָט זי אים ארייַנגעשטעקט א צעטעלע און אוועק.
דער אָפיציר האָט אויפגעוויקלט א גרויסן געדרוקטן פּאַפּיר, ווו ס'איז איבער דעם געווען אָנגעשריבן: „דו וואַרטסט, מיין ליבער פּריץ. וואַרט. לייען דערוויַיל, ביז איך וועל קומען, דעם ווייטערדיקן טעקסט”. און גלייך מיטן קליינעם פּעטיט-שריפט האָט ער אויסגעלייענט: „א טויט די דייטשע אָקופּאַנטן!”.

5.

ביי ווילנע קען מען קריגן געוועט. די אויפגאַבע וואָס דער קאָמאַנדיר האָט איר פאַרגעבן, איז ארויסצובאַקומען פון דאָרט געוועט פאַרן אָטריאַד.
זוכט זי אויף איר שולקאָלעגע, דעם ליטווישן גאַרניזאָן אָפיציר קאַפּאָטיס אין שטעטל פּאָדבראָדז ביי ווילנע און זאָגט אים פּראָסט און פּשוט:
— הער, יולעק, איך ווייס, אז דו ביסט אן אָפיציר, איך שטעל זיך אָבער נישט פאָר, דו זאָלסט דינען דעם דייטש מיטן גאַנצן הארצן.

קאַפּאָטים שטעלט אויס אויף איר א פּאָר גרויע, טויטע אויגן.

— דו קוקסט אויף מיר, ווי וואָג איך דאָס צו רעדן אזוי צו דיר, — זאָגט זי ווייטער — איז הער זיך איין, יולעק. איך קען דיך און דעריבער בין איך צו דיר טאקע געקומען. איך דאַרף האָבן געווער.

קאַפּאָטים האָט מיטאמאָל דערשפּירט א דרך־ארץ צו דער דרייסטער שול־חברטע זיינער. ער האָט זיך דערמאָנט, אז נאָך אין שול האָבן די קלאַסן־דערציער געהאט פון איר צרות.

— איך וועל דיר געבן געווער און דערנאָך וועסטו מיט דעם מיך שיסן. — האָט ער זיך צעלאַכט.

— נו שטעל זיך פאַר, יולעק, אז ס'זענען פאַראַן נאָך גרעסערע סוואַלאָטשעס אין וועמען צו שיסן ווי דו.

— נו, אנושקא, דערלויבסט זיך א ביסעלע שוין צופיל... ווייסט דאָך, אז שפּאסן זענען נישט אלעמאָל. — ער האָט זיך פאַרטראַכט — אָבער און אָנדענק פון מיר קריגסטו, צוויי ווינטאָוועקעס און ספּעציעל פאַר דיר מיין פאַר... — ער האָט ארויסגענומען גלייך דעם שפּיגל־ברוינעם קאַבור, פון וואַנען ס'האָט ארויסגעקוקט דער גלאַנציקער פאַראַבעלוק. — נעם און שיס... כ'וועל דיר זאָגן, ווו איך וועל די ווינטאָוועקעס אוועקלייגן, און ווער גלייך נישט, ווייל אין א שעה ארום דאַרף אָנקומען אין שטעטל אן עשאַלאָן דייטשע מיליטער און דאַן וועט שוין זיין שווער ארויסצוגיין פון דאַנען.

:: :: ::

אין א שעה מיט א פערטל קלינגט מען צו קאַפּאָטיסן, ער זאָל שוין נעמען זיין מיליטער צו דער באַן־סטאַציע, ווו ס'איז צעדרוזגעט געוואָרן אן עשאַלאָן מיט מיליטער. קאַפּאָטים האָט אוועקגעלייגט די טרייבל און פאַרטראַכטנדיק ארויסגערעדט צו זיך:

— אָט א באַנדיטקע... ווי מען האָט דאָס געדאַרפט פאַרזיכטיק זיין מיט איר. כ'האָב דוכט זיך אזוי פאַרבייגייענדיק דערמאָנט וועגן עשאַלאָן... זי אָבער האָט אים שוין צורעכט געמאַכט.

.6

אין לאפענקא האָט מען זי אונטערגעמסרט. דער דריילינג האָט נאָך קוים באוויזן ארויסצוגיין פון שטעטל, ערשט פון ווייטן האָט שוין אנושקא דערשנאפּט דעם ריח און זשום פון מערדער.

זיי האָבן זיך באוויזן בלויז ארייננצוקערעווען אין נידעריקע קוסטעס. די דייטשן האָבן זיי ארומגערינגלט און אָנגעהויבן פייערן.

אנושקא איז דער קאָמאנדיר. שווייגט זי. צוויי פּאָר אויגן פון אירע חברים האָבן זיך אָנגעהאנגען אויף איר און געווארט אויף באפעלן.

וואָס טראכט איצט די חברטע קאָמאנדיר?

— זיי וועלן אונדז נישט נעמען די באנדיטן — דער געדאנק איז איר פרעמד. אויך איצט זעט זי פאר זיך די שפיציקע אונטערגעשטרייכטע אותיות וואָס פליען ווי רייטער פאראויס אויף איר יעדער גאנג: „א טויט די דייטשע פארכאפּער!"

— אנושקא, אנושקא... פאַדערן זיי... געדענק די אויסגעשאָכטענע.

און אנושקא טוט א ווונק אויף לינקס, א ווונק אויף רעכטס. ס'הייסט „חברה זייט גרייט!" און א צילעווע מיטן אויטאָמאט, האָט זי א זעץ געטאָן „פייער"!

אנושקא איז פון שטענדיק א געלאסענע, א קאלטבלוטיקע. איצט האָט זי זיך פונאנדערגעקאָכט:

— שלאָגט, ברידערלעך, שלאָגט, טרעפט אין ציל!

און זיי שניידן די דריי, אין די דייטשן, ווי שניטער די זאנגען אין פעלד.

די קייט ווערט צעריסן אויף רינגעלעך, צעבראָכן. אנושקא און ביי אירע זייטן די צוויי חברים זייען חורבן אין די רייען פון שונא און פרייד און גליק אין אייגן הארץ.

:: :: ::

דער געראטעוועטער פּאָליציי קאָמענדאנט האָט זיך שפּעטער פארענטפערט אין שטאב:

— מיר זענען געווען צוויי און דרייסיק מאַן, די אנושקא האָט צו זיך געהאַט... הונדערט פופציק.

— — — — — — — — — — — — — — —

און שטענדיק, ווען איך זע די שטאָלצע פיגור סאָניעס, אָדער ווי אין פּאַרטיזאַנקע האָט זי געהייסן, אַנושקע, איר קאַפּטיכל וואָס גיסט זיך צונויף מיטן הימלבלאָ, דער אויטאָמאַט וואָס ליגט אַזוי צוגעפּאַסט צו איר פּלייצע, דער טעטע ביים זייט — דערמאָנט זיך מיר דאָס ליד: „דאָס מיידל אין די זעלנערישע שטיוול". איך זע פאַר זיך דאָן די העלדין פון אַ ראָמאַן, צי פון אַ פּאָעמע אויף דער וואָר.

28סטער אפּריל 1944.

ווייסע געווער

די אַנפירער פון ווילנער געשטאַפּאָ בראַש פון ווייס, קיטטעל, נייגעבוירן, פאַלהאבער ברעכן זיך דעם קאָפּ:

— ווו געפינט מען די געהיימע דרוקעריי אין שטאָט, וואָס לאָזט ארויס אַלע ווײַלע אַנטי־היטלעריסטישע צייטונגען, אויפרופן אין פּויליש, ליטוויש, רוסיש און דייטש?

זיי וואָלטן מיט גאָלד פאַרשאָטן דעם יעניקן, וואָס וואָלט זיי כאָטש אָנגעוויזן די שפּורן וואָס זאָלן פירן צו דער דרוקעריי, אָדער צו די וועלכע פירן אָן מיט דעם. אָבער אַפילו די פאַרשפּרייטער איז אוממעגלעך צו כאַפּן. גייסט ארוים פאַרטאָג אין גאַס און דו זעסט פאַרקלעפּט מיט אויפרופן, מען זאָל נישט פאָרן אויף קאַטאָרגע אין דייטשלאַנד און זיך אויסבאהאלטן, מען זאָל זיך נישט לאָזן מאָביליזירן אין דער ארמיי; א רוף צו די דייטשע סאָלדאַטן, א רוף צו די ארבעטער לאַנגזאמער ארבעטן און צו סאבאָטירן. אָפט טרעפט, אז ווײַס דערזעט אפילו אזא אויפרוף ביי זיך אויפן טיר, אויף דער קאַשטאַן־גאַס, און נישט נאָר אויף די ווענט, אָפּטמאָל ברענגען אָפיצירן אין געשטאַפּאָ אזעלכע אויפרופן און דערציילן, אז דאָס האָבן זיי געפונען ביי זייערע סאָלדאַטן אין די קעשענעס.

עס העלפט נישט דער טעראָר. ס'העלפן נישט די פּלוצלינגדיקע רעוויזיעס אין די דרוקערייען און דאָס דראָען די דרוקעריי־ארבעטער מיט תפיסה.

דאָס ווייסע געווער, ווי אַלע רופן אָן די אומלעגאַלע אַנטי־היטלערים־טישע אויסגאַבעס, טוט זיך דאָס אירישע. די היטלעריסטן־אָנפירער ברע־כן זיך די קעפּ:

— ווי כאַפּט מען זיי, די באַנדע?

:: :: ::

אין דער דרוקעריי „אַאושראַ" אויף דער דאָמבראָווסקי גאַס נר. 3 (פריער געהערט צו דער באַרימטער ליטאָגראַפן און דרוקעריי פירמע „קאַץ און זון") שטייט אין אַ ווינקל פון דער גרויסער ליכטיקער זעצעריי־שטוב אַ יונגער נידעריטשקער בחור און וואַרפט פונאַנדער אותיות.

קוים וואָס מען זעט אים פון אונטער דעם הויכלעכן טיש אַרויס. אַ סך זעצער אין זאַל פאַראַן אַרבעטער. ער איז אָבער איינער אַליין. איי־נער איז ער וואָס טראָגט אויף זיינע קליידער די געלע־לאַטע — דעם מגן־דוד. ער איז דער איינציקער ייד אין דער דרוקעריי. דאָס איז יצחק קאָ־וואַלסקי.

ער איז אַ גוטער פאַכמאַן (געווען אַ זעצער אויך ביים טאַטן אין דרו־קעריי אויף ברייטע גאַס 39, וווּ ס'האָט זיך געדרוקט די טעגלעכע יידישע צייטונג „צייט") און די פּוילישע אַרבעטער, דער פאַרוואַלטער, פאַרלאָזן זיך אויף אים, אַז צו וואָס קאָוואַלסקי וועט זיך נעמען, וועט ער גוט און געוויסנהאַפט אויספירן.

לעצטנס האָט קאָוואַלסקי באַקומען פון פאַרוואַלטער די דערלויבעניש צו אַרבעטן ביים ראַזבאָר — ביים פונאַנדערסאָרטירן דעם אָפּגעדרוקטן זאַץ.

פאַרוואָס עפּעס גראָד ביי דער גאָרנישט אינטערעסאַנטער אַרבעט?

קיינער האָט אויף אים קיין אכט נישט געלייגט. יצחק האָט אָבער געוווּסט וואָס ער טוט.

קיינער ווייס אויך נישט, אַז אָנגעקומען אין דער דרוקעריי אַרבעטן איז ער לויט אַ באַפעל פון זיין פּאַרטיזאַנער־אָטריאַד אין געטאָ.

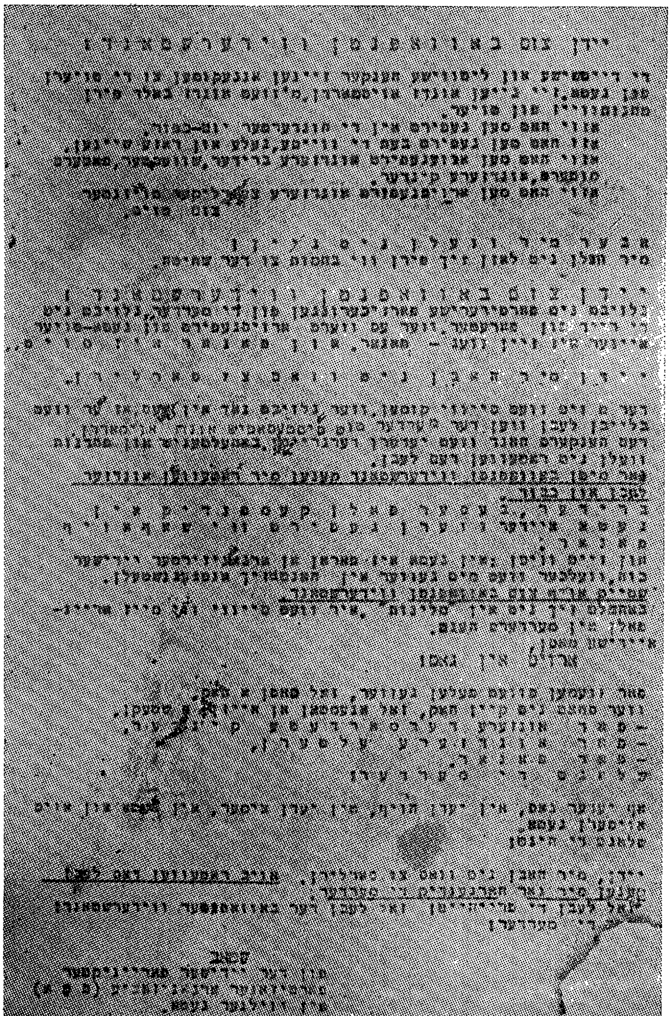

ייִדן צום באַוואָפנטן ווידערשטאַנד

די דייטשישע און ליטווישע תליונים זײַנען אָנגעקומען צו די טויערן פֿון געטאָ. זיי זײַנען אונדז אויסמאָרדן, מ׳וועט אונדז באַלד פֿירן [illegible]

אַזוי האָט מען געפֿירט אין די [illegible] יום־כּפּור.
אַזוי האָט מען געפֿירט בעת די ווײַסע, געלע און ראָזע שײַנען.
אַזוי האָט מען אַרויסגעפֿירט אונדזערע ברידער, שוועסטער, מאַמעס, טאַטעס, אונדזערע קינדער.
אַזוי האָט מען [illegible] אונדזערע [illegible] צום טויט.

אָבער מיר וועלן ניט גיין!
מיר וועלן ניט לאָזן זיך פֿירן ווי בהמות צו דער שחיטה.

ייִדן צום באַוואָפנטן ווידערשטאַנד!
גלייבט ניט [illegible] פֿון די מערדער, גלייבט ניט [illegible]
[illegible] — פּאָנאַר. און פּאָנאַר איז טויט.

ייִדן, מיר האָבן ניט וואָס צו פֿאַרלירן.

[illegible]
נאָר מיטן באַוואָפנטן ווידערשטאַנד קענען מיר ראַטעווען אונדזער לעבן און כּבֿוד.
[illegible]
שטייט אויף צום באַוואָפנטן ווידערשטאַנד!
[illegible]
אַרויס אין גאַסן

[illegible]
— פֿאַר אונדזערע [illegible]
— פֿאַר אונדזערע עלטערן,
— פֿאַר פּאָנאַר.
שלאָגט די מערדער!

אין יעדער גאַס, אין יעדן הויף, אין יעדן צימער, [illegible]
[illegible] געטאָ
שלאָגט די הינט!

ייִדן, מיר האָבן ניט וואָס צו פֿאַרלירן. [illegible]
[illegible]
[illegible] דער באַוואָפנטער ווידערשטאַנד
[illegible] די מערדער!

שטאַב
פֿון דער ייִדישער פֿאַרטיזאַנער
אָרגאַניזאַציע (פ פ א)
אין ווילנער געטאָ.
[illegible]

אויפֿרוף פֿון די פּאַרטיזאַנער אין ווילנער געטאָ

די אויפגאַבע וואָס דער אַטריאַד-קאָמאַנדיר חבר וויטנבערג האָט אים געשטעלט איז געווען:

— איינשטעלן צוויי דרוקערייען, איינע אין שטאָט און איינע אין געטאָ. א האַרבע, שווערע און געוואַלדיק וויכטיקע אויפגאַבע.

יצחק האָט בלויז א שלאָס געטאָן די פּיס אויף אכטונג.

— צום באַפעל! — הייסט עס און איז אוועק אַרבעטן.

יעדן טאָג האָט ער אָפּגעלייגט א פּעקל אין דער זייט, פאַרן ענדיקן די אַרבעט עס אויפגעבונדן אַרום בויך און עס נאָך דער אַרבעט אַרויס־געטראָגן צו זיין פּוילישן חבר יאַנעק (פּשעוואַלסקי), וואָס איז שוין לויט א פריער אָפּגערעדטן אָרט געשטאַנען אין א הויף און געוואַרט אויף אים, איבערצונעמען די סחורה.

יצחק און יאַנעק טרעפן זיך אַלע טאָג. אָפּטמאָל נאָך א צווייטן מאָל, מיטאָג צייט. יאַנעק קומט ווי א זייגער פּינקטלעך. די אַרבעט גייט אויס־געצייכנט, ווערט דורכגעפירט בליציק. איטשעלע קען דאָך נישט וואַרטן אפילו קיין איבעריקע מינוט. יעדע סעקונדע קען דאָך צוגיין צו אים א פּאָליציאַנט, א דייטש, סתם א סוואָלאָטש און א זאָג טאָן:

— יודע, וואָס טוסטו דאָ?

מען וואָלט אים דאַן אָפּגעפירט אין פּאָליציי קאָמיסאַריאַט, מען וואָלט ביי אים געפונען די שריפט און דאַן...

א שוידער צו קלערן וואָס דאַן וואָלט געווען.

איינמאָל האָט יצחק געמאַכט גאָר א גרויסן זאַק. ער האָט זיך אָנ־גענומען מיט שליסלען, סטענעס, א ראַם און שריפט. האָט דאָס צעלייגט אין די קעשענעס און זיך אַרומגעבונדן אויפן בויך אונטער דער קורט־קע. ער האָט זיך אַדורכגעשלייערט צווישן די אַרבעטער, אַריינגעשפּרונגען אין אַנטקעגנדיקן הויף, ווו יאַנעק האָט געדאַרפט קומען.

אָבער ווי אויף צו להכעיס איז יאַנעק דאָס מאָל נישטאָ.

קאָוואַלסקי דרייט זיך אַרום הין און הער. ס'איז קאַנטיק, אַז ער טראָגט עפּעס באַהאַלטן ביי זיך.

— וואָס טוט מען?

און אין דרוקעריי אריינגיין צוריק איז נישט מעגלעך. דער דירעק־טאָר שטייט אין טיר און קוקט יעדן אין די אויגן אריין. מעסט אָפּ יעדן ארבעטער פון קאָפּ ביז די פיס.

שלעכט.

ס׳בלייבט איבער צו גיין אין געטאָ מיט דעם, און זאָל זיין וואָס ס׳וועט זיין.

דערלעבט מיט מזל צו רודניצקער גאַס, אָט באַלד איז שוין דער טויער. ערשט יידן זאָגן אָן:

— מורער שטייט ביים טויער!

ערגער ווי שלעכט.

וואָס איך האָב דאַן געטראַכט, ווייס איך אליין נישט. — דערמאָנט זיך איצט קאָוואַלסקי — אָבער א שווייס האָט מיך ארומגענומען ארום גאַנצן קערפּער.

— וואָס טוט מען?

קיין וועג אויף צוריק איז נישטאָ.

יידן האָבן מורא גיין איצט אין געטאָ און פארלאַנגזאַמערן דעם טעמפּ פון גיין, אָדער קערן זיך צוריק דורך זייטיקע גאַסן. יצחק קען שוין צוריק נישט גיין. ביים טויער שטייט מורער און וואַרט אויף יידן.

מיטאַמאָל זענען אָנגעגאַנגען עטלעכע פרויען און האָבן יצחקן פאַר־שפּרונגען דעם וועג. דער באַנדיט מורער טוט זיך א וואָרף אויף זיי.

יצחק נוצט אוים די סיטואַציע, שלייכט זיך אריין ווייטער און אָטעמט ברייט אָפּ. ער איז שוין הינטערן טויער אין געטאָ.

— וויפל געזונט עס האָט אָפּגענומען ביי מיר די פּאָר שעה, — זאָגט קאָוואַלסקי — וועט דורך מיין גאַנצן לעבן מיר נישט צוקומען.

אויף מאָרגן האָט זיך ארויסגעוויזן, אז יאַנעק איז נישט געקומען דערפאַר, ווייל ער האָט חושד געווען, אז מען שפּירט אים נאָך. און גע־האַלטן פאַר בעסער דאָס מאָל נישט צו קומען.

אזוי האָבן די טראנזאקציעס אָנגעהאלטן א גאנצן חודש צייט, טאָג טעגלעך. די אויפגאבע איז אויסגעפילט געוואָרן. אין שטאָט האָבן זיך באוויזן די ערשטע נומערן פון פוילישן „שטאנדאר וואָלנאָשצי" (פריי־הייטס פאָן), „זוויאָנזקאָוויעץ" (פארבאנדלער) און אויפרופן.

געזעצט און ארויסגעלאָזן האָבן עס יאנעק און זיין פרוי וואליע. זיי זענען אָבער פון פאך גאָר קיין זעצער נישט געווען. פלעגט יאנעק אָנטאָן א געלע לאטע, ארייננגיין אין געטאָ מיט א פּאַרטיע יידן ווי א ייד און זיך לערנען ביי יצחק קאָוואלסקין די מלאכה פון זעצן, דרוקן, און ארומגיין ארום פּרעס.

אויף א ספּעציעלן יום-טוב לכבוד דער דערשיינונג פון די ערשטע נומערן האָט די אָנפירונג פון דער „פּאראייניקטער פּארטיזאנער־אָרגאַ־ניזאציע" אין געטאָ (וויטנבערג, סאָניא מאדייסקער, יוסף גלאזמאן, אבא קאָוונער, כיענע באָראָווסקי, באָרים שערעשניעווסקי) געלויבט און גע-בענטשט דעם מוטיקן און דרייסטן פּארטיזאן קאָוואלסקי.

דאָס איז נאָך אָבער ביי קאָוואלסקין בלויז אַן אָנהויב.

די פּארטיזאנער־אָרגאניזאציע דאַרף האָבן געלט אויף צו קויפן גע־וועהר, יצחק גיט א פּאָרשלאג, וואָס ווערט אָנגענומען און דורך אים אויס-געפירט: נאָכצומאכן שפּייז קארטעס און דאָס פארקויפן אין שטאָט. אין קאסע פון אָטריאַד פליסט אריין 100 טויזנט רובל. עס קומען צו אין די געוועהר לאגערן א פולעמיאָט, עטלעכע רעוואָלווערן און קוילן.

אין שטאָט כאפּט די געשטאַפּאָ און פּאָליציי מענטשן און שיקט זיי אויף ארבעט אין דייטשלאנד. יעדער איינוווינער מוז האָבן ביי זיך א לעגיטימאציע פון ארבעטס־אָרט און פון ארבעטס-אמט, א ניי רעגיסטריר־טן דייטשן פּאס. עס דראָט, אז די פּארטיזאנער־אָנפירונג און די פּארטיי-אָנפירונג פון שטאָט זאָל אזוי ארום ליקווידירט ווערן.

יצחק העלפט ארויס. ראטעוועט די סיטואציע. מיר געפינען אים שוין אין דער שטעמפּל־אָפּטיילונג פון דער דרוקעריי. ער מאכט שטעמפּלען פאר אלע ווילנער און פּראָווינצער רעגירונגס-אינסטיטוציעס. יצחק מאכט גלייך פון יעדן מין צו צוויי שטעמפּלען. איינעם פארן באשטעלער, דעם

צוויטן פאר זיין אָרגאַניזאַציע. אזוי ארום האָט דער שטאַב פון אָט־ריאַד די שטעמפּלען פון געשטאַפּאָ. עס־דע, ארבעטס-אמט.

אויך די געהעריק געדרוקטע בלאַנקען ברענגט קאָוואַלסקי. איצט האָט שוין יאַנעק נישט וואָס מורא צו האָבן. ער גייט זיך פריי איבערן שטאָט — אַלע נויטיקע דאָקומענטן אין פּאַלאַרעס. און, אַז מען דאַרף, פאָרט ער מיט איטשעלעס הילף אין באַן אין יעדן באַליביקן אָרט. אויך סאָניע מאַדייסקער, וויטקע קעמפּנער גייען אויף די אַרישע דאָקומענטן אין שטאָט, דורכפירן זייערע וויכטיקע קאַמפּס־אויפגאַבעס.

אָנהויב סעפּטעמבער 1943 לייגט אים פאָר דער פּאַרטיזאַנער־שטאַב פון געטאָ ארויסצוגיין אויף שטענדיק אין שטאָט, כדי זיך צו פאַרנעמען מיט דער דאָרטיקער דרוקעריי. די געפאַר איז גאָר א גרויסע, איטשעלע אָבער ספקט נישט אפילו א מינוט.

מיטוואָך דאַרף ער זיך שוין געזעגענען מיטן געטאָ און מיט א טאָג פריער רינגלט די געשטאַפּאָ די געטאָ ארום.

יצחק קען נישט נאָר קעמפן מיט ווייסע געווער, זיינע הענט האַלטן פעסט דעם 14 קויליקן בעלגישן פּיסטאָלעט. ער טוט קיין שימער מיטן אויג נישט, ווען געשטאַפּאָ באַווייזט זיך פאַר די פענצטער אויף סטראַ-שונא גאַס 12, וווּ זיין פּאַרטיידיקונגס־פּונקט געפינט זיך. ער צילט אין זיי און שיסט.

אין עטלעכע טעג ארום (דעם 24סטן סעפּטעמבער) טרעט אָפּ דער פּאַרטיזאַנער אָטריאַד פון געטאָ אין וואַלד.

קאָוואַלסקי שלעפּט אויף זיך זיין ביקס מיט די קוילן. .

עס הויבט זיך אָן א נייער קאַפּיטל: אויפשטעלן א דרוקעריי אין וואַלד. א חלום פון פּאַרטיזאַנישן בריגאַדע-קאָמאַנדיר יורגיס (זימאַן), וואָס יצחק דאַרף לויטן באַפעל פאַרווירקלעכן.

אין א פּאָר מאָנאַטן ארום ווערט די אויפגאַבע דורכגעפירט.

דער ווילנער יידישער פּאַרטיזאַן קאָוואַלסקי דרוקט די ליטווישע צייטונג „קאָוואַ" (קאַמף), די פּוילישע „זאַ וואָלנאָשטש" (פאַר פרייהייט), — אויפרופן אין ליטוויש, פּויליש און דייטש. יצחק גייט זעלטן אויף

אויפגאבעס (אויף איין אויפגאבע איז ער פארוואונדעט געווארן). אבער זיין געווער, די צייטונגען און אויפרופן, וואס ער לאזט פון זיינע הענט ארויס, דערגרייכן אין די סאמע פארווארפנסטע ווינקעלעך פון ליטעלאנד, אין די סאמע אויבנס פון די דייטשע סאלדאטן און אפיצירן, פאליציי און באאמטע.

די ווירקונג פון פארטיזאנישע אויפרופן איז א קאלאסאלע. ס׳גייט דורך פון האנט צו האנט, פון קעשענע צו קעשענע. דארט ווו קיין היים געווער קען נישט דערגרייכן, קען ווייניק וואס אויפטאן, טוט אויף דאס ווייסע געווער, דאס געווער פון יידישן פארטיזאן יצחק קאוואלסקי.

ווילנע, 12טער אקטאבער 1944.

„שמשונען אָפּשערן די האָר"

אין די שמאָלע געטאָ־געסלעך איז שוין נאכט; דער פּאָליציי־סיג־נאַל האָט שוין לאנג אָנגעזאָגט די איינוווינער, אז מ ע ר טאָר זיך שוין היינט קיינער אויפן גאס נישט באווייזן.

חיים ווייזט דעם פּאָליציאנט, אז ער האָט א רוף־צעטל פון פּאָליציי־קאָמענדאנט — פון דעסלערן.

„צו וואָס דארף ער מיך האָבן, קען זיך נישט דערטראַכטן חיים, און אזוי שפּעט ביינאכט?"

אין וואַרטצימער האָט דער פּאָליציאנט פארמאָלדן דעסלערן, אז לא־זאר איז געקומען...

— אהא, זאָל ער אריינגיין! —

בלויז אויפן שרייבטיש האָט זיך צעגאָסן דער מאטער שיין פון לאָמפּ; אין צימער איז געווען פינצטער.

— איר ווילט אומברענגען די יידן אין געטאָ...

חיים איז געבליבן געפּלעפּט, הערנדיק פון דעסלערן די ווערטער.

— ווער? איך?

— יאָ, איר! — גיט זיך א שטעל אויף דעסלער — איר, איר מיט אייערע חברים.

— וועלכע חברים? — רופט אוים לאזאר, זיך שוין אָנשטויסנדיק, וועמען דער פּאָליציי־קאָמענדאנט מיינט דאָ.

— איר ווייסט שוין גאנץ גוט ווער. — און ארומדרייענדיק זיך עטלעכע מאָל ארום צימער, האָט זיין שווערער קערפּער זיך צעקרעכצט

אויפן ברעג טיש — איר זייט דאָך נישט קיין קאָמוניסט, — האָט דעס־לער געפּרוווט רעדן צערטלעכער, — טאָ וואָס האָט איר צו טאָן מיט דער באַנדע? זאָגט מיר, אין אייערע אינטערעסן און אין די אינטערעסן פון אַלע יידן אין געטאָ, ווער זענען דאָס די, וועלכע שמוגלען אריין געווער אין געטאָ, ווער זענען עס די, וואָס גרייטן זיך צו א ווידערשטאַנד אין געטאָ? ווער זענען דאָס די, וועלכע שיקן יידן אין וואלד מיט געווער? ווער זענען...

— הער קאָמענדאַנט, איר האָט א טעות — האקט איבער לאַזאַר — איך האָב קיין שום אנונג נישט וועגן קיין זאך און...

דעסלער האָט אראָפּגעלאָזן זיין פעסטן, פעטן קולאַק לאַזאַרן אין פּנים.

— אָט האָסטו „איך וויים קיין זאך נישט".

דער קאָמענדאנט האָט זיך אָנגעצונדן אין פורפור, די אויגעלעך זענען געלאָפן אין די שמאַלציקע שיידן. ער האָט אים געשלאָגן דורכאויס אין האנט און געשריען: איך וועל דיר א האנט אויסהאקן, דאן וועסטו האָבן צו געדענקען מיך און אַלעמען...

לאַזאר האָט קיין איין וואָרט נישט געזאָגט, קיין איין קרעכץ נישט ארויסגעלאָזן. דאָס האָט נאָכמער צערייצט דעסלערן:

— איך מוז איינמאָל פאר אַלע מאָל שמשונען אָפּשערן די האָר! האָט ער געריעוועט איבערגעבנדיק דעם צעשלאָגענעם לאַזארן דער פּאָליציי־וואך.

לאַזאר איז אָפּגעלעגן עטלעכע וואָכן אין בעט און כאָטש דער דאָקטאָר האָט אים נאָך נישט דערלויבט צו באַוועגן מיט דער האנט, איז שוין לאַזאר געווען אין גאס און אין משך פון א קורצער צייט געבראַכט פארן אָטריאַד אין געטאָ אכצן רעוואָלווערן און קוילן.

לאַזאר האָט זיך אויסגעצייכנט ווי א גרופּן-קאָמאנדיר און אינס־טרוקטאָר. די נייַ־ווערבירטע קעמפער פון עלפטן אָפּטייל (צווייטער באַ־טאַליאָן) האָבן זיך גיך אויסגעלערנט פון זייער געווער־לערער אויפשטעלן, פונאנדערנעמען און שיסן פון אַלע מינים געווער.

דעסלער רוט אָבער נישט איין. זומער 1943 הייסט ער ארעסטירן א גרופּע פּארטיזאנער און אריינזעצן זיי אין דער געטאָ-טורמע אויף לידסקע.

ס'ווערט מאָביליזירט דער גאַנצער אָטריאַד, די גאַנצע באַפעלקע־רונג. די פּאָליציי-מאַכט איז געצווונגען די פּאַרטיזאַנער ארויסצולאָזן. חיים לאַזאַר איז צווישן זיי.

ס'גיט זיך נישט איין דעסלערן דער פּרווו ארויסצושיקן לאַזאַרן אין אַן ארבעטס־לאַגער.

נאָכדעם ווי אין געטאָ איז העלדיש צום טויט אוועק דער אָטריאַד־קאָמאַנדיר איציק וויטנבערג, האָט דער שטאָב ארויסגעשיקט א גרופּע פון 20 מאַן (אויפן נאָמען פון זייער אומגעקומענעם קאָמאַנדיר) צו די נאַראָטשער וועלדער. ביים לאַוואַרישקער בריק (צוואַציק קילאָמעטער פון ווילנע) זענען זיי ארויפגעפאַלן אויף א פיינטלעכע לויערונג. די גרופּע האָט זיך דאַן געפונען איבער א בריק, און כאָטש ס'האָט זיך אויסגע־דוכט, אז אַלע קומען אום פון שונאס קוילן, אָדער דאַרפן זיך אין טייך אריינוואַרפן, האָבן די קעמפער אויפגענומען דעם נישט גלייכן קאַמף, צעשטעלט אויפן בריק די 2 פּולעמיאָטן און מיט דעם איבעריקן געווער צעעפנט אויפן שונא אין זיינע באַהעלטענישן, אין די קוסטעס — א פייער.

דער שונא האָט זיין הוראַגאַן פאַרשטאַרקט. עס פאַלן טויט: איזע מאַצקעוויטש, די ברידער גאָרדאָן, ראָזע שערעשניעווסקי. אָבער בלויז דורך דעם האַרטנעקיקן אויסדויער פון די קעמפער און חיימס פּולעמיאָט — געלינגט די איבעריקע פון דער פיינטלעכער לויערונג זיך צו באַפרייען.

זיי קומען נאָך א צען טאָגיקן פיין-וועג אין די נאַראָטשער וועלדער, פון וואַנען זיי דערגרייכן נאָכדעם, דורכמאַכנדיק א 200 קילאָמעטער וועג, אין די רודניצקער פּושטשעס.

די יידישע פּאַרטיזאַנער ווערן דער קערן פון דער פּאַרטיזאַנער־באַוועגונג אין ליטע נופא. ביז דאַן האָט קיינער נישט געוואַגט אזוי נאָענט זיך צו געפינען לעבן די גרעניצן פון פיינט. די גרופּע הויבט אָן דעם קאַמף פאַר באַפרייען פון שונא דעם וואַלד, די וועגן און שאָסייען וואָס פירן ארום.

חיים ווערט גרופּנקאָמאַנדיר און קעמפט אומברחמנותדיק, נעמט אָנטייל אין פאַרברענען צוויי מיליטעריש-סטראַטעגישע בריקן אויפן שאָסיי ווילנע-גראָדנע. אין א לויערונג אויף דייטשן, פאַרניכטעט זיין גרופּע דעם

שונאס אַן אָפּטיילונג, וועלכע לאָזט איבער אויפן פעלד 3 סאָלדאטן און 3 אָפיצירן מיט 15 פארוואונדעטע.

אונטער זיין קאָמאנדע ווערן פארברענט 2 בריקן ביים דאָרף זאַגאַרין! אויסערדעם וואָס אים איז איבערגעגעבן געוואָרן אויך אין וואלד די אויפגאבע צו לערנען פרישע קעמפער ווי זיך צו באגיין מיט געווער, ווערט ער, ווי א געניטער מיליטערישער טעכניקער באשטימט ווי אַן אָנפירער פון אן אויפרייס־גרופּע, וואָס לאָזט אראָפּ אין א קורצע צייט 3 עשאלאָנען.

ביים אראָפּלאָזן דעם פערטן עשאלאָן געשעט מיט אים אן אומגליקס־פאל: צוליב דער לאנגזאמער מאנעווּרירונג פון איינעם פון די קעמפער, רייסט זיך אויף דער ברענער פון טאָל און רייסט אראָפּ זיין רעכטע האנט.

דער העלדישער אָנפירער פארבינדט גיך זיך אליין די בלוטיקע האנט, און ערשט ווען דער פערטער עשאלאָן ווערט אראָפּגעלאָזן, ווערט לאזאר געבראכט קוים א לעבעדיקער אין שפּיטאָל אויף דער פארטיזאַנער־באזע.

דער פארדעטער דעסלער האָט חיימען געשלאָגן אין דער לינקער האנט, אין קאמף קעגן שונא, דעם דייטש, האָט דער קעמפער פארלאָרן די רעכטע.

חיים רוט נישט איין, ער קען נישט ליידן די שטילקייט. ער שרייבט צו זיין חברטע אין א צווייטן אָטריאד:

„טייערע מאשא מיינע! ס'איז מיר דאָ אומעטיק, כאָטש יעדער ווייזט ארוים צו מיר די גרעסטע זאָרגן און ליבע. דאָ איז שטיל, און דאָס קען איך נישט פארטראָגן. איך מוז צוריקגיין און קעמפן. און אויב דער קאָמאנדיר וועט מיר נישט דערלויבן, וועל איך פאָדערן ביים קאָמבריג. זעסט מיין שריפט? פּינקטלעך ווי איך פלעג שרייבן צו דיר פריער, אויך דער אויטאָמאט (היט און רייניק אים!) וועט אין דער לינקער האנט ארבעטן ווי אין דער רעכטער... געדענקסט וואָס דעסלער האָט געזאָגט? אָבער פון אָפּשערן שמשונען די האָר בין איך אויך ד א ס מ א ל שוואכער נ י ש ט געוואָרן. אמת ס'וועט אפשר זיין שווערער מיר צו קעמפן, אָבער איך פארזיכער דיר, מיין טייערע, די לינקע האנט וועט פון איצט אָן ארבעטן אויך פאר דער רעכטער..."

יולי 1944.

ווען פינף העלדן

די אויפגאבע, וואָס די גרופּע האָט געהאַט דורכצופירן, איז געווען: אַרויסרייסן פון שונאס הענט וואָס מער מענטשן, ווערבירן זיי אין די פּאַרטיזאַנער־מחנות, נישט דערלאָזן דעם שונא פאַרניכטן די באַפעל־קערונג.

פינף זענען זיי געווען: דער קאָמאַנדיר פון דער גרופּע שאַפּקין, דער סעקרעטאַר פּאָלעמיאָטשיק סעגאַל, צווייטער נומער פון פּאָלעמיאָטשיק מיראָשניטשענקאָ און די קעמפער גוטקין און שערמאַן. אַלע יאָטן איינע אין איינע. דאָס שיינדל פון דעם „פאַרכאַמענקאָ"־אָטריאַד.

דער וועג איז נישט געווען קיין לייכטער. דער שונא ליגט אין באַ־העלטעניש און וואַרט אויף פּעטן רויב — אויף פּאַרטיזאַנער. דאָס פינפטל גייט דורך אַלע שוועריקייטן אויסצופירן די אויפגאַבע. יעדער ניי־ווערביר־טער פילט זיי אָן מיט פרייד, מיט מוט און צו א נאָך גרעסערער אקטיווי־טעט גליען זיי ווייטער אין וועג.

די ערשטע צען זענען שוין דאָ און אָט גייט שוין דער צווייטער צענדליק.

„וואָס מער ראַטעווען", גיט זיי אַרויס א באַפעל דער קאָ־מאַנדיר. און אָט רייסן זיי אַרויס פון שונאס יונגע אַרבעטער און קאַמפּס־פּעאיקע פּויערים, ראַטעווען זיי אַרויס פון אומקום און ברענגען זיי אין וואַלד.

— דער טויט — טענהט איין סעגאַל צו די ניי־ווערבירטע — טרעפט אויך אָפט צו די פּאַרטיזאַנער. אמת, פאַלסטו אָבער אין קאַמף, ווייסן דאַן

דיינע אייגענע, אז דיין טויט איז געווען נישט קיין אומזיסטער, אז די ביסט געווען צווישן די, וועלכע האָבן זייער לעבן אָפּגעגעבן פאר דער באַ־פרייאונג פון זייער פאָטערלאנד. אָבער — און סעגאל לאָזט אראָפּ פון טאָן — וואָס פארא ווערט וואָלט געהאט אייער לעבן, ווען דעם טויט באקומט איר גאָר דאן, ווען דער שונא שיקט אייך אין קאמף קעגן אייערע ברידער?

— ריכטיק, אוודאי ריכטיק רעדט ער, — רופן זיך אָפּ די פויערים איינער צום אנדערן.

אייגנטלעך איז שוין די אויפגאבע, וואָס די אָטריאד-קאָמאנדאָ האָט ארויסגעגעבן דער גרופּע, אויסגעפילט געוואָרן. אָבער שאפּקין רוט נישט; סעגאל דערמוטיקט און די איבעריקע שטימען איין — זיי ווילן ברענגען זייער אָטריאד א מתנה: 50 נייע פּארטיזאנער.

זיי זענען ארויף אויף א קרייץ־וועג, פון וואנען ס'האָט ארויסגעקוקט דער כוטער פּאָלעסיע. זיי זענען אריין אין שטיבל און א פרעג געטאָן דעם פּויער דעם ווירט:

— אָ, גאָט באהיט, — צלמט זיך דער פּויער — הייסט מיין נאָמען נישט וואשקינים... איר טאָרט נישט גיין. דייטשן און ליטווינער זענען איז דער געגנט, פירן דורך א מאָביליזאציע, נעמען צו אלט און יונג. מאכן זאַ־סאדעס... ווי גאָט איז אייך ליב — גלעטן זיינע רייד ווידער, — נעכטיקט ביי מיר איבער. ווו ט'איר גיין? אירט דאָ צובייסן, א שנעפּסל מאכן — און וואשקינים האָט זיך כריפּענדיק צעלאכט — נישט קשה, אויף סאמאַ־גאָן איז קיין עין הרע הייאַר א גערעטעניש...

— ס'וועט גאָרנישט זיין, — זאָגט שאפּקין הארט — מיר גייען ווייטער. סעגאל כאפּט אונטער:

— גאָרנישט ווערט, חברה, מיר גייען!

— א ביסעלע — שמייכלט ארום גוטקין — וואָלט דאָ נישט גע־שאדט, אפילו פארן גיין, חבר קאָמאנדיר!

וואשקינים האָט זיך איינגעזויגן ווי א פּיאַווקע:

— איר'ט מיך און זיך אומגליקלעך מאכן, געדענקט, זייט דאָ כאָטש ביז פארנאכט, ביז וואנען די היישעריקן וועלן אריבערגיין...

שטום האָט זיך איבערגעקוקט שאַפּקין און סעגאַל, פאַרטראַכט גע־ביסן די ליפּן און געשניטן די שטערנס אויף די ביקסן־לופעס.

זיי זענען פאַרבליבן.

וואַשיקינים האָט זיך געפּאָרעט אַרום די פּאַרטיזאַנער. געסקרי־פּעט האָט די טיר, געגרילצט האָט זיין מויל:

— איר'ט מיר אייער גאַנצן לעבן דאַרפן דאַנקען, וואָס איר טאָגט ביי מיר קינדערלעך, אַט...

מיט דער פּלייצע צו דער טיר, זענען זיי געזעסן פאַרטראַכטע און נישט באַמערקט דעם שטילן אַריינגאַנג פון אַ פרעמדן מענטש. ערשט ווען יענער איז צוריק אַרויס, האָט שאַפּקין זיך אַ כאַפּ געטאָן, צוגעלאָפן צו דער טיר און אויסגעשריען:

— שטיי! — און האָט זיך אַ כאַפּ געטאָן פאַרן אויטאָמאַט.

וואַשקינים האָט זיך אים געשטעלט אין וועג:

— חבר קאָמאַנדיר, דאָס איז דאָך מיינער אַ ברודער, איוואַן ני־קיטיטש.

— דיין ברודער זאָגסטו, טאָ וואָס איז ער אַזוי אַרויסגעלאָפן? — פרעגט שערמאַן.

— ווו געלאָפן? — לאַשטשעט זיך וואַשקינים ווי אַ הונט, — איך האָב אים נאָר געגעבן די וואַרעם־פלאַש, דאָס ווייב זיינס גייט צו קינד.

די חברה האָבן זיך צעלאַכט און מיט די הענט אויף די פּלייצעס זיך צעשטעלט אַרום פענצטער.

זיידענע שנייעלעך האָבן זיך ווי גילדענער שטויב געצאַפּלט אין פּאַסן זוניקע ליכט און זיך צעלייגט אויפן סאַמעטענעם שניי. פון נאָענטן האָט געפינקלט אין בריליאַנטן אַ וואַלדיקער ברעג.

— פּעטערל, וועלף זענען דאָ אין די קאַנטן? — האָט שערמאַן אַ פרעג געטאָן.

— פרעגסט נאָך, — זאָגט אין מורא וואַשקינים — אַט האָט דאָ נישט לאַנג אַ וואָלף אַ קינד צוגענומען פון דאָ נישט ווייט.

מיטאָמאָל זענען חברה פאַרציטערט געוואָרן. אַ מחנה שאָטנדיקע סילועטן האָבן זיך אַרויסגעשלייכט פון וואַלד און זיך אין סאָלדאַטן פאַר־ענדערט. נישט געגלויבט צוערשט, וואָס אויגן זעען, זענען די פּאַרטיזאַ־

נער אָפּגעשפּרונגען. אין שטוב איז קיינער נישט געווען. שאַפּקין האָט אַ פּראַל אויף געטאָן די טיר מיטן שטיוול, אַ ציל געטאָן און אַרויסגעלאָזן אַן אויטאָמאַטן סעריע אין אַנטרינענדיקן באַלעבאָס, וואָס האָט זיך צע־לייגט אויפן שניי ווי אַן אַראָפּגעוואָרפענע שטיק האָלץ.

שאַפּקין האָט אַ ברום געטאָן:

— דורך די פענצטער, חברים!

ס'האָט זיך דערהערט אַ בריאזג פון גלאָז. דער קאָמאַנדיר האָט גע־געבן אַ באַפעל די פּאַרטיזאַנער אָפּצוטרעטן צום וואַלד, וואָס האָט זיך אין אַ שמאָלן פּאַסעק צעלייגט גאַנץ ווייט. דער פּאַראַט איז אָבער געווען אַ גוט צוגעגרייטער. נאָך די פּאַרטיזאַנער האָט זיך אַ שאָט געטאָן אַ הוראַ־גאַן קוילן.

עס טראָגן זיך די פּאַרטיזאַנער דורכן שונאס קוילנזיפּ און שיסן צוריק. צום וואַלד איז נאָך ווייט און צום אומגליק שניידט נאָך דעם וועג צו אים איבער אַ ריזלדיק טייכל. שטעלן זיך אָפּ די פּאַרטיזאַנער און באַשליסן אויפ־צונעמען אַ שלאַכט מיטן פּילפאַך גרעסערן שונא, וועלכער האָט שוין באַוויזן צו מאַכן אַ רינג אַרום די קעמפער. דער קאָמאַנדיר באַפעלט די פּאַרטי־זאַנער אויסשטעלן זיך אין אַ פּאַרטיידיקונגס־פּאָזיציע און ענטפערן מיט פייער. דער פיינט זשאַלעוועט נישט קיין קוילן און פאַרשיט זיי מיט פייער. די פינף קעמפער מוזן אָבער מיטן געווער זיין אויסגערעכנט: טרעפן דעם שונא, נישט דערלאָזן אים דערנענטערן זיך, נישט דערלאָזן, דאָס גע־ווער זאָל אַריינפאַלן אין פרעמדע הענט, נישט דערלאָזן, דער פיינט זאָל אַריינגעמען לעבעדיקע אין געפאַנגענשאַפט און צולעצט, אויב ס'זאָל זיך איינגעבן — אַרויסרייסן זיך פון דער אַרומרינגלונג.

אַרויסרייסן זיך פון דער אַרומרינגלונג... די פּאַרטיזאַנער האָבן גע־וווסט, אַז דאָס איז נישט מעגלעך.

פינף — און דער שונא מיט דרייסיק מערער. איין האַנט־פּולעמיאָט, איין אויטאָמאַט און דריי ביקסן. ביים שונא עטלעכע האַנטפּולעמיאָטן, אויטאָמאַטן, ביקסן און אַ יאַמיקער זאַפּאַס פון קוילן.

די קעמפער האָבן געוווסט, אַז דער קאַמף איז נישט קיין גלייכער, איז דער לעצטער, אָבער זיי האָבן דעם קאַמף ווירדיק אויפגענומען.

קאַלטבלוטיק צילט שאַפּקין פון אויטאָמאַט און לייגט אַוועק דעם

קאָמאַנדיר פון שונאס רעכטן פליגל. דער קוילן הוראַגאַן פאַרשטאַרקט זיך. דעם קאָמאַנדיר שרעקט עס נישט אָפּ, פאַרקערט, דער טויט פון סוואָלאַטש פאַרגרעסערט נאָך דעם מוט דעם קאַמף ווייטער צו פירן און אפשר, אפשר וועט זיך דאָך איינגעבן פון דער קייט אַרויסצורייסן. דער קאָמאַנדיר פּרוּווט דערקריכן נענטער, נענטער צום פיינט, „אָט פון יענעם קוסט, טראַכט ער זיך, וועט זיין בעסער דאָס צילן"... ער קריכט אויף אַלע פיר. שיסט אָפּ און ציט זיך ווייטער און האַרט ביים קוסט דערלאַנגט אים דעם שונאס קויל. שאַפּקין באַווייזט בלויז אַ געשריי צו טאָן:

— חברים, דעם אויטאָמאַט!...

נישטאָ קיין צייט צו טראַכטן, ווער עס זאָל פאַרבייטן איצט דעם קאָמאַנדיר. גוטקין וואַרט נישט. דערקריכט אין גיהנום פון פייער צום טויטן קאָמאַנדיר, נעמט אַריין דעם אויטאָמאַט אין די פעסטע הענט און צווישן די צווייגן צעשיט זיך שערמאַנס געשריי:

— נקמה! נקמה פאַרן אומגעקומענעם קאָמאַנדיר!

גוטקין נעמט נקמה. איין ליטווינער און אָט נאָך איינער פאַלן פון זיין האַנט. ס'הייסט פון שאַפּקינס אויטאָמאַט. שטורעמדיק שיטן זיך די קוילן פון סעגאַלס פּולעמיאָט, מיראָשניטשענקאָ שטייט און וואַכנדיק ביי סעגאַלס זייט, שיסט ער צוזאַמען מיט שערמאַנען פון זייערע ביקסן אין פיינט אַריין און דערלאָזן אים נישט אויף אַ טראָט זיך דערנענטערן.

קוילן ווערן ווייניקער און דער פיינט וויים נישט פון קיין רחמים. דער פּולעמיאָט פאַרלאַנגזאַמערט שוין זיין פייער, סעגאַל קוקט זיך אַרום אין די זייטן, ווי זיינע אויגן וואָלטן געפאָדערט ביי וועמען: דערלאַנג נאָך עטלעכע דיסקן און ס'קען זיין, אַז די סיטואַציע וועט געראַטעוועט ווערן. קיינער אָבער טראָגט נישט צו קיין דיסקן, ס'באַגעגענען זיך זיינע בליקן מיט מיראָשניטשענקאָן און באַנעמענדיק די סיטואַציע, פאַרשווינדן זייערע בליקן ערגעץ אין אַנדערע ריכטונגען.

...די קויל האָט נישט געוווסט ווו זי פליט, ווייל זי איז פאַרפלויגן צו סעגאַלן... אַ פאַרוווּנדעטער שלעפּט ער זיך מיטן פּולעמיאָט צום טייכל, קריכט מיט די לעצטע כוחות און אַריינוואַרפנדיק דעם פּולעמיאָט אין כוואַליקן פלוס, רופט ער אויס:

— נאָר נישט צו די סוואָלאַ... — און פאַרענדיקט נישט. עס ווערט

פארוואונדעט גוטקין, ער געדענקט אָבער דעם קאָמאנדירס באפעל „דעם אויטאָמאט", דערקריכט ער צוריק צום טייכל, ווארפט אריין דעם דיסק אהין, ווערט געטראָפן מיטאמאָל פון נאָך צוויי קוילן און... עס בלייבן צוויי... שערמאן און מיראָשניטשענקאָ. דער שונא פילט, אז ער האָט נישט מער ווי צוויי קעגנער קעגן זיך!

— לעבעדיקע זיי נעמען! — קומט פון שונא דער באפעל.

מיראָשניטשענקאָ און שערמאן — הערן נישט דעם שונאס פאר-זאָג, פארשטייען אָבער זיין מיין און באשליסן דעריבער עפּעס אנדערש. זיי פארקלייבן זיך אין אייז-קאלטן קוועקזילבערדיקן טייכל, שיסן זיך אָפּ פון זייערע ביקסן, לאָזן זיך אראָפּ פון צייט צו צייט ביזן האלדז אין וואסער, קיין קויל זאָל נישט טרעפן, טויכן ווידער אויף. שערמאן איז געליקלעך, עס פאלט פון זיין ביקס נאָך א סוואָלאָטש...

לאנג אָבער קעגן דער ארומרינגלונג, וואָס ווערט אלץ ענגער, קענען זיך די צוויי העלדן נישט האלטן. פויערים ציען אויף מאָרגן ארויס גוטקי-נען און שערמאנען פון טייכל, נישט געווען אויף זיי קיין שום צייכן פון וואונדן. האָבן אויסגעשאָסן זייערע לעצטע קוילן און זיך געזעגנט מיט דער וועלט...

די פאָליציי האָט אויסגעטאָן די בגדים פון די געפאלענע, און די קערפערס צונויפגעבונדן מיט א שטריק צו פערד, וועלכע האָבן זיי איבער דער ערד געשלעפּט, ביז צום גרוב. די פויערים האָט מען געהייסן דעם דעם גרוב פארשיטן און אויסגלייכן מיטן דער ערד, ס'זאָל קיין סימן נישט בלייבן.

אָבער נישט באמערקט האָבן די באנדיטן דעם הויכן דעמב, וואָס האָט זיך דערהויבן איבער זייער קבר... — דעם הויכן דעמב, וואָס זיינע צווייגן און בלעטער סודען טאָג איין טאָג אויס די פארבייגייער אין שטילן געמורמל:

— אָט דאָ ליגן פינף פארטיזאנער, וואָס האָבן מיט זייער טויט באַ-וויזן ווי איבערגעבן זיי זענען געווען דעם קאמף פאר דער פרייהייט און ווי פיינט זיי האָבן געהאט אירע דייטשע פארשקלאפער...

נאראטשער וועלדער, 2טער יאנואר 1943.

איציק וויטנבערג

...אַט שפּאַן איך ווידער איבער די געסלעך פון דער ווילנער געטאָ... די הייזער אויף די געסלעך רודניצקער, יאַטקעווער, דיסנער, אַשמענער, שפּיטאָל, שאַוולער און סטראַשונער (דער קוואַרטאַל איז פון שטענדיק געווען פון די לעבעדיקסטע טיילן פון שטאָט), שטייען איצט ווי די חרובע מצבות אויפן ווילנער בית-עולם.

רואיק איז דאָ. שטיל. זעלטן ווען מען זעט דאָ אַ מענטש. חורבן קוקט פון יעדער טיר, פון יעדן פענצטער, פון יעדער אויפגעבראָכענער מעלינע.

פון דעם אַשמענער געסל גיי איך נישט אוועק. דאָ אויפן הויף, אויף געדרייטע לאַבירינט טרעפּ, אין אַ פאַרמאַסקירטער וווינונג, איז געווען צוערשט דער געהיימער פּאַרטיזאַנער שטאַב פון געטאָ. אַט טוט זיך אַן עפן אויף די טיר און ס'באַווייזט זיך דאָס קלוגע געזיכט פון לערער יאַנקל קאַפּלאַן.

— אהא — טוט ער אַ ווונק צו מיר, — גיי, לעאָ דאַרף דיך.

לעאָ איז דער נאָמען פון אונדזער קאָמאַנדיר. לעאָ — דאָס איז דער פּסעוודאָנים פון איציק וויטנבערג.

און אַט הער איך איציקס שטילע, איבערצייגנדיקע ווערטער:

— די לאַגע איז מ ע ר ע ר ווי ערנסט... מיר מוזן גרייט זיין יעדע מינוט אויף דער לעצטער שלאַכט... — ער האָט זיך פאַרקלערט, — דורכן ווידערשטאַנד וועלן מיר דאַרפן ציען די יידן נאָך זיך און איבער טויטע פּגרים פון די געשטאַפּאָוועס מוזן מיר זיך אין וואַלד אַדורכ-

שלאָגן און פון דאָרטן דעם קאַמף קעגן די מערדער פאַרשטאַרקן... אָבער געוועהר... געווער פעלט. — און פרעסנדיק די ליפּן, האָט ער אונטערשטריי־כנדיק יעדעס וואָרט אויסגערופן:

— דיין אויפגאַבע איז אין משך פון דער היינטיקער וואָך קריגן אין שטאָט געווער... אפילו ווען דאָס זאָל זיין א געפאַר פאַרן לעבן...

אין עטלעכע טעג ארום ראַפּאָרטיר איך דעם קאָמאַנדיר, אז כ'האָב א פּולעמיאָט. צעפּייערן זיך אינעם בלאַסן געזיכט די גיריקע שוואַרצאַפּ־לען:

— א פּולעמיאָט זאָגסטו?! מאַלאַדיעץ — צעטאַנצט ער זיך אַזש.
— כ'האָב שוין אפילו אַן אָרט פאַר אים. אויף רודניצקער 11. דורכן אוי־בערשטן פענצטער וועט דער פּולעמיאָט איבערנעמען די געשטאַפּאָווצעס.
— איציק איז ווי העכער געוואָרן, שטאָלצער, אין צימער איז ליכטיקער געוואָרן, נישט פון דער טאָג ליכט. פון איציקס אויגן האָבן ארויסגע־שטראָמט פאַסן ליכט און באַלויכטן דעם ארום...

די נצחונות פון דער רויטער ארמיי אין אָנפאַנג 1943 האָבן אויך פאַרלייכטערט די ארבעט פון דער אונטערערדישער באַוועגונג אין הינ־טערלאַנד. אין ליטע ווערט דאַן באַזונדערס שטאַרק די פּאַרטיזאַנער בא־וועגונג און אין די גרעסערע שטעט שטאַרקט זיך די אונטערערדישע דיי־ווערסיע־ארבעט.

געשטאַפּאָ אָרגאַניזירט שטראַף־עקספּעדיציעס אויף פּאַרטיזאַנער און קומט צוריק מיט טראָפייען — חזירים, הינער, קי, פערד, וואָס זיי האָבן אָנגעראַבירט ביי די צעשאָסענע פּויערים (צו די פּאַרטיזאַנער אין די וועלדער האָט די געשטאַפּאָ מורא צו גיין), די צייטונגען און אפישן אין די גאַסן זאָגן בסדר צו גרויסע געלט פּרעמיעס פאַר די יעניקע איינוווי־נער, וועלכע וועלן אָנווייזן די שפּורן פון די „באַנדיטן".

אז די יידן אין געטאָ האָבן אויך א פּאַרטיזאַנער אָרגאַניזאַציע, האָט זיך דער נייער שעף אויפן געטאָ, דער קינאָ־אַקטיאָר קיטטעל, אָנגעשטויסן ווען געשטאַפּאָ אַגענטן האָבן געכאַפּט אייניקע יידן (סווירסקי, טיקטין, עפּעל א"א), וועלכע האָבן געוואָלט אריינטראָגן אין געטאָ געווער. קיט־טעל האָט אויך באַקומען ידיעות, אז צווישן די פּאַרטיזאַנער אין די ליט־

ווישע וועלדער זענען פאראן אומברחמנותדיקע קעמפער — יידן פון די שטעטלעך סווענציאן, קאזיאן, אשמענע, וואראנאווע א״א.

הארבסטיק האט דעריבער אויסגעזען דער פרילינג פון 1939 פאר די איבערגעבליבענע יידן פון ווילנע און איר פראווינץ. אונטערן אויסרייד, אז כדי די יידן פון פראווינץ זאלן נישט... באפאלן ווערן פון פארטיזאנער, הייסט קיטעל די יידן פון סווענציאן, סאל, מיכאילישאק, סוויר, ווידז און אשמענע איינפאקן זייערע זאכן און אין ספעציעלע וואגאנען זאלן זיי אפפארן אין קאוונער געטא. אויף דער ווילנער באן־סטאציע האבן זיך דעם 5טן אפריל צוגעאייניקט צו די 4000 פארנדיקע יידן אויך א 100 יידן פון ווילנע, וועלכע האבן געוואלט פארן צו זייער׳ע משפחה־מיטגלידער אין קאוונע. פארטאג האט די באן געריררט און אזייגער 10 אין דער פרי האבן זיך שוין אריינגעשלייכט עטלעכע פארוואונדעטע יידן אין ווילנער געטא, וועלכע האבן דערציילט, אז דער גאנצער טראנספארט אויף קאוונע איז בלויז דערפארן 8 קילאמעטער הינטער ווילנע, אויף דער סטאציע פאנאר, ווו זיי זענען דערשאסן געווארן דורך ספעציעל צוגעגרייטע פאליציי און מיליטער־באטאליאנען.

דעם 26סטן אפריל ברענגט קיטעל צו דער גרעסטער פארוואונדערונג אין די ארבעטס־לאגערן פון בעזדאן, קענע און רעשע, פאר די יידישע ארבעטער מארמעלאד און פוטער. אויף מיטאג ווערן די ארבעטער ארומגערינגלט און 300 יידן ווערן פארווארפן מיט גראנאטן און אונטערגעצונדן. ס׳איז קענטיק, אז עס דערנענטערט זיך דער סוף פון ווילנער געטא. די פארטיזאנער גרייטן זיך פיבערדיק. ס׳ווערט פארגרעסערט דער געווער זאפאס, ס׳ווערן געבויערט לעכער דורך מויערן, כדי דורך זיי בעסער דעם שונא טרעפן, ס׳ווערט ווערבירט נייע קעמפער, ס׳ווערן געבויט קאנאלן. אבער אויך די געשטאפא גרייט זיך. אין קיטעלס קאבינעט הענגט דער פלאן פון געטא. ער האט פאר זיך נישט נאר די געסלעך. ער זעט דא יעדעם הויז, יעדן דורכגאנגס־הויף, יעדן מעגלעכן אבסערוויר־פונקט. מען האט אים אפילו דערטראגן, אין וועלכע ערטער ס׳קענען זיך געפינען מעלינעס, ווו יידן קענען זיך אויסבאהאלטן אדער פון דארט א לענגערן ווידערשטאנד אויסהאלטן.

געשטאפא פארשטארקט דעם אויסשפיר און פון ארעסטן, וועלכע

זענען דורכגעפירט געוואָרן אין שטאָט, האָט די געשטאַפּאָ זיך אָנגע־שטויסן אויף דעם נאָמען וויטנבערג. אין דער נאַכט פון 15־16טן יולי 1943 זענען געקומען צוויי געשטאַפּאָווצעס אין געטאָ, געפונען וויטנבער־גן, אים אין קייטן געשמידט און מיט געלאַדענע רעוואָלווערן צום טויער געפירט. די געשטאַפּאָ האָט אפנים געמיינט, אז אין מיטן נאַכט, ווען אַלע אין געטאָ צעמאַטערטע ליגן און שלאָפן, ווען קיינער טאָר אויפן גאַס נישט אַרויסגיין, ד א ן וועט דער אַרעסט דורכגיין אומבאַמערקט. די גע־שטאַפּאָ האָט אָבער אַ טעות געהאַט. אין מיטן דער נאַכט האָט מיטאַמאָל דאָס געטאָ דורכגעשניטן קלאָג־געשרייען, אָבער נישט אַזוי ווי די געטאָ־איינוווינער זענען געווען געוווינט צו הערן. „ראַטעוועט!" — האָבן גע־רעוועט ווי פאַרווונדעטע חיות — „יידן זענען אונדז באַפאַלן!"

און באמת איז אַזוי געשען. די געשטאַפּאָווצעס זענען קוים אַ פּאָר טרייערן אַריבער, ווי דעם וועג זענען זיי אַריבער אַ פּאָר סילועטן. די גע־שטאַפּאָווצעס האָבן זיך אַ קער געטאָן אַ קוק געבן אויף הינטן, ערשט אויך פון דער זייט זענען זיי אַרומגערינגלט. פּלוצלינג האָט זיך אַ שאָט געטאָן אויף זיי אַ האָגל קלעפּ פון אייזערנע פּרענטן. בלוט. זיי האָבן גליק געהאַט, די געשטאַפּאָווצעס, ס'האָט זיך זיי איינגעגעבן אַרויסצורייסן פון געטאָ. וויטנבערגן אָבער האָבן זיינע חברים באַפרייט.

די נאַכט האָט שוין אין געטאָ קיינער נישט געשלאָפן.

— ליזע רופט! — דער פּאַרטיזאַנישער מאָביליזאַציע פּראָל האָט געריסן אין דער אויסגעשטערנטער נאַכט ווי בליצן. אין די צעקרימטע, אויסגעהויקערטע געסלעך האָבן זיך שטאָלצע, קאַמפּס־גרייטע פּאַרטיזאַנער געלאָזן צו זייערע פּונקטן.

— וואָס איז געשען? וואָס טוט זיך דאָ? — פרעגט איין איינוווי־נער ביים צווייטן. קיינער האָט אָבער קיין קלאָרן ענטפער נישט געקענט געבן. אָבער אַלע האָבן מיט אַמאָל דערשפּירט, אז די לעצטע שעה האָט אויסגעשלאָגן.

אויף די פּונקטן האָבן אונדז די פאַרבינדלער געבראַכט געווער. נישט פאַר אַלע פּאַרטיזאַנער אָבער איז דאָס געווער אויסגעקומען. מען האָט זיך געדאַרפט באַנוגענען מיט אַליין פּראָדוצירטע האַנט־גראַנאַטן און קאַלט געווער.

פאַרטאָג איז קלאָר געוואָרן, אז דאָס געטאָ איז אַרומגערינגלט דורך

מיליטער און אז די געשטאַפּאָ פאָדערט ארויסצוגעבן וויטנבערגן א לע־בעדיקן ביז 10 אזייגער אינדערפרי. אין קעגנפאל — 7 טויזנט יידן...

דער טויט האָט זיך פּלוצלינג אוועקגעשטעלט אויף יעדער שוועל.

דאָס לעבן אָבער האָט געפאָדערט דאָס זייניקע:

— די רויטע ארמיי גייט פאָראויס און פאָראויס!

— באלד ווערט די שטאָט באפרייט...

— אויך דו קענסט אריבערלעבן, דארפסט בלויז דורכציען געציילטע וואָכן, טעג...

דער קאמף צווישן לעבן און טויט האָט אויפגערודערט דאָס געטאָ, זיך אריבערגעטראָגן אין די ענגע געסלעך, דערגאנגען צו וויטנבערגן.

ווי שטענדיק איז אויך איצט, אין די גרויזאמע מינוטן, איציק רואיק. ער איז בלויז מער פארטראכט:

— די שטימונג אין גאס, חברים, — ציילט ער לאנגזאם ווערטער צו די שטאַב-מיטגלידער — איז נישט פאר אונדז. א סימן, חברים, אז מיר האָבן נישט באוויזן ווי געהעריק די מאסן צוגרייטן... אָט זעט איר, זיי מיינען, די אומגליקלעכע, אז אויב איך וועל ארויסגעגעבן ווערן דער געשטאַפּאָ, וועט שוין זייער לעבן געראטעוועט ווערן... — איציק האָט אומעטיק א שמייכל געטאָן. — קיטטעל אָבער ארבעט גוט.

א וואָלקן האָט פארצויגן זיין קלאָר געזיכט. ער האָט זיך דערזען אין די הענט פון די מערדער. ס'האָבן אָנגעהויבן טאנצן פאר די אויגן די פאר־שידענע פייניקונגס-מכשירים, האָט ער פארמאכט די אויגן און דאן איז אין געדאנק ארויף: „אפשר זיך דערשיסן...” איציק האָט זיך א כאפּ גע־טאָן פארן נאגאן און אים גלייך אָפּגעלאָזן. „אָבער וויטנבערגן א לעבע־דיקן” האָט זיך אים אוועקגעשטעלט פאר די אויגן דער גרויליקער באַ־פעל פון דער געשטאַפּאָ.

חברים גיבן איבער, אז אייניקע יידן האָבן פארגעלייגט זיך אליין אָפּגעבן די מערדער אָנשטאָט וויטנבערגן. איציקן רירט עס ביז טרערן. אָבער די געשטאַפּאָ פאָדערט נאָר אים. ז יי ן פ ל יי ש, ז יי ן בלוט. דער פארטיזאנער שטאַב האלט אָפּ כסדר באראטונגען. דער יידנ־ראַט פועלט ביי דער געשטאַפּאָ (וועלכע האָט געוויס נישט גאָר קיין גרויסן חשק געהאַט אריינגיין אין געטאָ) צו פאַרלענגערן דעם באַפעל אויף נאָך

צוויי שעה. דער טויט שטייט אלץ און ווארט. אויך מיר מיט געווער אין האנט שטייען און ווארטן אויף באפעלן. מיר וואכן ביים הויז, וווּ ס׳געפינט זיך אונדזער קאמאנדיר. טויזנטער אויגן קוקן אויף אונדז, בעטן, טרויערן. די בליקן דרינגען דורך וועגט, דערגרייכן צו איציקן. צו דעם 40 יעריקן ווילנער שטעפּער־ארבעטער, צו דעם לאנגיאָריקן אויסגעפּרוווּטן יידישן קעמפער.

— איך גיי, חברים! טוט זיך איציק א פעסטן שטעל אויף. — איך גלויב, אז מיט מיין אוועקגיין פון אייך וועט די ארבעט נישט נאר נישט אפּגעשוואכט ווערן, נאר אפילו פארשטארקט ווערן. איך גלויב, אז ערשט איצט וועט איר קענען אריבערציען די מאסן אויף אונדזער זייט. די צייט איז קורץ. כ׳זע, אז דער סוף פון די איבעריקע לעבן פארבליבענע יידן איז שוין זייער נאָענט. מיין איבערגעבן זיך וועט די לאגע נישט ענדערן. אָבער איר קענט אָט די קורצע פויזע אויסנוצן אויף באקומען נאך געווער, אויף ווערבירן נייע קעמפער. געדענקט, חברים, איצט זענען מיר דעקאָנספּירירט געוואָרן — איר וועט שוין איצט דאָס געווער פון האנט נישט טאָרן ארויסלאָזן. נקמה! איצט, אז ס׳וועט שוין קומען די געשטאַפּאָ נעמען אויף פּאָנאר, באגעגנט זיי ווי ס׳באדארף צו זיין, איבער זייערע פּגרים רייסט זיך דורך אין וואלד אריין, ציט מיט נאך זיך וואָס מער יידן און זאָל אייער נקמה דאן נאך מער פארשטארקט ווערן. — איציק האָט זיך אָפּגערעדט און גייענדיק צום טיר פארענדיקט — און דאן וועל איך רואיק זיין!

הויך דעם קאָפּ, שטאָלץ, מוטיק איז איציק געגאנגען דורך די שמאָלע געטאָ געסלעך צום טויט...

אך, ווען דער טויט וואָלט געקומען גלייך!... איציק האָט אָבער ביז דעם טויט געדארפט פריער דורכגיין דעם שווידערלעכסטן גיהנום.

רואיק איז ער געגאנגען, לאנגזאם האָט ער געשפּאנט איבערן שטיינערנעם ברוק.

לויטערע פּאסן הימל האָבן זיך געצויגן איבער די געטאָ-מויערן. איציק איז געגאנגען צווישן וואָלקנס טרערן א דרייסטער, שטאָלצער, מוטיקער, דעם קאָפּ געהויבן, ווי אן אָדלער געשניטן דורך דער פינצטערניש. ווי א בליץ וואָס וואָלט אין דער פינצטערניש אויסגעקריצט:

„דער וואָס שטארבט היינט — וועט לעבן אייביק!״

מײן ליבלינג

צו 15 מיט א האלב יאָר איז ער שוין געוואָרן א פּארטיזאנער. ווײל —

ביז דאַן האָט ער שוין דערשפּירט די גרויל̈ן פון געשטאַפּאָ אין װאַר־שע, פון װאַנען ער איז אנטלאָפן צו זיך, אין דער פרײַער סוועטיאַן.

ערשט איצט קען ער זיך לערנען. ער שרײַבט די עלטערן, װעלכע זענען פארבליבן אין װאַרשע:

„קומט צופאָרן, איר װעט דאָ אָפּלעבן. די עלטערן שווײַגן. איצקע ווייס וואָס דער נישט ענטפערן באדײַט. ער איז גליקלעך, וואָס ער קען כאָטש שפּײַז פּאַקעטן שיקן צו זיי. אים רירט זייער דאַנקען און דער צושריפט „עס איז גוט צונוץ געקומען" גיט אים ווידער זייער א סך צו טראַכטן.

איצקע לערנט זיך אין דער זעקסטער אָפּטײלונג. ער וויל אומבאַ־דינגט דורכן זומער זיך דערלערנען און אויפן צווייטן שול־יאָר אַרײַנ־שפּרינגען אין דער אכטער אָפּטײלונג. אָבער דער 22סטער יוני צעשטערט אַלע זײַנע פּלענער.

פון דער סוועטיאַנער יידן שחיטה אנטלויפט ער אין גלובאָק. פון דער גלובאָקער שחיטה אנטלויפט ער צוריק צו די 300 איבערגעבליבענע יידן אין סוועטיאַן. די היטלעריסטן לאָזן נישט רוען.

ער הויבט אָן ארבעטן אין א דײַטשן געווער־לאַגער. איצקע קען באַ־קומען א בעסערע ארבעט ווו מען קען באַקומען א ביסל זופּ, ער קען זיך

אפילו ארויסדרייען פון ארבעט (ער קען דרייסט זאָגן איך בין נאָך 12 יאָר), אָבער דער געווער־לאַגער לאָקט אים.

„ווי נאָר כ'האָב דערהערט, אז אין אונדזערע קאנטן, — דערמאָנט אַמאָל איצקע וועגן זיין נאָענטן עבר — זענען דאָ פּארטיזאנישע גרופּעס און אז איינער פון די אָנפירער איז דער סווענציאנער לערער פּ. ג. מאַר־קאָוו, האָב איך שוין נישט געקענט איינרוען. טאָג און נאכט האָב איך גע־חלומט — ווי דערגייט מען אהין? און נישט קענענדיק קריגן קיין פּאר־בינדונג, האָב איך באשלאָסן אָרגאניזירן די סווענציאנער חברה, איינשא־פן זיך געווער, ארויסגנבענען זיך פון געטאָ און ווייזן די דייטשן וואָס מיר קענען".

איצקע רעדט זיך צוזאמען מיט גערשקע באק און מישקע שומאן, אז מען זאָל צוגנבענען געווער און ברענגען דערוויי‌ל אין געטאָ. זיי נוצן אוים א מאָמענט, ווען די דייטשן זענען נישטאָ און שמוגלען אריין אונטער די הויזן צוויי אטרעזאנקעס און אין די שטיוול שיטן זיי אָן פּאטראָ־נעס. דורך די שטעכל־דראָטן שלייכן זיי זיך מיטן אוצר אריין אין געטאָ.

דער דריילינג ציט צו זיך נאָך עטלעכע יאטן. דאָס זענען: שיקע גערט־מאן, דודקע יאָכיי (ביידע ווי העלדן אומגעקומען אין דער פּארטיזאני־שער „וואָראָשילאָוו" בריגאדע) און יאסקע רודניצקי.

זיי פאַרשאַרן אונטערן שניי א קאראבינקע און ווען פינצטער ווערט, האקן זיי אָפּ דעם פּריקלאד, עס זאָל זיין באקוועמער דאָס צו באהאלטן ביי זיך און טראָגן עס אריין אין געטאָ.

אין א קורצער צייט ארום, באשטייט שוין דער געווער־לאגער פון דריי ביקסן, פיר אטרעזאנקעס, פינף רעוואָלווערן, זעקס גראנאטן און א גאנץ גרויסער זאפּאס פון קוילן.

די גרופּע וואקסט. עס זענען פאראן א סך קאנדידאטן, אָבער מען מוז זיין קאָנספּיראטיוו און אָפּהאלטן דעם צופלום, ביז מען וועט בא־שטימען דעם טאָג פון ארויסגיין אין וואלד.

אויף א בוידעם אין געטאָ קומט פּאָר די ערשטע פאַרזאמלונג פון די יידישע פּארטיזאנער פון סווענציאנער געטאָ. זיי באשליסן:

1) פאַרגרעסערן דעם געווער־באזיץ,

2) צוציען צו דער אָרגאניזאציע שטארק פּארטרוילעכע חברה,

3) קריגן א פארבינדונג מיט די פארטיזאנער.

באַק, יאַכיי און רוווקע מיאדזאַלסקי האָבן איינגיכן געבראַכט דריי רעוואָלווערן און אַוועק אויף א בוידעם וואָס גרענעצט זיך מיטן אויסערן געטאָ; עם פונאנאַדערגענומען, כדי צו זען, צי אַלע טיילן זענען דאָ. מיאַד־זאַלסקי האָט ארויסגעצויגן פון באהעלטעניש זיין רעוואָלווער, אים א פעסטן נעם געטאָן אין האנט אריין און אויסגערופן:

— אך, ווי דערלעבט מען שוין דעם מאָמענט צו קענען נעמען נקמה!

ער טוט א נעם פארן צינגל און רופט ווידער אויס:

— פאר מיין טאטן, פאר מיין מאמען, פאר שוועסטער און ברידער!

פלוצלינג האָט דער רעוואָלווער אויסגעשאָסן אין דער אונטערשטער ריי ציינער ביי גערשקען. די קויל איז דורך דורכן מויל און ארויס אין זייט האלדז.

דער שאָס איז דערהערט געוואָרן אין די ארומיקע גאסן פון געטאָ און שטאָט.

דודקע האָט באוויזן נעלם צו ווערן, גערשקע און רוווקע זענען אָפּ־געפירט געוואָרן אין געשטאַפּאָ.

געווען איז דאָס דעם 13טן מאי 1942. דריי טעג האָט מען זיי גע־פּאַרשט, שוידערלעך געפייניקט, די גרעסטע יסורים אָנגעטאָן, זיי זאָלן זאָגן, ווו זיי האָבן גענומען דאָס געווער, ווער זענען זייערע מיטהעלפער. די פארטיזאנער האָבן געשוויגן.

דעם 16טן מאי פארטאָג האָט מען זיי אויפן יידישן בית־עולם דער־שאָסן. (מען האָט איינעם אויך געשאָסן לעווינען פון סווענציאַן, וועלכן מען האָט געכאַפּט מיט ארישע פאפירן ביי א פּויער).

דער יידנראט פון געטאָ האָט די פארטיזאנער־ארגאניזאציע אָנגע־הויבן פארפאָלגן.

— צוליב אייך וועט אומקומען דאָס גאנצע געטאָ, — האָבן זיי גע־טענהט.

די פארטיזאנער האָבן זיך בלויז מער פארקאָנספּירירט, אָבער דעם ווילן צום קאמף נישט אויפגעגעבן. פארקערט, בערקע יאָכיי און פייווקע חייט זענען אוועק צום פאַרזיצער פון יידנראט משה גאָרדאָן און געפאָ־דערט פון אים הונדערט טויזנט רובל אויף צו קויפן געווער. דער פאַר־

זיצער איז אפּנים איבערצייגט געווען אין דער גערעכטיקייט פון דער פּאַ־דערונג און אויסגעצאָלט אין געהיים די חברה 70 טויזנט רובל — ד. ה. 4 רעוואָלווערן.

איבערוואַרטנדיק די בלאָקאַדע אויף די פּאַרטיזאַנער, וואָס איז פּאַר־געקומען אין סוף 1943 אין די קאַזאַנער און הײַדוציִשקער וועלדער, איז די סווענציאַנער גרופּע אַרויס פון געטאָ (27סטן מערץ 1943). אַט זענען די 22 מאַן:

איצקע רודניצקי, יאָסל רודניצקי, אפרים מיאַדזאָלסקי, שיקע גערט־מאַן, משה שוטאַן, איציק פּאַרעש, איצקע טײַץ, פּייווקע חייט, בערקע און דודקע יאַכיי, יאָסל פּלעקסער, מאָטע־העשל בושקאַניעץ, שואל מי־כעלסאָן, דודקע וואָלפּסאָן, די ווידזער ברידער אוורעמל און טעווקע בע־לאַק, די ברעסלאַווער ראַכמילקע און משה־כאַצקל מילוטין א״א.

אַרוים זענען זיי פונעם געטאָ בײַנאַכט. כאָטש עס זענען געשטאַנען אַרום און אַרום פּאָליציי, האָבן זיי זיך דורך די דראָטן אונטערגעגראָבן און אַוועק. אין אַ פּאָר טעג אַרום זענען זיי אָנגעקומען אין די לינטעפּער וועלדער, אַרום דאָרף צירקליסקי.

קאַלט. שניי איבער די קני. יונגע יאָטן (דער עלטסטער 28 יאָר, דער ייִנגסטער איצקע, נאָך קיין 17 יאָר נישט), נאָך אינגאַנצן רויע צו אַזא לעבן.

איצקע דערציילט וועגן זייער לעבן דאַן אין וואַלד:

— מיר האָבן פונאַנדערגעלייגט אין וויסטן וואַלד אַ פּייער, גע־טאָגט בײַ אים און געשלאָפן. דאָס עסן האָט זיך בײַ אונדז אויסגעלאָזן. דאָס געווער איז אָבער אַ גוטער ברודער און איז אונדז גלײַך צונוץ געקו־מען. קענסט טראָגן אַ שטעקן אויפן פּלייצע, אַ פּויער, אַז ער דערזעט דאָס, ווערט ער אַ פּאַרציטערטער. מיר האָבן געקראָגן שפּייז. אין עטלעכע טעג אַרום האָבן מיר באַשלאָסן צו גיין אין סווענציאַן און ברענגען פון געטאָ נאָך אַ גרופּע.

זאַלבעפינפט זענען מיר אָנגעקומען אין שטאָט און געפונען אַלע ייִדן פּאַרפּאַקט אין וואַגאַנעס צו פּאָרן אויף „קאָוונע“, ווי די דײַטשן האָבן זיי צוגעזאָגט. מיר האָבן זיך אַרײַנגעזעצט אין זעלבן צוג, מיטן ציל אַראָפּצוכאַפּן זיך אין ווילנער געטאָ, כדי אָנצוקניפּן אַ קאָנטאַקט מיט די

דאָרטיקע פּאַרטיזאַנער און מיטנעמען פון זיי מיט זיך א גרופּע אין וואַלד.

די פיר טויזנט יידן, וואָס זענען געפאָרן אויף קאָוונע, האָט מען בלויז דערפירט ביז פּאָנאַר און זיי דאָרט אויסגעשאָסן. אונדז האָט די יידישע פּאָליציי ארעסטירט און אריינגעזעצט אין דער געטאָ־תפיסה אויף דעם לידער געסל. דער קאָמיסאַר נחום רינג (די יידישע פּאַרטיזאַנער האָבן אים דערנאָך דערשאָסן) האָט מיך מיט א גומענעם שטעקן געשלאָגן, איך זאָל זאָגן, ווו מיין געווער איז און צו וועמען איך בין געקומען? איך האָב געפאָדערט, זיי זאָלן מיך ארויסלאָזן, אז נישט וועט זיין שלעכט. אין צוויי טעג ארום האָבן זיי אונדז טאקע באפרייט.

פארנאכט זענען מיר ארויס פון געטאָ. אראָפּגעוואָרפן די געלע לאַטעס, אָנגעטאָן בלויע לענטעס פון אייזנבאנער און אין דריי שעה ארום זענען מיר שוין געווען אין סווענציאַן.

אויף אונדזער באזע האָבן מיר שוין קיינעם נישט געטראָפן. מיר האָבן געטראָפן די יאַטן אין אנדער ברעג וואלד. ס׳האָט זיך ארויסגעוויזן, אז זיי האָבן שוין געהאט א קליינע אָבלאַווע פון פּאָליציי. אָבער די חברה האָבן באצייטנס באוויזן אָפּצוטרעטן.

דעם 22סטן מאי האָבן מיר געטראָפן אין צירקולסקער ראיאָן די ערשטע פּארטיזאנישע גרופּעס פון טשאפּאיעווס אָטריאד מיט וואפּקע דעם שווארצן בראש. בלויז וואָלפסאָנען האָבן זיי מיטגענומען מיט זיך. זיי זענען דאן געגאנגען אראָפּלאָזן אן עשאלאָן און זענען דורכפירנדיק די אויפגאבע געקומען צוריק און אונדז אלעמען מיטגענומען אין די קאזאַנער וועלדער. ס׳זענען אויך מיטגעגאנגען די 32 יידן, וועלכע שיקע גערטמאַן האָט געבראכט פון ווילנע.

דאָ הייבט זיך אייגנטלעך אָן די אמתע געדיכטע.

דעם 18טן מאי ווערט רודניצקי צוגענומען אין דער ליטווישער פּאַרטיזאנער בריגאדע „זשאלגירים". דעם זעלבן טאָג ווערט ער אָפּגעשיקט מיט די חברים סטאַוויענאס און סטאנקעוויטשיוס אין דער רודניצקער פּושטשע (א מהלך פון 200 קילאָמעטער) אויף א פּאָליטישער אויפגאבע.

די פּארטיזאנער־העלדן פון סווינציאן

(ביי ווילנע)

ס'זיצן. פון לינקס: בערל יאָכאי און אפרים מאָדזאלסקי. — ס'שטייען. פון לינקס: איצקע רודניצקי און הערשל בושקאניעץ

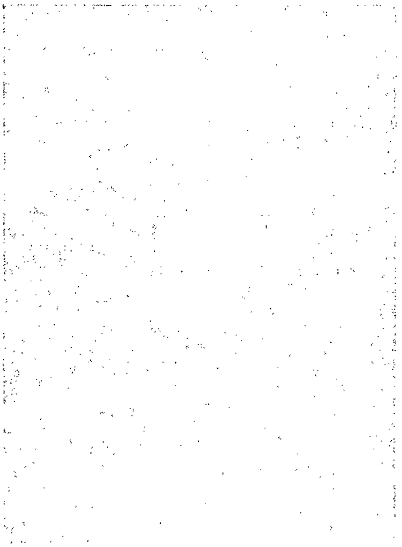

זיי דאַרפֿן װערבירן נייע פּאַרטיזאַנער, פֿאַרשפּרייטן ליטעראַטור צווישן די פּויערים, אָרגאַניזירן יוגנט-קעמערלעך.

דעם 2טן יולי ווערט רודניצקי געשיקט אין גיי-סוועניאַן אָנצוקניפּן אַ פֿאַרבינדונג מיטן אינזשיניער קאַזלאָווסקי (שפּעטער אומגעקומען אין ווילנער געשטאַפּאָ). דעם 15טן יוני קומען די דריי פּאַרטיזאַנער, אויס-פֿירנדיק די אויפֿגאַבע, צו זיך אויפֿן באַזע. איציקע קריגט דאַן אַ מתנה: אַן אויטאָמאַט.

דעם טאָג ווערט געגרינדעט דער ליטווישער פּאַרטיזאַנער אָטריאַד „ווילניוס". איציקע איז אין דעם קערן פֿון די ערשטע 24.

אין אָטריאַד ווייס מען נישט, ווער ס'איז דאָס איציקע רודניצקי. עס קענען אָבער אַלע טאָלע קוניצקין, דאָס איז אָבער דער זעלבער (דעם פֿאַ-מיליע נאָמען אומבייטן האָט באַדאַרפֿט יעדער פּאַרטיזאַנער).

15טער יוני 1944.

צום יאָרטאָג פֿון דער גרינדונג פֿון „ווילניוס"-אָטריאַד האָב איך אַ פֿרעג געטאָן דעם געקרויזלטן יונג:

— נו, קוניצקי, זאָג וואָס האָסטו פֿאַרן יאָר אויפֿגעטאָן?

— אָ, — מאַכט ער מיט פֿאַרדרוס, — כ'האָב געקענט אויפֿטאָן אַ סך מער.

— טאָ זאָג וואָס האָסטו יאָ אויפֿגעטאָן?

פֿאַרהויבט ער דעם קאָפּ אַרויף, אַקוראַט ווי ער וואָלט אויפֿן הימל געפֿירט זיין רעכענונג און לייענט פֿון דאָרטן:

אַרונטערגעשמיסן 11 ברייטע עשאַלאָנען, דריי שמאָלע עשאַלאָנען, אַנטיילגענומען אין אויפֿרייסן די סוועניאַנער עלעקטראָסטאַציע, אין פֿאַרניכטן דעם טאָרף זאַוואָד, אין אַרויסראַטעווען פֿון סוועניאַנער שפּי-טאָל אונדזער אַרעסטירטן פֿאַרוווּנדעטן חבר סעמיאָנאָוו, אין אויפֿרייסן צוויי בריקן, אין פֿאַרניכטן דריי מאַשינעס, פֿיר פּאָליציאַנטן גענומען גע-פֿאַנגען... דאַכט זיך שוין.

— און טעלעגראַפֿן סלופּעס און דראָטן געשניטן? וועג-פֿאַרצוימונ-גען קענגן שונא געמאַכט? — פֿרעג איך.

— דאָס איז נאַרישקייט, — זאָגט ער — אויב אַזוי דאַרף מען דאָך שרייבן און שרייבן.

דער חשבון איז געווען פון איין יאָר פּאַרטיזאַנקע. אין די עטלעכע וואָכן, ביז וואַנען די רויטע אַרמיי איז געקומען, האָט נאָך איצקע וואָס צוצוגעבן.

— ס'איז אים נאָך קיין 18 יאָר נישט איצט, ער איז מיין ליבלינג.

— זאָגט וועגן אים דער אָטריאַד־קאָמאַנדיר ח' בוגנאַס.

איצקע רודניצקי — אַן אַלבאַסטער פּנימל, געקרייזטער קאָפּ האָר, שטיל. און ווען דו זאָלסט נישט רעדן מיט אים און ווען דו זאָלסט אים נישט זען, מוז זיך פון האַרצן ביי דיר אַרויסרייסן:

— געבענטשט זאָלסטו זיין, טייערער יינגל!

ווילנע, 27סטער אָקטאָבער 1944.

אין מיטן העלן טאָג

.1

...דאַן האָט זיך באַוויזן אין סוועטציאַן פרידריך אָלין. איצט האָט מען אים באַמערקט, דעם גראַף.

א טונקל געקראַטעוועטער אַנצוג, ווי אָקאָרשט פון אונטערן פּרעס אַרויס, די לאַקערקעס טרעטן ווייך, שטיל און גלאַנצן פון ווייטן.

דער איינציקער וואָס טראָגט אונטערן האַלדז אַ בונטן זיידענעם באַנדשלייף, וואָס ווינטלט און יאָגט זיך פאָראויס, פאַר אים, אָנזאָגנ־דיק: פרידריך אָלין גייט!

ערשט איצט האָט מען אים באַמערקט, דעם גראַף, ד אַ ן ווען ס'האָט זיך פאַרשפּרייט די ידיעה, אַז דעם סוועטציאַנער געביטס-קאָמיסאַר גוסטאַוו פאָנבעק, זיין פאַרטרעטער גרול און דער זשאַנדאַרמעריע־שעף קריל זענען אויפן וועג צו לינטעפּ דערשאָסן געוואָרן דורך...

פאַר פרידריכן איז אַלץ איינס, ווער ס'זענען די אויספירער פוּ אַטענטאַט. דער באַפעל איז געווען גאַנץ לאַקאָניש:

500 קעפּ.

זענען פון דער טונקעלער נאַכט אַרויסגעריסן געוואָרן, פון צעוואָרעמטע הייזער, אַרבעטער, לערער, דאָקטוירים, סטודענטן, שילער און אויף זייער אָרט איבערגעלאָזן דעם יאָמער פון פרויען און קינדער...

אויף מאָרגן.

פרידריך אָלין פאָרט אין זיין טאַקסי.

דאָס אויסגערוטע, צוגעפּודערטע פּנים איז פאַרטראַכט. איידל. ווי עלעגאַנט ער ציט דעם הוט פאַר א באַקאַנטן. וואָס פאַרא שיין שמייכעלע כ׳נעמט זיך ביי אים פון די ליפּן אַרויס.

דער טאַקסי הוידעט זיך איבערן וועג, צום בית־עולם צו. און די זון, די שטיפערקע, יאָגט אים נאָך.

די אַרעסטירטע זענען שוין געלעגן אויפן קברים־גראָז מיטן פּנים אַראָפּ, אַרומגערינגלטע פון באַוואָפנטע געשטאַפּאָוצעס און פּאָליציי. האָט ער פאַרזיכטיק שפּאַצירט (די טופל און די הויזן־מאַנזשעטן זאָלן זיך חלילה אין בלאָטע נישט איינטערעטן) שטיל, פאַרטראַכט. געפּאַכעט אין די מאַניקירטע, לענגלעך צעפּינקלטע פינגער די זעמשענע הענטשקעס און זיך געטאַפּט מיטן באַטיסטן-טיכעלע דעם צעשוויסטן שטערן. עס שמעקט. נישט פון די בית־עולם געוויקסן — אָלין וואַשט זיך יעדן טאָג נישט אַנ־דערש ווי מיט אָדעקאָלאָן. ער באַוואונדערט די מצבה שניצונגען, דעם שיי־נעם גראַניט. אויך אויף דעם קען ער זיך. זיין ביבליאָטעק אין מאַגדע־בורג האָט געהאַט, דערמאָנט ער זיך איצט, א סך אינטערעסאַנטע ביכער איבער קונסט.

די מצבות, זייערע אויפשריפטן, פאַרוואָלקענען דאָס איידעלע געזיכט פון צאַרטן אָלינען. עס דערמאָנט אים, אז סוף כל סוף... ניין, פאַרכאַפּט ער זיך, קוקנדיק צום שטאָלצן פייגלפלי איבער זיך, צו אים האָט עס נישט. ער איז דאָך נאָך גאָר יונג. פילט זיך קיין עין הרע פעסט. יאָ, מער נישט צו די פרימאָרגן איבונגען האָט ער פאַרגעסן הייסן ברענגען באָקס הענטש־קעס. דורכבאָקסירן זיך פאַרהאַרטעוועט נאָך מער דעם קערפּער.

ער וויל נישט שטערן די שטילע בית־עולם רו, איז אָבער געצוווּנגען.

— איר, מיין הער, — ווענדט ער די בליקן צום באַדעקטן גראָז — ליגט צופיל אָן א זייט.

— און איר, מיין הער, נענטער ביטע.

— ביטע, פריילן, די הענט האַלטן אויפן פּלייצע, העכער!

איידל איז ער צו די פאַרמשפּטע, גוט צו זיי.

— נו, — ציט ער ענדלעך אויס. די געשטאַפּאָוצעס פאַרשטייען אים שוין אויפן ווונק און זענען שוין גרייט.

— אהא — דערמאָנט זיך אים א וויכטיקע זאַך געוויס, — שיעור

נישט פאַרגעסן. — ער טוט ברייט אַ שווים אין לאַנגע שפּאַנען פאַרביי די קברים און אָט איז ער שוין ביי זיין טאַקסי.

אַ ליבלעכער בּאַרואיקנדיקער שמייכל רוט אויף אים. געקענט פאַר־זען. ער האַלט אין די צעפינקלטע פינגער דעם שפּיגל נייעם פּאָטאָ־אַפּאַ־ראַט.

נו, איצט קען מען שוין באמת אָנהויבן. ער זאָגט די ווערטער נישט אַרויס, ער טראַכט בלויז. די געווענדטע בליקן צו אים פאַרשטייען שוין אָבער און האַלטן די פינגער ביי די צינגלעך.

פרידריך זוכט אַ העכערן באַקוועמערן אָרט פאַר זיך. און אָט איז ער שוין אַן אַרויפגעקלעטערטער אויף אַ טונקעלן גראַניט, זיצט שוין אויפן דיקן שטייניקן קרייץ. שטעלט אָן דעם אָביעקטיוו — די ליכט איז אַקו־ראַט. איצט טוט ער אַ קערעווע דעם קאָפּ צו די באַוואָפנטע, אַכטונג, הייסט עס, הויבט אויף די רעכטע האַנט ווי אויף „הייל היטלער"; אַ סע־קונדע און לאָזט זי האַסטיק אַראָפּ צוריק.

אין שטאָט און אין די דערפער אַרום זענען די איינוווינער דערצי־טערט געוואָרן פון דער פּלוצלינגער שיסעריי. פרויען זענען אין חלשות געפאַלן, די האָר זיך געריסן. קינדער האָבן אימהדיק געיאָמערט, מענער האָבן ביילנדיק די פויסטן שטיל מיט טרערן געטריפט.

פאַר פרידריכן איז דאָס זיכער קיין נייעס נישט. ער האָט אפילו קיין ציטער נישט געטאָן מיט אַ ברעם, ווען דער פייער־הוראַגאַן האָט זיך אַ שאָט געטאָן אויף די אומשולדיקע. אויך דאַן האָט ער די רואיקייט נישט פאַרלאָרן... אַך פאַרדאָן, נישט אמת, די אויבערשטע העלפט פון זיין קערפּער רוט נישט איין, קערט זיך אין אַלע זייטן. פרידריך אַליין לייי־ענט איצט אַ סענסאַציאָנעלן ראָמאַן, וואָס אין זיין רייכער ביבליאָטעק אין מאַגדעבורג האָט ער נישט געהאַט. ער זעט איצט אַ שפּאַנענדיקן פילם, וואָס ער האָט נאָך אויף קיין עקראַן נישט געזען. ער איז פאַר־כאַפּט. אָט טוט ער זיך פּלוצלינג אַ שטעל אַוועק אויפן קרייץ — דער אָביעקטיוו האָט באַמערקט אין דער ווייטן לויפט אַ דערשאָסענער. איבער די ברילן הענגט אויף אים שטיקער בלוטיקע מאַרך. פרידריך פאַרגעסט אַזש מאַכן אַן אויפנאַמע, אַזוי צוגעשמידט איז ער געוואָרן צום פאַר־ביקן בילד.

דער אפּאַראַט אַרבעט ווייטער:

אַ פרוי האָט זיך אַרויפגעכאַפּט אויף אַ קרייץ, קלאַמערט זיך אָן קאַלטן שטיין און פאַלט צוריק אויפן קבר־בערגל.

אַ מאַן ביילט די פויסטן און מיט אַ צעעפנטן מויל, פון וואַנען עס גיסט זיך רויטער סם, לויפט ער צו פרידריכן. אַלין טוט אַ ציטער, אָבער זיי רואיק, מיין הארץ — דער מאַן ליגט שוין אַ צעשפּאַלטענער אויף אַ שטיין.

אַ יונג מיידל טוט אַ ציטער אין דער לופט:
— אַ שאָד, — טראַכט אַלין — וואָלט נאָך געקענט צוניץ קומען.

דער פייערבליי ווערט פאַרשטילט. דער גרין אונטער די פיס וואַשט זיך אין זודיקן רויט. פרידריך רוט אַלץ נישט. דער אַפּאַראַט אַרבעט ווייטער. דער אָביעקטיוו זוכט אַלץ נייע בילדער. דערשפּירט אַ צאַפּלדיקן קערפּער, אַ כאַפּ אַראָפּ, אַ ווונק מיט אַ פינגער און דער צאַפּל פאַרוואַנדלט זיך פון שאָס אין גליווער.

רואיק ווייגלען זיך די רעדער איבערן וועג צוריק אין שטעטל אַריין. די זון לויפט פאַראויס און שפּילט זיך אין די בריליאַנטענע פינגער־רינגען, וועלכע וויקלען דעם רול אַרום. געדאַנקען. אַזאַ מענטש ווי פרידריך דענקט שטענדיק. עס פאַרדריסט זיך. אָט ווען צום אַפּאַראַט וואָלט דאָ אויפן בית־עולם נאָך געווען איינגעאָרדנט אַ קלאַנג־אַפּאַראַטור, דאַן וואָלט געווען אינטערעסאַנט, דאַן וואָלט געווען נישט נאָר וואָס צו זען, נאָר אויך צו הערן.

ווי אין לונאַ־פּאַרק הוידלט און וויגלט זיך די מאַשין איבערן גרוביקן וועג.

פון שטיבער פענצטער צעקוקן זיך צעבלייכטע פּנימער און אין שרעק דערזעען זיי:

אויפן גלאַנציקן בלאָ פון טאַקסי טריפט און זידט אַ שטיק רויטס, זידט און טריפט ווי מיט טרערן רויטע...

.2

שימאָן. געוויס קען ער זיך נישט גלייכן צו דעם קולטורעלן קרייז־קאָמיסאַר, איז נידעריקער, האָט נישט אַזויפיל בילדונג און דערצו נאָך אַ זון פון אָרימע עלטערן.

גליקלעך איז ער געווען, ווען ס'האָט זיך אים איינגעגעבן צו לערנען אין אוניווערזיטעט און צוזאַמען מיט אים האָבן זיך געפרייט טאַטע־מאַמע:

— שימאָן לערנט זיך, אַן אינזשיניער וועט ער ווערן — פלעגן זיי מיט דרך־ארץ רעדן וועגן זייער געראָטענעם זון.

און ווי פאַר מיליאָנען, מיליאָנען אַנדערע זיינס גלייכן, האָט זיך אויך פאַר אים די חלומדיקע ווירקלעכקייט איבערגעריסן.

ערגעץ אין טיפן, טיפן העק פון ראַטנלאַנד איז ער פאַרוואָגלט געוואָרן, ער האָט אָבער זיין גאַנצן יונגן אייפער אַריינגעוואָרפן אין דער הייליקער מלחמה קעגן דייטשן אָקופּאַנט. קעגן פאַרניכטער פון זיין פאָלק.

שימאָן רייסט זיך צו זיין היימשטאָט, ווו ער האָט איבערגעלאָזן טאַטע־מאַמע און אַזויפיל גוטע חברים און פריינט.

די שוידערלעכע גרוסן פון גיהנום, וואָס די היטלעריסטן האָבן געשאַפן אויף דער ליטווישער ערד, לאָזן אים נישט איינרוען.

נקמה! — ווערט איצט זיין איינציקער חלומדיקער פאַרלאַנג.

איז ער אַרומגעגאַנגען אַ צעווייטיקטער איבער דער צוזאַמענוווינונג אין טאַשקענט און געפליסטערט, נאָכאַנאַנד צו זיך, צו זיינע חברים:

— כ'וועל נישט רוען, ביז כ'וועל נישט דערגרייכן מיין ציל!

:: :: ::

אין צעגאָלדיקטן וואַלדיקן גרין, אויף דער אָקופּירטער ליטווישער ערד בלאָנדזט אַרום צווישן פּאַרטיזאַנען־יונגען דער קאָפּ פון שיינענדיקן שימאָן.

ווירקלעכער חלום:

שימאָן טרעט אויף זיין היימישער ערד.

נישט זעלטן טרעפט, אַז קומענדיק פון אַן אויפגאַבע צו זיך אויף

דער באַזע, אין די פאַרנאַכטיקע זעמליאַנקעס, זיצט ער מיט פּאַרטיזאַנער, זיינע אַמאָליקע חברים, אין פאַרכמורעטן שווייגן. עס קאָכן די בלוטן. זיי האָבן געזען מיט די אייגענע אויגן, דערמאָרדעטע, צעשאָכטענע...

ס'איז דעריבער קיין וווּנדער ניט, וואָס די אָקופּאַנטן זיצן אויף דער ליטווישער ערד, ווי אויף אַ פייערדיקן ווולקאַן. עס גייען צוגן באַוואַכטע — און פאַלן דאָך אין טאָל אַרונטער. עס היטן דיגניטאַרן, געפאַנצערטע וואַכן — און קומען דאָך אום. פאַבריקן ווערן געצונדן, בריקן ווערן אויפגעריסן. פּאַרטיזאַנער נעמען נקמה!

שימאָן איז דענערווירט. אמת, אויף זיין פּנים איז דאָס נישט קענטיק. אין האַרצן זעט קיינער נישט, וואָס עס טוט זיך ביי אים. דאָס באַמערקט אָבער דער קאָמאַנדיר. ער קוקט זיך צו אומבאַמערקט צום יונגס נערוועזן שפּאַן, זיין בייסן די נעגל און טראַכטן:

— נו וואָס, שימאָן, — רייסט זיך אַריין צום יונג דעם קאָמאַנדירס ווערטער — ביסטו גרייט?

שימאָן פילט זיך באַליידיקט און ס'צעראָזיקט זיך דאָס פּנים. פאַר וואָס אַזאַ פראַגע, און גראָד אויף זיין אַדרעס. און פון וועמען? צי ווייס נישט דער חבר קאָמאַנדיר, אַז אַזאַ פראַגע איז צו אים, שימאָנען, אַ באַרעיק?

דער קאָמאַנדיר ווייס עס. ער פאַרשטייט, פאַרוואָס זיין קעמפער איז געוואָרן אַזוי אומעטיק. נעמט ער אים ליבלעך אַרום:

ביסט טאַקע באַליידיקט אויף מיר שימאָן?

דער יונג פאַרשעמט זיך פאַר זיך אַליין. ווי האָט ער טאַקע געקענט גאָר טראַכטן אַזוינס? עס וואַרעמט אים דעם קאָמאַנדירס צערטל. זיין האַלדזן אים. אָך, ווען ער זאָל זיך נישט שעמען, וואָלט ער זאָגן איצט זיין קאָמאַנדיר... ניין, ווען ער וואָלט געקענט, וואָלט ער געעפנט זיין האַרץ — דאַן וואָלט דער קאָמאַנדיר דערזען, ווי אַ צעכוואַליעטער ווולקאַן ברויזט אויס:

— חבר קאָמאַנדיר! פאַר אונדזער פאַרפייניקט פאָלק, פאַר די דערמאָרדעטע — וועל איך אַלע טויטן פון שונא בייקומען. און וואָס שייך, חבר קאָמאַנדיר, אָלינען, פאַרזיכער איך, אַז אייער אויפגאַבע וועל איך

אויספירן. ער וועט שוין פון מיינע הענט נישט ארויס! — — — — — — — —
ביידע שווייגן. די הערצער אָבער שטורמען.

גייט דער יונג אן ארומגענומענער פון פעסט־געבויטן הארציקן קאָמאנדיר. שפאנען זיי ביידע אויף די שמאָלע סטעזשקעס צווישן די זעמליאנקעס. די ערב-פרילינגדיקע זון צעשטראַלט זיך אויף די טונקעלע קעפּ. בוקט זיך אריין אין הארצן אריין און לאָזט דאָרט איבער א צאפּל. א דערמאָנונג פון א פרילינג וואָס איז אוועק און א פרילינג וואָס שטייט שוין ביים שוועל.

.3

דער וועג איז ווייסער סאמעט.

וויכערן זיך צוויי שליטנס אין אָדלערדיקע פערדלעך, ווי זיי וואָלטן אין דער לופטן געפלויגן.

פיר יאטן — פארטיזאנער פאָרן אין א חלום — כאָטש די וואָר איז הארב און שרעקלעך.

זיי פילן נישט דעם פאָר. זיי זעען נישט די גאָלדיקע ביימערשפּיצן. זיי פילן נישט די ליבנדיקע פארטאָגיקע זונען-שטראַלן.

די פיר פערדלעך גאַלאָפּירן און אין די שליטנס ווי קיינער וואָלט נישט געווען. טויטער שווייגן.

עס קומט אויס די יאטן, אז אין זייערע נערוון זענען די פערדלעך געשפּאנט שטייף און אָנגעצויגן.

פארטיזאנער פאָרן?

קיינער וואָלט דאָס גאָרנישט געזאָגט.

אין פארלאטעטע פויערשע פעלצן און שווערע סיערמיאגעס אויף דעם. די היטלען איבער די אויגן פארדוקט און אויך אויף די פנימער זעט זיך גאָרנישט אָן. — פארוואקסענע אזעלכע, קודלעוואטע. כיבע מען זאָל אין די קעשענעס זוכן, די סיערמיאגעס אָפּשפּילן. וואָס וואָלט געווען? די יאטן טראכטן אויך וועגן דעם. נו, קיין זאך וואָלט נישט געווען. ווי נאָר ס'וואָלט א פרעמדע האנט צו זיי אין קעשענע זיך גערוקט, וואָלט שוין יענער פארשפּאָרן צוריקנעמען זי.

דער וועג איז אויסגערעכנט. די אויפגאבע — אין יעדן פינטל. און...
אַט איז שוין סוועניאַן.

זיי פארלאנגזאמערן דעם טעמפּ פון פלי. קריכן אריין אין דער פאַרנ־דיקער ריי פון אנדערע שלעפּעוודיקע פערדלעך. ביז וואנען מען בלייבט שטיין פאַר דער לאנגער בעדימין גאס, ווו עס געפינט זיך דער קאָמי־סאריאט.

יעדער מיט זיין צעטל — יעדער מיט זיין פעקל.

וואָס דער צעטל מיינט, שטויסט זיך יעדער אָן. דאָס מיינט — קאַ־טאָרגע אין דייטשלאנד. דאָס מיינט — אוועקגעשיקט צו ווערן אויפן פראָנט. דאָס מיינט פאר פרויען — ווערן א פראָסטיטוטקע ביי די פראָנט־הייזלעך.

וואָס מיינט דאָס פעקל?

אַלינס דעוויז איז — שפּעק!

און די פויערים מוזן דעם האר זייערן ברענגען, ווען זיי קומען צו אים, מתנות. ס'איז גוט א חזיר, פּוטער, אייער, ס'איז רעכט סמעטענע, קעז, א הון (זיינע קרובים אין דייטשלאנד פארווארפן אים מיט דאנקען פאר די „הערלעכע פּאקעטן" וואָס ער שיקט צו זיי).

— לעצטנס, — טענהט א פויער — העלפן שוין די מתנות אויך נישט... ער בורטשעט, שרייט...

— דאָס ווייב דערעסט אים די יאָרן געווים — וויצלט זיך שימאָן.

— דאָס ווייב, — שמייכלט צו זיין חבר וויטעק — מיט איר וואָלט ער זיך נאָך אן עצה געגעבן...

— ערגער איז שוין מיט די דאטשניקעס — פּיפּקעט ארוים אן אל־טיטשקער.

— און אין סוועניאַן האָט ער נאָך נישט וואָס מורא צו האָבן פאר זיי.

— ווייסט איר נישט, קינדערלעך, אז די שרעק האָט גרויסע אויגן?

— חכמהט זיך דער אלטער.

ששששששש... די טיר איז שוין אָפן!

דער עולם האָט א שפּאר געטאָן און זיך צעשאָטנט איבערן פארקעט צו די בענק אין טונקעלן קאָרידאָר.

:: :: ::

ליטאווער — שטשעמעט ארויס דער געביטס־קאָמיסאר — הערנדיק די נאציאָנאליטעט פון זיין אינטערעסאנט.

ער, פרידריך, האָט זיך אויך אין די ליטווינער אנטוישט. „אויך מיר א פאָלק... ליטאווער... ט'געהערט אמאָל אזא שפּראך?"

אָלין קען פראנצויזיש (געווען אין פאריז 1940), קען פּויליש (געווען אין ווארשע 1941), קען שוין נישטקשה רוסיש (באלד געווען אין מאָסקווע). געמיינט האָט ער, אז ער וועט נאָך זיין אין לאָנדאָן... ניו־יאָרק און... פארבליבן שטעקן אין פארוואָרפענעם סווענציאן.

וואָלט שוין גוט געווען סווענציאן, לאָזן אָבער די פּארטיזאנער נישט איינרוען. קען מען די נאָז נישט ארויסשטעקן. און אויסער דעם די באָל־שעוויקעס — גייען פאָראויס און פאָראויס.

— ליטאווער — חזרט ער איבער פאר זיין אינטערעסאנט מיט א חוזק שמייכעלע.

— ליטאווער! — זאָגט נאָכאמאָל שימאָן און פילט, אז אָט־אָט און דער ווולקאן וואָס שפּארט אין אים רייסט אויף. ער באהערשט זיך אָבער „נישט איצט איז די צייט אויף דעם. כ'וועל אים אין קאָרידאָר ארייננארן און דאָרטן מיט וויטעקן, מיט איצקען, אוגאָלן, אין די אויגן פאר אלע פּויערים אויספירן דעם אורטייל איבער אים. אָט ווען אָלין וויים דאָס, וואָס עס טוט זיך ביי מיר אין די קעשענעס... ווען אָלין וויים, ווער איך בין. נאָר צום טייוול זיין פארטרעטער זעט זיך נישט. אויך ער גייט דאָך אריין אין אונדזער אויפגאבע".

פרידריך דערשפּירט, אז זיין אינטערעסאנט איז גאָר נישט קיין געוועגלעכער פּויערל. ס'האָט אים א ברי געטאָן דער שטאָלצער ענטפער. האָט ער אים ארייננעקוקט אין פּנים: — דאכט זיך די זעלבע מיסט — טראכט אָלין — ווי אלע, פארוואקסן די האָר ווי א סטראשידלע, צעקודלט, מאָ וואָס האלט ער זיך אזוי גרויס? וואָס ער איז געבאָרן אין סוויענציאָנים" געלעכטערט זיך אין אים.

— שפּעק האָסטו? — האָט ער זיך אוועקגעשטעלט אין זיין בליש־משעדיקער אוניפאָרם פאר שימאָנען.

— יאָ, מיין הער, — האָט זיך שימאָן פארבויגן — א גאנצן זאק געבראַכט פאר אייך. נישט געקענט אליין ארײַנטראָגן אהער.

— א גאנצער זאק זאָגסטו? — ווערט אָלין לעבעדיקער — הענריך!

— טוט ער א נעם די שטוביקע טעלעפאָן־טרײבל — קום אראָפּ, דיין הילף איז נויטיק.

אויך שימאָנען ווערט פריילעכער. דער פּלאַן הייסט עס גיט זיך איין. ער וועט שוין גיין ביי מיר ווי א קאַטינקע.

הענריך טוט א פּראַל די טיר:

— נו וואָס, פרידריך, איך בין גרייט און אויך מיין מאַוזער.

פרידריך צעלאַכט זיך:

— דעם מאַוזער פארשטעק... דיין האַלדז דארף מען!

— מיין האַלדז איז שטענדיק גרייט! — צעהירזשעט זיך הענריך.

— נו איז גוט... איז גוט. דאַן קום, מיין ליבער... דו זעסט דעם הער — דאָ האָט פרידריך עלעגאַנט א ווייז געטאָן אויף שימאָנען, — דער הער האָט אונדז געבראַכט שוין איינמאָל א מתנה.

— אפשר אויך סאַמאָגאָנקאַ — לייגט הענריך ליבלעך די האַנט אויף שימאָנען ארויף.

— ניין, מיין הער, כ'האָב געהאַט מורא, אז די פלעשער וועלן זיך צעברעכן אויפן וועג — טוט א ציטער שימאָן, דער דייטש זאָל אָקאָרשט נישט דערטאַפּן דעם אויטאָמאַט.

— נו ס'מאַכט נישט, ס'מאַכט נישט.

די דייטשן שפּאַנען לעבעדיק דורך דער קאַנצעלאַריע אין קאָרידאָר אריין.

שימאָן הינטער זיי.

די פּויערים שטעלן זיך אויף. נעמען די היטלען אראָפּ און פארבויגן זיך טיף.

— ביטע, מיינע הערן... אָט איז דער זאק — ווייזט שימאָן אָן אין א ווינקל.

פרידריך און הענריק נעמען אים אָן פאר ביידע זייטן:

— אָך, ווי שווער, וואָס ליגט דאָרטן? שפּעק זאָגסטו?

— שפּעק, מיין הער! א גאַנצער חזיר און נאָך עפּעס. — פרידריך וויל

אָפּבינדן. די יאַטן שטייען גרייטע, די הענט אין די טיפע קעשענעס פאַר־שטעקט, וואַרטן אויפן צייכן פון זייער קאָמאַנדיר, אויף שימאָנען, ער זאָל אָנהויבן. עס קומט זיי אויס, אז איצט איז די ריכטיקע צייט. אָט אַזוי ווי זיי זענען איינגעבויגן איבערן זאַק, זיי אַריינשיסן עטלעכע סעריעס.

שימאָן וויל זיך נאָך אָבער א שפּיל טאָן מיט זיי. זאָלן זיי נאָך א פּאָר מינוט דיכענען. זאָלן די פּויערים זען, וואָס פאַרא מתנות ער מיט זיינע חברים האָבן געבראַכט די דייטשע האַרן.

— צום טייוול — ערגערט זיך פרידריך, ברענג דאָרטן, הענריך, פון דער מאַשיניסטין די שערעלע.

און איידער נאָך הענריך באַוויזט זיך אומצוקערן, געלינגט שוין פרידריכן דעם קנופּ אויפבינדן. ער גיט אן עפן ברייט דעם זאַק:

— שטרוי, גוט פאַרפּאַקט — רימט ער שימאָנען.

די פּויערים שטייען אין א האַלב־קרייז, זענען טשעקאַווע צו זען וואָס פאַרא מתנות מען האָט געבראַכט דעם פּריץ.

פרידריך שאַרט אַרויס דאָס שטרוי און טאַפּט אָן:

— א ציגל... — קען נישט פאַרשטיין אַלין. ער טוט א טאַפּ טיפער אין זאַק. שלעפּט אַרויס:

— וואָס פאַרא ציגל — טוט ער זיך א...

אָבער איידער דער קער קומט, האַלט שוין שימאָן אין זיינעביידע הענט די טעטען.

און איידער דער קער קומט — טוט שימאָן א צי אויס די רעכטע האַנט צו דעם בלוט־רויטן קאַרק און אויסזייענדיק צווישן די ציין:

— אָט האָסטו דיר מתנות! — קנאַק! — ס'טוט א בלאַנק פייער־בליץ צוזאַמען מיט א קנאַל.

פרידריך פאַלט מיט דער פּלייצע אויף שימאָנס לינק באַוואָפנטער אויסגעשטרעקטער האַנט.

דורך דער אָפענער קאַנצעלאַריע־טיר לויפט הענריך מיט דעם שערל. שימאָנס רעכטע האַנט איז פריי, ציט זי זיך אויס אהין, אין קאַנטאָר אַריין, צו הענריכן. קנאַק, קנאַק. הענריך גיט זיך א וואַקל און פאַלט אויף א צעקרעכצעטן שטול.

די פּויערים שפּאַרן איז מורא צום טיר.

— בלייבן! — טוט א דונער וויטיע און שטעלט זיך אוועק ביי דער טיר.

נישטאָ וואָס צו לויפן, חברים — באַרואיקט איצקע די פויערים.

— חבר קאָמאַנדיר, ער לעבט נאָך! — רופט אוים אנטאָן, ווייזנדיק אויף פרידריכן.

— ער לעבט נאָך? — האָט שימאָן אריינגעבליצט אַלינען אין פּנים אריין. — ליטאוער געפעלן דיר נישט, סוואָלאָטש? האַ? דאָס האָסטו פון א ליטאוער.

ס'איז אונטערגעלאָפן איצקע:

— דערלויבט, חבר קאָמאַנדיר, מיר איין סעריע.

— רייב ברודער — דערלויבט שימאָן.

— נא דיר, מערזאַוויעץ, פאַר מיינע עלטערן, — ציטערט אוים איצקעס אויטאָמאַט.

— גיב אים שוין אויך פאַר מיין טאַטער — רופט אוים דער אַלגיטשקער.

— נא דיר פאַר זיין טאַטער — רופט אוים אנטאָן — און שיט אים אריין א קורצע סעריע.

— גיט אים שוין פאַר אונדז אַלעמען — ווערן די פויערים דריימער.

די פאַלקס נקמה-נעמער זשאַלעווען נישט.

שימאָן טוט נאָך א מאָל א קוק אויף די באַנדיטן, „אין אָרדענונג, הייסט עס".

— אָפּ חברים! — טוט ער א קאָמאַנדע — אונדזער אויפגאַבע איז אויסגעפילט.

:: :: ::

דער וועג איז ווייסער סאַמעט.

וויכערן זיך צוויי שליטנס אין אַדלערדיקע פערדלעך צוריק. צוריק אין וואַלד אריין. אהיים...

געשטאַפּאָווצעס איילן. פּאַליציי לויפט צום אָרט, וווּ ס'האָט זיך דאַכט זיך געהערט א שיסעריי.

און די פערדעלעך פליען, טראָגן זיך ווי אין דער לופטן. די יאַטן זענען צעשויבערט, צערויטלט. פון די אָפּגעשפּילעטע סיערמיאַגעס צינדט זיך די זון אין אויטאָמאַטישן שטאָל.

די יאַטן שוועבן. עם פלאַטערן אין ווירבל צעשויבערטע האָר אין ויינט ווי זונענשטראַלן.

זיי קושן און האַלדזן זיך.

דער זון אנטקעגן שטעלט זיך שימאָן ווי אן אָנגעצונדענער פאַקל, נעמט אריין אין זיך די פראַסטיקע לופט און אָטעמט ברייט אוים:

— זאָל לעבן די נקמה!

צעגליען זיך צעזונגענע נשמות ביי זיינע חברים. צינדן אָן די ארור־טיקע וועלדער, דעם בלענד־ווייסן שניי און פלאַקערן אוים ווי אין עכאָ:

— זאָל לעבן די נקמה!

זאַזיערער וואַלד, בריגאַדע „זשאַלגיריס”.
אַפּריל 1944.

העלדישע מיידלעך

„לאָמיר נישט גיין ווי שאָף צו דער שחיטה!...

פון די אַכציק טויזנט יידן אין ירושלים ד'ליטע זענען געבליבן נאָר צוואַנציק טויזנט... אַלע וועגן פון געשטאַפּאָ פירן אויף פּאָנאַר און פּאָנאַר איז טויט... דער איינציקער ענטפער אונדזער שונא איז — ווידערשטאַנד!

„ברידער און שוועסטער! בעסער פאַלן ווי פרייע קעמפער איידער לעבן פון מערדערס גנאָד. זיך קעגנשטעלן ביזן לעצטן אָטעם!"

וויטקען און זעלדען זענען פון גדאַנק נישט אַרויס די ווערטער פון ערשטן אויפרוף, וואָס ס'האָט אָקאָרשט אַרויסגעלאָזן די געגרינדעטע פּאַראייניקטע פּאַרטיזאַנער אָרגאַניזאַציע" (פּ. פּ. אָ.) אין ווילנער געטאָ.

דער אויפרוף האָט אויפגעשווידערט, געהייסן זיך פאַרטראַכטן און געלאָזן אין האַרץ אַ פונק וואָס האָט זיך אַלץ מער און מער פונאַנדערגעפלאַקערט.

דאָס איז געווען דעם 1טן יאַנואַר 1942. דער אויפרוף איז געווען די ערשטע פּראָקלאַמאַציע אונטערן יאָך פון דייטשישן אָקופּאַנט!

וויטקע האָט שוין אין יאָר 1939 דערשפּירט, וואָס עס איז אַזוינס דער דייטש. זי האָט שוין געהאַט דעם כבוד צו זיצן אין דער קאַלישער (איר געבוירנאָרט) געשטאַפּאָ. איצט, אין 1942, האָט וויטקע זיך אַריינגעוואָרפן אין קאַמף קעגן זיי.

דער פּאַרטיזאַנער־אַטריאַד אין ווילנער געטאָ האָט באַשלאָסן אַרויסצושיקן שליחים איבער אַלע געטאָס פון די אָקופּירטע געביטן:

— קאָוונע און ביאַליסטאָק! וואַרשע און לעמבערג! זייט ווייסן, אַז

דער היטלעריזם ברענגט אייך פארניכטונג! אָרגאַניזירט זיך! שאַפט פּאַר-טיזאַנער־אָטריאַדן! פירט דורך דיווערסיע און סאַבאָטאַזש־אַקטן אין די דייטשישע אונטערנעמונגען ווו איר אַרבעט. אָרגאַניזירט צום קאַמף די יידישע מאַסן פון די געטאָס!

וויטקע פאַרבט אָפּ די האָר אויף בלאָנד, נעמט אַראָפּ פון זיך די געלע לאַטע און גייט אַרויס אין שטאָט ווי אַן אַריער, כדי צו אָרגאַני־זירן דאָס אָפּפאָרן פון די ווילנער פאַרטיזאַנער-שליחים אין די יידישע קבוצים.

ווילנער געטאָ טרינקט זיך אין בלוט. צענדליקער טויזנטער זענען שוין אויסגעמאָרדעט געוואָרן. די נייע פאַרטיזאַנער אָרגאַניזירן זיך צו נעמען נקמה. דער שטאַב פון פאַרטיזאַנער־אָטריאַד באַשליסט אויפצו־רייסן אַן עשאַלאָן אויף דער ליניע ווילנע — ניי ווילייקע.

די אויפגאַבע דורכצופירן ווערט געגעבן וויטקע קעמפּנער און איזיע מאַצקעוויטש. דריי מעת-לעת וואַלגערט זיך וויטקע אָפּ אין די וועלדער ביי די אייזנבאַן-ליניעס, כדי אויסצושפּירן אַ זיכערן אָרט פאַר דער די־ווערסיע. שניי און בלאָטע, קעלט און ווינט.

אין אַ פינצטערן ווינטעדיקן אָוונט, אַרומגערינגלט מיט נאַכט, לאָזן זיך די צוויי יידן־פאַרטיזאַנער אַרויס פון געטאָ דורך אַ באַהעלטעניש.

אַדאַנק וויטקעס פּריערדיקן אויסשפּירן, בלאָנדזשען זיי שוין נישט אויף די זייטיקע סטעזשקעס, דורך וואַלד, איבער בערג. עס דויערט סע־קונדעס דאָס צופעסטיקן דעם דינאַמיט צו די שטאָלענע רעלסן. עס גע־דויערט בלויז מינוטן, זיי דערלויפן קוים צום וואַלד, ווי עס גיט מיטאַ-מאָל אַ קנאַל אויף די לופט מיט בלויע און רויטע פייערן. עס צעזשומען זיך איבערן הימל שטיקער בראָך פון צעדרוזגעטע וואַגאָנעס. עס צעפליען זיך איבער פורפור געוואָרענער נאַכט אָפּגעהאַקטע קלאַג-געשרייען.

אויף מאָרגן פליסטערט פון אויער צו אויער די באַפעלקערונג, דער דייטשישער גאַרניזאָן, די געשטאַפּאָ:

200 דייטשישע אָפיצירן און סאָלדאַטן מיט זייער געווער זענען צע־סיעטקעוועט געוואָרן אויף פּיצלעך.

וויטקע ווערט דורכן שטאַב באַשטימט פאַר אַ גרופּן־קאָמאַנדיר, ווו זי ווייזט אַרויס אין איר אַנפירערשאַפט געוואַגטקייט און העלדישקייט.

ס'בלוטיקן טעג און חדשים, קנוילן זיך אין יאָרן. די געטאָ ווערט ליקווידירט. וויטקען ווערט איבערגעגעבן די אויפגאַבע אַרויסצוגיין אין שטאָט, אויסשפּירן די לאַגע, די זיכערע וועגן, כדי די פּאַרטיזאַנער זאָלן קענען אָפּטרעטן אין וואַלד.

זי פירט אָן מיטן אַרויסטראָגן דאָס געווער פון געטאָ און נוצט אויס אַלע מעגלעכקייטן דערביי.

זי טראָגט אַליין אַרויס דורך מעלינעס (באַהעלטעניש) ביקסן, פּו־לעמיאָטן, קוילן. זי באַהאַלט דאָס געווער אין די ארונות ווו עס ליגן מתים, אַרויסגעפירט צו ווערן אויפן בית־עולם, ווו ס'איז אויך דער זאַמל־פּונקט פון די פּאַרטיזאַנער.

דאָ, צווישן די הונדערט־יאָריקע מצבות, ווערט געבוירן אַ ניי לעבן. מער טראָגן שוין דאָ נישט די יידן קיין געלע לאַטעס, זיי טראָגן אויף זיך געווער.

וויטקע פירט זיי דורך זייטיקע וועגן, שניידנדיק די באַן־ליניעס, צו די נאַראָטשער וועלדער. וויטקע און איר חברטע זעלדע טרעגער גייען פּשוט אין פייער, כדי אויסצושפּירן בעסערע ערטער, ווו די פּאַרטיזאַנער זאָלן קענען דערגיין צו זייער ציל.

ביינאַכט שטייען אויף איגנאַטאָווער געסל ביי אַ הויף פּאָליציאַנטן און נעבן זיי שטייט און שמועסט זיך געמיטלעך דורך וויטקע...

ווער זענען זיי? דאָס זענען יידישע פּאַרטיזאַנער איבערגעטאָן אין פּאָליצייאישע קליידער. זיי שטייען דאָ איצט צוזאַמען און וואַרטן דאָ אָפּ אויף זייערע חברים, וועלכע דאַרפן פון דאַנען אַרויסגיין דורך די שטאָ־טישע קאַנאַליזאַציע־רערן.

אין דער רודניצקער פּושטשע דאַרף וויטקע דורכפירן אַ וויכטיקע אויפגאַבע: גיין אין שטאָט און פּאַרניכטן אין די צענטראַל־גאַסן די עלעקטרישע טראַנספּאָרמאַטאָרן און וואַסער־לייטונג.

אָנגעטאָן ווי אַ גרויס־שטאָטישע פריילין, געפּודערט און געפאַרבט, מיט אַ שיין, עלעגאַנטע וואַליזקעלע (ווו ס'ליגט דינאַמיט) טרעפן מיר וויטקען שפּאַצירנדיק איבער די ווילנער גאַסן.

איידער וואָס, גנבעט זי זיך אַריין אין יידישן קאָנצלאַגער „קייליס", אָרגאַניזירט דאָרט אַ גרופּע יידן, כדי זיי צו ברענגען אין וואַלד. אין

אָוונט שלייכט זי זיך פון דאָרט אַרויס אין שטאָט, קומט אויף די קרייץ־וועגן פון די גאַסן: אָזשעשקאָווע און זיגמונטאָווסקע, לייגט אונטער אַ מינע אונטער די עלעקטרישע טראַנספּאָרמאַטאָרן און ביי די קאַנאַליזאַציע־רערן, וואָס פירט אויף זאַרעטשע גאַס און... פלוצלינג טרייסלט זיך אויף די שטאָט פון אויפרייס.

ביז היינטיקן טאָג איז נאָך קאָנטיק אויף זיגמונטאָוובקע גאַס — וויטקעס אַרבעט.

נאָכן אויפרייס גייט זי אַוועק צום אָפּגערעדטן אָרט, אויפן יידישן בית־עולם און פירט מיט זיך 60 יידן פון קאָנצלאַגער אין פּאַרטיזאַנקע.

די גרופּע איז כמעט ווי אָן געווער, ווייניק דערפאַרונג, מען דאַרף האָבן געוואַלדיקע אָריענטאַציע דורכצוגיין די טויזנטער געפאַרן פונעם זעכציק קילאָמעטערדיקן וועג. וויטקע פירט עם דורך און ברענגט די 60 יידן אויף דער פּאַרטיזאַנער־באַזע.

איז נישט קיין וווּנדער דעריבער, וואָס דער אָטריאַד „נקמה־נעמער" טרויט איר אָן דעם וויכטיקן פּאָסטן פון אַ קאָמאַנדיר פון דער אויס־שפּיר־אָפּטיילונג. איר אָפּטייל באַזאָרגט דעם אָטריאַד מיט אינפאָרמאַציעס, וווּ ס'געפינט זיך דער פיינט, וועגן זיין צאָל און באַוואָפנטקייט. איר אָפּטייל ווייס אויך גוט, ווער ס'זענען די פאָלקס־פאַררעטער, וועלכע רויבן און קאַטעווען די באַפעלקערונג.

די אָטריאַד־גרופּעס, וועלכע גייען אויף אויפגאַבעס, האָבן זייער אַ סך צו פאַרדאַנקען וויטקעס אָפּטייל. די פּאַרטיזאַנער גייען זיכערער אויף די וועגן, וועלכע זענען נאָר וואָס אויסגעפאָרשט געוואָרן פון דער אויסשפּיר־אָפּטיילונג.

מיט דעם באַגנוגנט זיך אָבער נישט וויטקע. זי פירט אָן מיט אַ גרופּע, וועלכע לאָזט אַראָפּ אַן עשאַלאָן מיט הונדערטער היטלעריסטן, זי נעמט אָנטייל אין פאַרברענען צוויי בריקן און צוויי לאָקאָמאָטיוון. צוזאַמען מיט נאָך צוויי פּאַרטיזאַנער גייט זי אין שטעטל אָלקעניק, וווּ ס'געפינט זיך אַ דייטשישער גאַרניזאָן און רייסט דאָרט אויף די טערפּענטין־פאַבריק.

און אַז מען דאַרף אַריבערטראָגן פון דער וואַלד־דרוקעריי אין שטאָט,

צום אומלענגלען קאמיטעט, ליטעראטור, איז צו וויטקען און זעלדען שווער צו געפינען אנדערע.

וויטקע פאלט ארײן אפילו איין מאל אין די הענט פון דער געשטאַ־פאַ; מען געפינט ביי איר פאַרטיזאַנישע ליטעראַטור. אונטער אַ וואָך פון ביקסן ווערט זי געפירט אין תפיסה. זי האָט אָבער נישט געטראַכט אַפילו צו דערגײן צום טויער: „בעסער פאלן אין גאס פון א קויל, איידער ארײנ־פאלן אין תפיסה אין זייערע הענט." — האט זי כסדר געטראַכט. אויס־נוצנדיק דעם מאָמענט, ווען איינער פון די פּאָליציאַנטן האָט זיך אָפּגע־קערט, איז זי ווי אַ קאַץ פאַרשוווּנדן געוואָרן אין דער טונקלקייט פון אָוונט און פאַר איינוועגס נעמט זי מיט דעם סעקרעטאַר פון שטאָט־קאָ־מיטעט אין בריגאַדע-שטאַב.

וויטקע האָט געהאַט צו זיך זעלדען.

איך האָב געזען זעלדען אין געטאָ און זיך נישט פאַרגעשטעלט, אַז די יונגעטשקע 20־יאָריקע שטילע מיידל זאָל אַזאַ פאַרעקשנטע און דרייסטע קעמפערין זיין. אויך זעלדע איז געגאַנגען אין שטאָט ווי אַן אַריערין אויספירן פאַרשידענע אויפגאַבעס.

ס'איז שווער ביי איר וואָס אַרויסצובאַקומען. שטילער פון שטיל. באַ־שיידן. זי רויטלט זיך, ווען זי דאַרף רעדן וועגן איר לעבן אין פאַרטי־זאַנקע.

„פון געטאָ אין וואַלד בין איך געקומען דעם 23סטן סעפּטעמבער 1943. די ערשטע צייט, ווען מען פלעגט מיך נישט שיקן אויף קיין אויפ־גאַבעס, פלעג איך שטעלן די פראַגע דעם קאָמאַנדיר, פאַרוואָס מען שיקט מיך נישט אין ערגעץ און צו וואָס בין איך דאָ געקומען.

אין אַ וואָך אַרום האָט מען מיר געשטעלט די אויפגאַבע: איך זאָל גיין אין דאָרף און דערוויסן זיך, וואָס פאַר אַ כוח פון שונא געפינט זיך אין די נאָענטסטע גאַרניזאָנען פון ווייסע־וואקע און דאָטי. ווען איך האָב די אויפגאַבע אויסגעפירט, האָט מען מיר באַפוילן אַדורכרייסן זיך אין שטאָט און ווערן די פאַרבינדערין פון דער אונטערערדישער פאַרטיי. גלייכ־צייטיק האָב איך אויסגענוצט מיין זיין אין שטאָט מיטן באַקומען געווער און דאָס אַריבערטראָגן צו די פאַרטיזאַנער, פון וועלכע אַ גרויסער טייל איז נישט געווען באַוואָפנט.

אין אַ ווינטער נאַכט (28 דעצעמבער) בין איך אַרומגערינגלט געוואָרן אין אַ פּויערשע שטוב אויפֿן וועג פֿון ווילנע. פֿון ס. ס. מיט רעוואָלווערן האָבן זיי מיך געשלאָגן און געהייסן באַשטעטיקן, אַז איך בין אַ יידישע. איך האָב נישט געוויינט, נאָר אָנגעהויבן אויף זיי צו שרייען, אַז איך בין אַ פּוילישע און געוויזן מיינע דאָקומענטן. ס'האָט אָבער גאָרנישט געהאָלפֿן. אַפּנים, זיי האָבן שוין געוווסט, מיר נאָכגעשפּירט. מען האָט אָנגעהויבן רעווידירן מיין פּעקל מיט די וואַרעמע קליידער, וואָס איך האָב געטראָגן פֿאַר מיינע חברים אין וואַלד. אין דעם מאָמענט האָב איך זיך געגעבן אַ דריי אין דער פֿינצטערניש און בין אַנטלאָפֿן.

אַ צווייטן מאָל בין איך גייענדיק אויף אַן אויפֿגאַבע אַרומגערינגלט געוואָרן פֿון פּלעכאַוויטשיוסעס (אַ ליטוויש פֿאַשיסטישער גענעראַל) מיליטער. זיי זענען דאַן געגאַנגען אין געיעג אויף פּאַרטיזאַנער. מיין קאַלטבלוטיקייט האָט אויך איצט מיר אַרויסגעהאָלפֿן. כ'בין צוגעגאַנגען צום ערשטן סאָלדאַט און אים אַ פֿרעג געטאָן, צי איך קען גיין? ער האָט מיך בלויז אַ פֿרעג געטאָן, צי איך האָב דאָ נישט געזען קיין באַנדיטן? (געמיינט פּאַרטיזאַנער) און מיר דערלויבט גיין ווייטער. גוט וואָס מיין האַנט האָט קיין ציטער נישט געטאָן, טראָגנדיק אין קאָשיק דריי רעוואָלווערן און פֿינף גראַנאַטן.

פֿירנדיק מעדיקאַמענטן און קאָרעספּאָנדענץ פֿון דער פּאַרטיי, בין איך איינמאָל פֿאַרהאַלטן געוואָרן אין דאָרף פּאָפּישקי דורך ווייסע. איך האָב זיי געזאָגט, אַז איך בין אַ ספּעקולאַנטקע און נישט האָבנדיק אויף מיר קיין פֿאַרדאַכט, בין איך פֿרייגעלאָזן געוואָרן. נישט איינמאָל האָט דער טויט אויף מיר געלויערט, בלויז מיין אַנטשלאָסענע האַנדלונג האָט מיר שטענדיק אַרויסגעהאָלפֿן."

אַכצן מאָל איז זעלדע געגאַנגען פֿון וואַלד אין שטאָט און צוריק. ס'איז נישט געווען קיין שפּאַציר, די 50 ק"מ גאַנג איז אויך נישט געווען אויף קיין אַספֿאַלטענע וועגן. זעלדע האָט געקענט גוט די פֿאַרשידענע הינטערוועגלעך און דורך זומפּן און בלאָטעס פֿלעגט זי איר ציל דערגרייכן.

הונדערטער פּאַרטיזאַנער דאַנקען איצט די העלדישע מיידלעך וויטקע קעמפּנער, זעלדע טרעגער און זייערע חברטעס דאָבע און דינה ראָזנוואַלד,

וועלכע האָבן זיי אַרויסגענומען פון געטאָ און לאַגער, און געבראַכט אין פּאַרטיזאַנקע.

„די אויפגאַבעס, — דערקלערן שטענדיק מיט שטאָלץ די מיידלעך — פון ברענגען יידן אין פּאַרטיזאַנקע און ראַטעווען זיי פון אומקום, געבנדיק זיי די מעגלעכקייט צו קעמפן קעגן היטלעריזם, האַלטן מיר פאַר אונדזער וויכטיקסטע, וואָס מיר האָבן אויפגעטאָן. דערמיט זענען מיר שטאָלץ!

אַ שאָד בלויז, וואָס מיר האָבן נישט באַוויזן צו ראַטעווען מער".

פאַר די איבערגעבליבענע אין געטאָ און אין די קאַנצלאַגערן, וועלכע האָבן נישט געקענט אַרויסגיין אין וואַלד און זענען דורך די היטלעריסטן דערמאָרדעט געוואָרן, האָבן די מיידלעך גענומען, נעמען און וועלן נעמען נקמה!

ווילנע 1944.

נישט קיין חלום

(און אויך נישט קיין אויסגעטראכטע מעשה)

די ערד־שטיבלעך האָבן די פויערים שוין לאַנג פונאַנדערגענומען און אין וואַלד גייען מיר איצט שפּאַצירן...

אמאָל . . .

דער אמאָל איז געווען ערשט מיט א פּאָר חדשים צוריק. דאַן איז אין די וועלדער געווען נישט דורכצוגיין. פּאַרטיזאַנער־פּאָסטנס אויף שריט און טריט. אין די וועלדער האָט מען זיך געגרייט שטעט איינצונעמען. פון די וועלדער זענען טאָג און נאכט באַוואָפנטע מחנות געגאַנגען דורכפירן די אויפגאַבעס: גאַרניזאָנען פאַרניכטן, בריקן צעשטערן, עשאַלאָנען אויפרייסן, דייטשישע מאַיאָנטקעס ברענען...

איצט גייען מיר אין זעלבן וואַלד שפּאַצירן. ס'גייט אוגאַל, סעמיאָנאָוו, אפּיוואַלע, רודניצקי און פאַפּקע.

— מיר שפּאַנען דורך אונדזער געשיכטע. — רייסט איבער די שטילקייט רודניצקי.

האָבן זיך אַלע פאַרטראַכט א ווײַלע, יעדער האָט געזוכט עפּעס א באַקאַנטן קוסט, בוים, א סטעזשקע...

— אָ, אָט דאָ, אוגאַל, געדענקסט? — האָט סעמיאָנאָוו א געשריי געטאָן דערזעענדיק א גרויסן קיילעכדיק אָפּגעזעגטן בוים ווי א טיש.

— א פראַגע צי כ'געדענק — צעלויכטן זיך די שוואַרצאַפּלען ביים

שניידער־יונג — דא האבן מיר זיך דעם לעצטן מאל אפגערוט, א שנעפסל געמאכט און זיך אוועקגעלאזן אויף דער באן-ליניע.

— ריכטיק, מאלאדיעץ, ריכטיק! און דערנאך...

מיר האבן זיך ארומגעזעצט ארום אפגעזעגטן בוים. די פארטיזאנער האבן אנגעהויבן דרייען די געשיכטע צוריק.

— מיין גרופע — האט אנגעהויבן סעמיאנאוו — איז ארויס פון אונדזער פארטיזאנער־באזע. דעם 18טן אפריל מיט דער אויפגאבע אראפ־צולאזן צום ערשטן מאי א פיינטלעכן עשאלאן. אין דער נאכט פון 26סטן און 27סטן האבן מיר אויף דער באן־ליניע איגנאלינע-דוקשט אונדזער אויפגאבע דורכגעפירט. איך האב אבער נישט אנדערש געוואלט ברענגען מיין אטריאד צום ערשטן מאי א מתנה נאך אן עשאלאן. אין דער נאכט אויפן ערשטן מאי האבן מיר אויך די אויפגאבע דורכגעפירט. ס'איז גע־ווען א פארגעניגן צו זען ווי דער הימל האט זיך אין דער פינצטערניש צע־צונדן ווי א פלאקערדיק רויטע פאן און ווי אונדז באגריסט צו אונדזער יום-טוב.

פארטאג זענען מיר אריין אין א פארווארפן בעדל ביי א כוטער און געפלאנט דארטן דורכצוטאגן. מיר זענען אפגעווען דארט אפשר א שעה; דובאוויטש גיט א קוק דורכן פענצטערל און שרייט אויס:

— חברה, מיר זענען ארומגערינגלט.

און איידער מיר טוען זיך א כאפ פאר אונדזער געווער, צעטראסקען זיך שוין אויפן בעדל פולעמיאטן און ביקסן. שלעכט. פארשטייט זיך, אז קיין אנדער ברירה איז נישט געווען, ווי געבן א באפעל די יאטן:

— ארויסגיין און אפשיסנדיק זיך פרווון, ווער עס קען זיך ארויסרייסן פון דער פיינטלעכער ארומרינגלונג.

דער באפעל ווערט אויסגעפירט. ארום אונדז א 30 דייטשן און פא־ליציאנטן. מיר שפארן ארויס מיט א שיסעריי דורך דער טיר אין אלע זייטן. נעבן מיר פאלט גלייך דובאוויטש, איך בייג זיך אריבער א קוק צו טאן וואס מיט אים איז, ערשט איך דערפיל, אז איך בין געטראפן געווארן צוויי מאל אין דער אויבערשטער טייל פון רעכטן פוס. דערשפירנדיק, אז פאליציי דערנענטערט זיך, כדי מיך צו כאפן א לעבעדיקן, האב איך זיך געלאזן לויפן אומקערנדיק זיך אלע ווײלע און שיסנדיק אין די יאגנדיקע

נאָך מיר דייטשן. איבערלויפנדיק א בערגל, וואָס האָט מיך פארשטעלט פון שונאס קוילן, דעריאָג איך צו א דערבייאיקן כוטער און קריך אריין אין א קעלער, כאָטש איך זע, אַז אויפן שוועל שטייט דער באַלעבאָס. איך פארהאַק הינטער זיך די טיר און קוק דורך די שפּאַרונעס אויפן שונא, וואָס נישט זעענדיק ווו איך בין אריינגעלאָפן, לויפט דאָך גלייך אין שטוב מיטן געשריי:

— דו האָסט באהאלטן דעם באנדיט!

צו מיין דערשטוינונג הער איך ווי דער באַלעבאָס ענטפערט:

— ניין, מיינע הערן, דער באנדיט איז געלאָפן ווייטער. ביטע זייער, איר קענט זוכן ביי מיר, ווו איר ווילט. איך ענטפער מיט מיין קאָפּ דערפאר.

איך הער ווי די דייטשן רייסן זיך אריין צו אים אין שטוב. איך הער ווי זייערע שטיוול טאָפּטשען איבער מיין קאָפּ און יעדע סעקונדע בין איך גרייט מיט מיין געצילטן אויטאָמאַט און פּיסטאָלעט צו שיסן אין זיי, ווי נאָר זיי וועלן די טיר פון קעלער פּרווון עפענען. איך בינד ארום מיט דעם אויבערהעמד דעם צעבלוטיקט געשוואָלענעם פוס און כאפּ זיך ווידער פארן געווער, ווייל דורך די שפּאַרונעס זע איך ווי זיי גייען ארויס פון שטוב אין דער ריכטונג פון דער אנטקעגנשטייענדיקער בערל, ווו זיי האָבן אָנגעהויבן שרייען פון ווייטן, איך זאָל ארויסגיין און נישט באַקו־מענדיק קיין ענטפער, גענומען שיסן און ווארפן גראַנאַטן אהין. ס'האָט קיין מינוט נישט געדויערט, די הילצערנע כאַטקע האָט זיך גיך ארומגע־כאפּט אין פלאַמען. די דייטשן זענען אוועק ווייטער. דער פוס האָט אַלץ בסדר געבלוטיקט. כ'האָב נאָכאמאָל זיך גענומען ארומבינדן. פּלוצלינג הער איך ווי עס סקראַבעט זיך ווער אין טיר.

— הער זיך איין, חבר, שיס נישט, דאָס רעדט דער באַלעבאָס — רופט ווער.

איך אָבער גלייב נישט. ציל אָן ווידער דאָס געווער און שווייג. ערשט ווען דער רוף חזרט זיך איבער צום דריטן מאָל, עפן איך אויף.

עס קומט אריין דער באַלעבאָס, הייסט מיר זיין ביזן אָוונט, ווייל ביי טאָג קען מען מיך נאָך באַמערקן. אין אָוונט וועט ער מיר ברענגען עסן און נאָכדעם זען, וואָס מיר האָבן צו טאָן.

איך האָב זיך אוועקגעלייגט אויף די אָנגעוואָרפענע קעפּלעך קרויט.

איינרוען האָב איך שוין נישט געקאָנט. דער פוס איז געוואָרן אַזוי געשוואָלן, אַז בלויז אויפן בויך האָב איך זיך געקענט שאַרן. ווען ס'איז געוואָרן פינצטערלעך, האָב איך אַרויסגעפּויזעט פון קעלער און צוגעקראָכן צו אַ טיר פון אַ צווייטן כוטער (צו דעם ערשטן באַלעבאָס האָב איך נישט געוואָלט אַריינגיין, ווייל איך האָב באַמערקט ווי ס'איז אַריין צו אים אַ פּרעמדער). איך האָב געבעטן דעם נייעם פּויער, ער זאָל מיך צופירן אויף זיין פערד און וואָגן אַ 10 קילאָמעטער צום דאָרף זאַבעליני, וואו איך האָב באַקאַנטע. דער פּויער האָט מיך אָבער בלויז צוגעפירט צו דער ערשטער שטוב פון דאָרף יורגעלישאָק און מיך געלאָזן ביים טיר (אַריינפירן מיך אינעווייניק האָט ער מורא געהאַט). אויך דאָרט האָט מיר דער געלבערדיקער באַלעבאָס געענטפערט, אַז קיין פערד האָט ער נישט, נאָר ער קען מיך לאָזן איבערנעכטיקן אויפן אויוון. מער קיין כוחות צו שאַרן זיך מיט דעם נאַקעטן פוס אויפן שניי האָב איך נישט געהאַט. דער פּויער גיט מיר אַ טערמאָמעטער, איך מעסט זיך אויס די טעמפּעראַטור: 39:9. די שטוביקע טאַשטשען מיך אַרויף אויפן אויוון. שלאָפן האָב איך שוין מער נישט געקענט. ס'האָט אַזוי ווי געטאָן, אַז איך האָב שוין געמיינט, אָט־אָט און איך ענדיק זיך. עסן האָב איך אויך נישט געקענט. אַ גלאָז מילך האָט זיך קוים דורכגעזייט צווישן די ציינער. כ'האָב קוים אַרויסגעצויגן דעם רעוואָלווער מיטן אויטאָמאַט און אוועקגעלייגט לעבן זיך... אויף יעדן פאַל זיין גרייט — האָב איך געטראַכט.

די גאַנצע נאַכט האָט מיך קיין שלאָף נישט גענומען און כ'וואָלט געוועזן גליקלעך, ווען כ'דרעמל איין. ערשט אין שפּעטן פרימאָרגן האָב איך געכאַפּט אַ דרעמל. אָבער מיטאַמאָל האָב איך דערשפּירט אַ זעץ מיט אַ געשריי:

— הענט אין דער הויך!

איך כאַפּ זיך אויף און דערזע קעגן זיך 5 אויסגעשטרעקטע לופעס פון רעוואָלווערן. כ'טו זיך אַ כאַפּ צו מיין געווער — דאָס אָרט איז פּוסט, דאָס געווער נישטאָ.

— פון אָרט זיך נישט רירן, אַז נישט איז מיט אַ קויל אין קאָפּ! — שרייט איינער.

— באַנדיט, ווי ביסטו דאָ געקומען? — שרייט אַ צווייטער.

מיט די אויסגעשטרעקטע רעוואָלווערן קריכן זיי ארויף צום אויוון, וואַרפן זיך ארויף אויף מיר און א געבונדענעם טראָגן זיי מיך ארויס פון שטוב אויפן פור.

איך בעט די פּאָליציי, זיי זאָלן פארלאנגזאמערן דעם פאָרן, ווייל עס טרייסלט מיר דעם פוס.

— וואָס? — שרייען זיי מיט רציחה — פּאַמעלעכער? גיכער פאָרן — גיבן זיי א שמיץ דעם פערד.

— אָדער פאָרט פּאַמעלעכער, אָדער שיסט מיך, איר הינט! — שטשעמע איך ארויס.

— די יוכעס האָבן זיך אין זיי צעקאָכט און זיי האָבן מיר מיט די פויסטן און קאָלבעס אזוי געשלאָגן אין דעם פארוואונדעטן פוס, אז כ'האָב פארלאָרן דעם באוווסטזיין און אין סוויענציאנער תפיסה בין איך ערשט צו זיך געקומען.

דער וועכטער האָט ארייַנגעקוקט דורכן יודאש און מיט חוזק אויס־געשריגן:

— נו, וואָס, חבר קאָמיסאר, ווי געפעלט דיר די פּארטיזאנישע באַזע? איך האָב קוים כוחות ארויסצוקרעכצן:

— מערדער, דערשיסט מיך, אָדער פירט מיך אוועק צו א דאָקטאָר. אויפן דריטן מעת־לעת האָבן זיי מיך אוועקגעפירט אין שטאָטישן שפּיטאָל און אוועקגעשטעלט אין קאָרידאָר, לעבן דער טיר פון פּאַלאַטע, וווּ איך בין געלעגן, א וואָך.

ס'האָבן זיך אָנגעהויבן ציען פאר מיר ווייטערדיקע מעת־לעתן. בלויז די גוטע באציאונג פון דאָקטאָר און פון דער קראַנקן־שוועסטער האָט מיר די ווייטיקן געלינדערט.

ביסלעכווייז האָט זיך אָנגעהויבן די וואונד צו היילן, כאָטש די צוויי דום־דום קוילן האָבן דאָרט אָנגעמאכט די ריכטיקע חתונה. אָבער יעדער טאָג, וואָס האָט מיין געזונט פארבעסערט, איז מיר געוואָרן ערגער. אלע האָבן געוווּסט, אז ווי נאָר מיר וועט ווערן א ביסל בעסער, שיקט מען מיך אָפּ אין דער ווילייקער געשטאַפּאָ. איך האָב וועגן דעם אויך געוווּסט. אלע האָבן געקוקט אויף מיר מיט מיטגעפיל, און איך האָב שוין בא־

צייטנס געפילט דעם טעם פון שפיזן אין לייב, פון נאָדלען אין די פינ־גער און פון נאָך ענויים.

ס'האָט מיך געטרייסט מיין שכן, דער ליטווישער וואכמייסטער יאַ־נושקא פון לינטעפּ. ריידנדיק מיט אים, פלעג איך אָפט פארגעסן אָן מיי־נע ווייטיקן, אָן דעם וואָס ס'שטייט מיר פאָר.

יאנושקא איז געווען א ליטווישער נאציאָנאליסט און האָט געהאָפט, אז דייטשלאנד וועט געבן ליטע אירע אלטע, אלטע גרענעצן, און פולע אומאָפּהענגיקייט. גיך האָט ער זיך אנטוישט.

פון די דייטשן האָב איך זיך אנטוישט, כ'האָב געמיינט, — זאָגט יאנושקא, אז זיי זאָגן צו, פילן זיי עס פּינקטלעך אויס. ווייזט זיך ארויס, אז צוזאָגן געבן זיי זייער א סך, אָבער די דייטשע פּינקטלעכקייט איז שוין נישטאָ.

זיין דייטשער קאָמענדאנט האָט אים ענדלעך אינגאנצן איבערצייגט. ער האָט געפאָדערט ביי יאנושקאן זיין 14 קוליקן ביליקן פּיסטאָ־לעט — יאנושקא האָט עס געהאלטן פון ליטווישן מיליטער נאָך ווי אן אָנדענק און האָט וועגן דעם געזאָגט דעם דייטש. דער לעצטער האָט זיך אָבער נישט געוואָלט פארשטיין אויף אזעלכע ווייבערשע דריידלעך און האָט יאנושקאן ארייגעשאָסן א קויל אין קני. איצט איז געלעגן דער ליט־ווישער וואך-מייסטער אָן א פוס ביז די קני און מען האָט אים געשניטן אלץ העכער.

יאנושקא האָט מיר געהאָלפן מיט וואָס נאָר ער האָט געקענט. שפּייז, מעדיקאמענטן, וועש און האָט מיך, ווי געזאָגט, געטרייסט, אז איך וועל געזונט ווערן.

נישט געטרייסט האָט מיך דער דאָקטאָר. ער האָט דאָך אויסגעציי־כנט געוווסט, אז מיין בעסער ווערן וועט פאר מיר ערגער.

ציען זיך אזוי וואָכן און איך בענק נאָך דער פריי, אז איך וועל משוגע. איך זע מיינע חברה אויף אויפגאבעס. איך בין מקנא לאָווינאַ־וויטשעס און יאָכאים גרופּעס, וואָס רייסן כסדר אויף עשאַלאָנען און איך טראכט, אז פאר מיר איז שוין אלץ פארפאלן. די ווייטיקן זענען פארביי, איך קען שוין שלאָפן, אָבער עס שלאָפט זיך נישט. בייזע, וויסטע קאָש־

מארן אַן אויפהער. גייט אוועק א חודש. דער דאָקטאָר רופט אויס: — מאַלאַדיעץ — און פארכאפּט זיך.

— כ'בין גרייט, ח' דאָקטאָר, צו אַלץ, זאָג איך פעסט און דאָס האַרץ מיינס באַשליסט, אַז ווי נאָר איך קען שטעלן דעם ערשטן טריט, באַפאַל איך דעם פּאָליציאַנט, אַנטוואָפן אים און אַנטלויף. אָבער נאָך עפּעס ברויזט אין מיין האַרץ. דאָס איז די נאָגעניש, די עקבערניש וואָס יאַנוש-קא האָט אין מיר פאַרזייט:

— דיינע חברים ווייסן דאָך, אַז דו ליגסט אין שפּיטאָל, פאַרוואָס באַקומסטו פון זיי די גאַנצע צייט קיין שום גרוסן נישט? האָבן זיי שוין אין דיר פאַרגעסן?

ליבלעך שמייכלען אויס די בלאָע אויגן פון אָטריאַד־קאָמאַנדיר ה' אפּיוואַלע.

— דו האָסט פאַרגעסן, מישקא, דעם ערשטן זאַץ פון דעם פּאַרטיזאַ־נישן ליד „זאָג נישט קיינמאָל, אַז דו גייסט דעם לעצטן וועג". איך האָב זיך דערוווּסט שוין דעם ערשטן טאָג, אַז דו ליגסט א שווער פאַרוווּנדע־טער. און אַז דו ליגסט אין סאָוועטיאַנער שפּיטאָל, האָבן מיר זיך גלייך דערוווּסט דורך אונדזער ראַזוועדקע — האָט איבער אוגאַל — דער קאָ-מאַנדיר האָט דאַן באַשלאָסן, וואָס עס זאָל נישט זיין, סעמיאָנאָוו מוז גע־ראַטעוועט ווערן. דאָס וואָס דו דאַרפסט ליגן אין שפּיטאָל לענגער, איז געווען פאַר אונדז זייער גוט, ווייל דורך דער צייט האָבן מיר גענוי אויס־געשפּירט די לאַגע, ווי אַזוי און ווען ס'איז אַמבעסטן דיך אַרויסגנבע־נען פון דאָרטן. מיר האָבן באַקומען אָפטע ביולעטינען פון אונדזער פּאַר־בינדלער וועגן דיין געזונט צושטאַנד. און ווען אַלץ איז שוין געווען קלאָר, איז באַשלאָסן געוואָרן מער נישט צו וואַרטן, ווייל מען קען דיך נאָך אוועקשיקן אין ווילנע אפילו נישט אינגאַנצן קיין אויסגעהיילטן. און ס'איז אונדז אַרויסגעגעבן געוואָרן א באַפעל, דיך אַרויסכאַפּן פון שפּיטאָל.

— מיר איז באַשטימט געוואָרן אויסצופירן די אויפגאַבע — הויבט אָן פּאַפּקע — כ'האָב אויסגעקליבן זעקס פון די בעסטע קעמפער — סמיר־נאָוו, רודניצקי, קוזנעצאָוו, אוגאָל, גריבאָווסקי און סוועטשענקאָ. ווען ס'איז געוואָרן שאַרלעך, זענען מיר אַרויס פון דער פּאַרטיזאַנער־באַזע אין וועג. צו סוויענציאַן האָבן מיר געהאַט 15 קילאָמעטער. מיר זענען דורך

הינטישע וועגן דערגאַנגען צוויי קילאָמעטער פון שטאָט איינס אַזייגער ביינאַכט. לויטן פּלאַן האָבן מיר געזאָלט ערשט אין דער קומענדיקער נאַכט די אויפגאַבע דורכפירן. אָבער ס׳האָט שוין אין מיר געברענט די אומגעדולד און צו וואָס זיך וואַלגערן אין איבעריקן מעת־לעת, און רודניצקי, אַליין אַ סוועניאַנער, זאָגט אויך: „לאָמיר דאָס איצט אָפּפּאַטערן און אַ סוף". הכלל מיר זענען אַוועק. אין שטאָט זענען מיר אַריין אַזייגער צוויי, מיר זענען פאַרביי דעם יידישן בית־עולם, די לינטעפּער גאַס, דורך טויערן און פּלויטן דורכגעמאַרשירט נאָך צוויי גאַסן. איינע הינטער די אַנדערע גייען מיר אָפּגערוקט אויף אַ פינף מעטער. קיינער זעט זיך נישט. אָט דערנענטערן מיר זיך צום שפּיטאָל. דאָ דאַרף מען זיין גאָר פאָרזיכטיק, נישט ווייט איז די זשאַנדאַרמעריע, די תפיסה און אַנדערע כאָלעריעס. אַ פאַרקאַן, אַ טויער, מיר זענען שוין ביי דעם פראָנט אַריינגאַנג פון שפּיטאָל, אָבער די טיר איז צוגעמאַכט. רודניצקי שושקעט אויס:

— חברה, קומט דורך דעם שוואַרצן־אַריינגאַנג.

אָבער אויך דאָרטן איז פאַרמאַכט. בלויז אויפברעכן די טיר איז געבליבן. צו דעם נעמט זיך גריבאָווסקי. ער טוט אַ נעם די קליאַמקעס אין זיינע פעסטע לאַפּעס, אַ צי, אַ צי. דאָס האַלט קרעכצט און מאַכט אַ טומל אין דער נאַכט, אָבער פאַרפאַלן. אָנגעהויבן — מוז מען ענדיקן. איך נעם די טיר אין מיינע הענט, אַ שפּאַר מיט די פּלייצעס און מיר זענען שוין אינעווייניק. קיינער פון אונדז וויל נישט בלייבן אונטן אויף וואַך, אַלע ווילן זיין דערביי ווי סעמיאָנאָוו וועט אונדז דערזען. מיר טאַנצן אַרויף אויף דעם אויבערשטן גאָרן. אין פינצטערלעכן קאָרידאָר דרעמלט דער פּאָליציאַנט אויפן ביקס.

— הענט אין דער הויך! — שריי איך אויס.

דער פּאָליציאַנט טוט אַ ציטער אויף, די ביקס פאַלט אויף דער ערד אַראָפּ, ער הויבט אויף די הענט און בעט זיך:

— שיסט מיך נישט! שיסט מיך נישט!

— ווו איז דער פּאַרטיזאַן? — שרייט אויס רודניצקי.

דער פּאָליציאַנט ווייזט אָן אויף דער פּאַלאַטע. כ׳גיב אַן עפן די טיר, גיב א לויכט מיט דער באַטאַרייקע אויף די שלאָפנדיקע און שריי אויס:

— מישקע, ווו ביסטו? סעמיאָנאָוו. — קיינער ענטפערט נישט.

כ׳לויף פון איין בעט צום צווייטן, וועק אַלעמען און דערזע צום סוף מישקען און פאַל אויף אים ארויף זיך קושן. אָבער ער פון שלאָף, אַן אויפגערעגטער רופט אויס:

— ס׳איז נישט קיין חלום?

— נישט קיין חלום, נישט קיין חלום — זאָג איך. און אָנגעהאנגען אויף מיינע און רודניצקיס פּלייצעס נעמען מיר אים מיט, מיטנעמענדיק אויך דער פּאָליציאַנט.

מיר זענען שוין דורך די בערגלדיקע הויפן נישט געגאַנגען, נאָר גלייך דורך די גלאַטע גאסן, ווייל ס׳האָט נאָך סעמיאָנאָוון ווי געטאָן דער פוס.

זייענדיק שוין הינטערן שטאָט, האָבן מיר דערהערט א שיסעריי. אָבער איצט האָבן מיר שוין נישט קיין מורא. מיר זענען שוין געווען אין וואלד. דער פּאָליציאַנט האָט זיך נאָכאַנאַנד געבעטן, מיר זאָלן אים אָפּלאָזן, אָדער מען זאָל אים לאָזן גיין מיט אונדז אין פּארטיזאַנקע. אַזוי ווי סעמיאָנאָוו האָט געזאָגט, אַז דער פּאָליציאַנט האָט אים קיין שלעכטס נישט געטאָן, האָבן מיר אים אָפּגעלאָזן צוריק. פאַרטאָג האָבן מיר מישקען געבראַכט אין א זיכערן אָרט, וואָס איז געווען צוגעגרייט פאַר אים פון פריער.

— בראַוואָ! — פּלאַץ איך ארויס — אָט העלדן! און צי האָט איר געכאַפּט דעם פויער, וואָס האָט סעמיאָנאָוון ארויסגעגעבן?

— מיר זענען דערנאָך געגאַנגען נקמה נעמען פאַר אונדזער חבר — ענטפערט אוגאָל — מיר האָבן זיך דערוווּסט, אַז דאָס האָט געמסרט דער פויער כארלאַן, ווו מישקע האָט גענעכטיקט. אָבער ווען מיר זענען געקומען אין יורגעלישאָק צו אים, איז ער שוין נישט געווען. די פויערים האָבן אונדז איבערגעגעבן, אַז ווען כארלאַן האָט זיך דערוווּסט, אַז סע־

מיִאַנאָוו איז אַרויסגעגנבעט געוואָרן פון שפּיטאָל, איז ער פון מורא, אַז מען וועט זיך מיט אים אָפּרעכענען, משוגע געוואָרן. לויפט נאָך מסתמא איצט אַרום, ווי דאָן טאָג און נאַכט ווי א באַוואַקסענע חיה איבער פעל־דער און דורך וועלדער און וואָיעט:

— געוואַלד, איך האָב מיין וועלט פאַרשפּילט!

— געוואַלד, איך האָב מיין וועלט פאַרשפּילט!

:: :: ::

די זון האָט דעם קאָפּ הינטער דעם וואַלד ראַנד אַראָפּגעלאָזן. דער ליטערער ראָזלעכער הימל, האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אויף די צעלויכטענע פּאַרטיזאַנער־העלדן, וועלכע זענען געלעגן אויפן גראָז און געשוויגן...

— און מיר האָבן אונדזער וועלט געוווּנען — האָט, ווי פאַרגעזעצט ווייטער, איבערגעריסן די שטילקייט אוגאַל.

אויגוסט 1944. ווילנע.

אינהאַלט

	זייט
***	5
אַ יידישער פּאַרטיזאַן	9
דער 15טער עשאַלאָן	16
דער ערשטער אויטאָמאַט	23
מאַמע און זון	29
צוויי באַגעגענישן	36
אַ מאַמע	40
„יאַסנאַיע מאָריע"	49
מיין שעף איז געווען אַלפרעד ראָזנבערג	61
אַ מענטש	70
דריי חברים	83
דאָס מיידל אין די זעלנערישע שטיוול	94
ווייסע געווער	105
„שמשונען אָפּשערן די האָר"	112
וועגן פינף העלדן	116
איציק וויטנבערג	122
מיין ליבלינג	128
אין מיטן העלן טאָג	135
העלדישע מיידלעך	148
ניט קיין חלום	155

דאָס פּוילישע יידנטום

ביכער־סעריע פון דעם צענטראַל־פאַרבאַנד פון פּוילישע יידן
אין אַרגענטינע

רעדאַקטאָר: מאַרק טורקאָוו

ד״ר א. מוקדוני שרייבט אין זיין אַרטיקל „חורבן פּוילן" וועגן די ביכער פון זרובבל „באַרג חורבן" און פון ישראל טאַבאַקסבלאַט „חורבן לאָדזש" („דער מאָרגן־זשורנאַל", ניו־יאָרק, 30־סטער מערץ 1947):

זרובבלס רייזע איבער פּוילן איז די רייזע פון א פּאָליטיקער און פון א וואַרימען יידן.

אין זיין בוך האָט איר וויניקער פאַקטן, דערפאַר אָבער מער באַטראַכטונגען און אויספירונגען פון דעם שטאַנדפּונקט פון א לינקן פּועלי־ציוניסט.

זרובבל איז אָן רעזערוואַציעס פאַר דער איצטיקער פּוילישער רעגירונג. ער זינגט איר נישט קיין תהלות ותּשבחות, עס איז פּשוט זיין רעגירונג, און, פאַרשטייט זיך, ווייל די דאָזיקע רעגירונג איז ביז גאָר פריינטלעך צו יידן, און טוט וואָס עס איז נאָר מעגלעך פאַר יידן.

די ערשטע זאַך, וואָס וואַרפט זיך אים אין די אויגן איז — דער פּוילישער אַנטיסעמיטיזם, וואָס ברענט איצט ממש ווי א העלישער פייער.

יעדער דערזעט און דערשפּירט אָט דעם קין־צייכן אויף דעם שטערן פון דעם פּאָליאַק; דער פּאָליאַק שעמט זיך גאָרנישט מיט דעם דאָזיקן קין־צייכן, ער שטעלט אים אַרויס.

ער באזוכט די געטאָ, ער דערוויסט זיך, אז עס זײַנען געווען מיאוסע ייִדן אין דער געטאָ אויך, יאָ, עס זײַנען געווען ייִדישע קאָלאַבאָריסטן, ייִדן, וואָס האָבן געאַרבעט מיט די דײַטשן און פֿאַר די דײַטשן.

„עס איז אונדזער ייִדישע חרפּה, דאַרפֿן מיר טראָגן די פֿולע אחריות פֿאַר איר", שרײַבט דער ייִדישער קעמפּער מיט טיפֿן ווייטיק.

ער האַלט, אַז דער אַנטיסעמיטיזם אין פּוילן טאָר נישט אינגאַנצן פֿאַרשריבן ווערן אויף היטלערס חשבון; „אַנטיסעמיטיזם (אין פּוילן) האָט זיך אַרויסגעוויזן אַ סך אָרגאַנישער, ווי מען האָט זיך אים פֿאָרגעשטעלט".

ער גייט אויף אונדזער קבֿר־אָבֿות, ער באַקוקט די צעשמעטערטע אויוונס אין אַשוויענטשים.

ער איז אויף אַ קאָמוניסטישן צוזאַמענפֿאָר.

שרײַבט ער — „אַדורכגענומען מיט פֿרייד און שטאָלץ צוליב די דערגרייכונגען פֿון פּוילישן אַרבעטער־קלאַס, בין איך געזעסן אין פּרעזידיום־דעקאָרירטן זאַל פֿון קינאָ „ראָמאַ" אין וואַרשע, אַלס ערן־גאַסט צום ערשטן צוזאַמענפֿאָר פֿון דער פּוילישער אַרבעטער־פּאַרטיי (פּ. פּ. ר.). די קאָמוניסטישע פּאַרטיי איז זיכער נישט די מערהייט פֿון דער פּוילישער אַרבעטערשאַפֿט. אָבער זי איז די פֿירנדיקע פּאַרטיי. ווײַל פּוילן איז באַפֿרײַט געוואָרן דורך דער רויטער אַרמיי, און ווײַל דער וועג פֿון דעם נײַעם פּוילן קאָן נישט זײַן קיין אַנדערער, ווי די אויפֿריכטיקע צוזאַמענאַרבעט מיט דעם מעכטיקן מזרח־שכן — דעם ראַטנפֿאַרבאַנד".

דער צוזאַמענפֿאָר, דערציילט זרובבֿל, האָט געאָטעמט מיט האַס צום אַלטן שליאַכטשיציש פּוילן און עס האָט געברויזט מיט קאַמף־גרייטקייט אויפֿצוהיטן די נײַע מאַכט, דעם נײַעם רעזשים.

זעלטן ווען איר זעט אַזאַ גוטן זיווג פֿון ראַדיקאַליזם און וואַרעמער ייִדישקייט ווי איר זעט עס און פֿילט עס אין זרובבֿלען. דער ראַדיקאַל האָט אויף אַ האָר נישט אָפּגעשוואַכט און נישט אָפּגעקילט דעם הייסן ייִד, און דער הייסער ייִד האָט נישט קיין שום קאָנפֿליקטן מיטן ראַדיקאַל, זיי קומען אויס אין אים ממש וווּנדערלעך.

ער פֿאָרט איבער די פּוילישע שטעט וואָס זענען געווען פֿול מיט ייִדן: נישטאָ קיין ייִדן אין לובלין, נישטאָ, נישטאָ קיין ייִדן אין אַנדערע שטעט, בלויז לאָדזש איז די איינציקע ייִדישע שטאָט איצט אין פּוילן.

אין אַ סך שטעט זענען דאָ אַ ביסל ייִדן, אָבער זיי האָבן מורא צו באַווײַזן זיך אין גאַס, ווײַל אין גאַס לויערן אויף ייִדן פּוילישע פּאָגראָמשטשיקעס.

זרובבֿל, אַן אײַנוווינער פֿון וואַרשע, דאָס הייסט פֿון פּוילן, פֿאַרן קריג, שטעלט פֿעסט, אַז „עס האָט זיך אייגנטלעך אָפּגעמעקט דער ייִדישער פּרצוף פֿון פּוילן. עס פֿעלט דאָס ייִדישע געזיכט, נישטאָ דער אָטעם פֿון ייִדישער מאַסנהאַפֿטיקייט. קענסט שפּאַנען איבער גאַסן און קוואַרטאַלן, וווּ עס האָט אַמאָל געברויזט ייִדיש לעבן, און זאָלסט נישט אָנטרעפֿן קיין ייִדיש געזיכט".

אַ סך לעבן נאָך אויף פֿאַלשע אַרי־

שע פאספּאָרטן, זיי האָבן נאָך מורא צו ארויסצוגעבן זיך פאר יידן.

און מיאוס און עקלדיק איז זיי דער ארישער נאָמען, אָבער זיי טראָגן אָט די מיאוסקייט נאָך אלץ ווי א שמירה, זיי געטרויען נישט דער גויאישער וועלט...

נייע מאראנאס...

„אויף דער יידישער גאס", דערציילט זרובבל, א פריינט פון סאָוועטרוסלאנד, „פארנעמט אצינד דעם אויבנאָן די יידישע סעקציע פון דער קאָמוניסטישער פארטיי. ס'וואָלט געווען אן עוולה צו מעסטן דערמיט די השפעה פון יידישן קאָמוניזם. די טוער און כלערליי קאָמיטעטן ווערן באשטימט פון אויבן".

„אָבער דאָס איז בשום אופן נישט די יידישע סעקציע פון פארן קריג. עס קאָן דאָך נישט געמאָלט זיין, די דאָזיקע יידן זאָלן נישט באנעמען דאָס, וואָס זיי אליין האָבן דורכגעמאכט ווי מיטגלידער פון יידישן כלל".

ער דערציילט, אז אויפן וועג צוריק איז ער געווען אין לאָנדאָן, האָט ער זיך באגעגנט מיט ד"ר ווייצמאן.

פרעגט אים ווייצמאן:

— וואָס מאכן דאָרט יידן?

— שלעכט, ענטפערט זרובבל, יידן הייבן־אָן צו פארגעסן.

— איז דאָך גוט, מאכט ווייצמאן, מען קאָן דאָך נישט לעבן, אויב מען זאָל נישט פארגעסן.

— יאָ, אָבער די יידן הייבן אָן צו פארגעסן, אז דאָס האָט פאסירט מיט זיי גופא.

— דאָס איז שוין עפּעס אנדערש, זאָגט ווייצמאן, איך וועל אייך דערציילן וועגן דעם א מעשהלע:

א ייד האָט געטראָפן א צווייטן ייד ווי ער עסט אום יום־כפור.

— סטייטש, היתכן? זאָגט דער ייד, עס איז דאָך היינט יום כפור, האָט איר פארגעסן.

— חלילה, ענטפערט דער ערשטער ייד, אז עס איז יום־כפור האָב איך שוין גאָרנישט פארגעסן, איך האָב בלויז פארגעסן, אז איך בין א ייד...

און אזוי רירט אָן זרובבל אלע ברענענדיקע און ווייטיקדיקע פראגן, דער הייסער ייד איז אָפטימיסטיש, דער ראדיקאל אויך, אָבער דער ווייטיק איז אזוי גרויס, אזוי גרויס...

היטלער האָט נישט געטויט בלויז די טויטע, ער האָט אויך געטויט די לעבן־געבליבענע...

ישראל טאבאקסבלאט באקענט אונדז צום ערשטן מאָל מיט אונדזערע אייגענע יידן, וואָס האָבן געהערשט איבער דער געטאָ מיטן חסד פון דער געשטאַפּאָ.

ער האָט געלעבט די גאנצע צייט אין דער לאָדזער געטאָ, גענומען אנטייל אין אלע קולטורעלע און געזעלשאפטלעכע טעטיקייטן, און ער איז, אזוי ארום, דער סאמע אינפאָרמירטער און דער סאמע באגלויבטער עדות.

טאבאקסבלאט איז, אגב-אורחא, א ברודער פון מאדאם קירשענבוים און א שוואָגער פון דעם גאָר נישט לאנג פארשטאָרבענעם יעקב קירשענבוים.

טאבאקסבלאט מאָלט אייך ממש א בילד פון דעם ראש פון דעם יידן־

ראַט, אָדער ווי ער האָט געהייסן —
עלטסטער פון דעם יידן-ראַט, מ. ח.
רומקאָווסקי.

איך באַקומט א געטרייַ בילד פון א
יידישן מענטשן, וואָס האָט שטאַרק
ליב באַקומען די מאַכט, וואָס ער
האָט באַקומען פון די בלוטיקע הענט
פון דער געשטאַפּאָ. א מענטש מיט א
שטאַרקן ווילן. ער איז געווען א גר־
טער ציוניסט, ער טרעט אַרויס אָ־
בער פון דער ציוניסטישער פּאַרטיי
און נעמט אָן דעם אמט, וואָס די דייַ־
טשע מערדער האָבן אים פאַרגעלייגט.
ער איז נישט אינגאַנצן קיין פאַררע־
טער, ער איז אויך נישט דורכאויס
קיין אויסוואורף, ער האָט ווייניק
נחת פון זיין אמט, אָפט ווערט ער
געשלאָגן פון די דייטשן, פון זיינע
„אַבערס״, אָפט קומט אים אויסצו־
שטיין די שרעקלעכסטע דערנידערונ-
גען, אָבער ער קאָמפּענסירט אַלץ
מיט דער הנאה פון דער מאַכט איי־
בער די אומגליקלעכע יידן פון דער
לאָדזשער געטאָ.

ער זאָרגט פאַר די קינדער, ער
באַקומט פאַר זיי שפּייַז דורך אַלע
מיטלען.

ער איז א גוטער אָרגאַניזאַטאָר.

ער רינגלט זיך אָבער אַרום מיטן
אָפּפאַל פון דער געטאָ.

א מענטש מיט אינטעליגענץ און
אויסערלעך אימפּאָנירנדיק מיט זיין
שניי־ווייסן קאָפּ, טוט ער אָפט זאַ־
כן, וואָס א ווילדער עם-הארץ און
אַן אויסוואורף וואָלטן נישט געקענט
טאָן.

ישראל טאַבאַקסבלאַט איז דאָ
אויסערסט אָביעקטיוו, ער מאָלט
רומקאָווסקין מיט גרויסער אָביעק-
טיוויטעט, איך האָט דאָ אי די געדיכ־
טע שאָטן־זייטן פון דעם דאָזיקן
מענטשן און אויך די מענטשלעכע
זייטן זיינע, פאַרשטייט זיך, אַז די
שאָטן־זייטן פאַרטונקלען דאָס מענ-
טשלעכע אין אים.

פון ישראל טאַבאַקסבלאַטס בוך
באַקומט איך ממש א געטרייַ בילד פון
דעם לעבן אין דער לאָדזשער געטאָ,
די געטאָ איז געווען אויף דער באַ־
לוט, א טייל פון שטאָט וווּ די יידי־
שע אָרימשאַפט האָט געוווינלעך גע־
לעבט.

איך האָט ממש דאָקומענטאַלע
ידיעות וועגן דאָס עקאָנאָמישע, קול־
טורעלע און געזעלשאַפטלעכע לעבן
אין געטאָ.

איך האָט דאָ, למשל, די „שפּייַז־
קאַרטע״ פון דער געטאָ, איך האָט דאָ
געטרייַע באַריכטן וועגן דער קולטור־
רעלער טעטיקייט.

די לאָדזשער געטאָ איז געווען ממש
א יידישע מלוכה, זי האָט געהאַט
איר יידישע פּאָליציי, איר יידיש
געלט, זי האָט געהאַט אפילו אירע
פּאָסט-מאַרקן (סטעמפּס) מיטן בילד
פון דעם עלטסטן פון דעם יידן־ראַט
רומקאָווסקי.

די דאָזיקע יידישע מלוכה האָט גע־
האַט איבער זיך צוויי דיקטאַטורן,
די היטלער־געשטאַפּאָ דיקטאַטור און
די דיקטאַטור פון רומקאָווסקי.

צו דעם האָט זי קיין שפּייַז, קיין
מלבוש, קיין באַהייצונג און אַלע אַנ-
דערע נויטיקע לעבנס-מיטלען נישט
געהאַט.

אַן אומגליקלעכע יידישע מלוכה.

אָבער די דאָזיקע יידישע מלוכה
האָט נישט לאַנג געלעבט, באַלד

האָט מען אָנגעהויבן ליקווידירן די געטאָ און צעשיקן די איינוווינער אין די מאָרד-פאַבריקן.

די ליקווידאציע איז דורכגעפירט געוואָרן מיט דער הילף פון דער יידישער פּאָליציי און פון אלע אנדערע יידישע „מלוכה-מענטשן".

ישראל טאבאקסבלאט גיט אונדז א פול בילד פון דעם געטאָ-לעבן, עס איז א גרויליק בילד אָבער א געטרוי בילד.

דאָס בוך „חורבן לאָדז" איז פול מיט פּאָטאָגראַפישע בילדער: דער קאַלטער און אָביעקטיווער פאָטאָגראפישער אפאראט גיט אייך געטרייע בילדער פון דעם גרעסטן שוידער, ער גיט אייך בילדער פון די נאַצים ביי זייער גרויליקער ארבעט און פון די יידישע קאָלאבאָריסטן ביי דער ארבעט.

דאָ האָט איר בילדער, וואָס די סאמע פארברעכערישע פאנטאזיע וואָלט זיי נישט געקענט אויסטראכטן.

א. ל. שוסהיים שרייבט וועגן ד"ר הלל זיידמאנס „טאָג-בוך פון ווארשעווער געטאָ" אין אן ארטיקל א"נ „א נייע מגילת-איכה וועגן חורבן ווארשע" („די יידישע צייטונג", בוענאָס-איירעס, דעם 27סטן מאַי 1947):

אלס פופצנטער באנד פון דער ביכער סעריע „דאָס פּוילישע יידנטום" וואָס ווערט ארויסגעגעבן פון דעם צענטראל פארבאנד פון פּוילישע יידן אין ארגענטינע אונטער דער רעדאקציע פון מארק טורקאָוו, איז די טעג דערשינען ד"ר הלל זיידמאנס „טאָג-בוך פון ווארשעווער געטאָ". פון די פארשידענע ביכער וואָס זענען געשריבן געוואָרן וועגן דער יידישער קאטאסטראָפע אין אייראָפּע און וועגן די נאצישע רציחות, איז ד"ר זיידמאנס בוך דאָס סאמע שוידערלעכסטע, דאָס סאמע דערדריקנדיקסטע, און דערביי דאָך דאָס סאמע דערהויבנדיקסטע. דאָס דערהויבנדיקע אין דעם דאָזיקן בוך איז דאָס וואָס מיר זעען דאָ אזוי פיל מענטשלעכע גרויסקייט, אזוי פיל הייליקייט וואָלט איך זאָגן, צווישן די דאָזיקע יידן אין ווארשע, וועלכע זענען ארומגערינגלט פון א באנדע רוצחים און תלינים. אין די שוידערלעכסטע מאָמענטן, ווען זיי ווערן באשפּיגן, דערנידעריקט און געשלאָגן פון די רוצחים, פארלירן די דאָזיקע יידן נישט זייער חשיבות, זייער מענטשלעכע דערהויבנקייט, אָט למשל יענער אלטער ייד מיט דער ווייסער באָרד און מיטן טלית און תפילין אונטערן אָרעם, וועלכער ווערט געפירט צוזאמען מיט טויזנטער יידן צום אומשלאג-פּלאץ, צום טויט הייסט עס, און אינעם מאָמענט, ווען דער דייטשער תלין גיט א באפעל דער מאסע יידן, זיי זאָלן זיך אנידערזעצן, כדי מען זאָל ביי זיי קענען אראָפּנעמען די שיך, שטעלט זיך דער דאָזיקער אלטער מאן און ער רופט מיט א ציטערדיקער אָבער שטאַרקע זיכערע שטים":

„יידן! זייט נישט צעטראָגן! זייט

גישט אין מרה שחורה! וואָס זיצט איר אזוי? נאָר נישט אין **עצבות ח'ו.** זעט איר דען נישט, ווי מיר גייען אנטקעגן משיחן? זעט איר דען נישט?... נאָר נישט אין יאוש! וואָלט איך געהאט א טרונק בראָנפן, וואָלט איך איצט געטרונקען לחיים, לחיים! יידן לחיים! נאָר נישט אין עצבות, זעט איר דען נישט, אז מיר גייען אנטקעגן משיחן?״

הייליקע זענען געווען נישט בלויז די יידן פון דעם דאָזיקן טיפ, הייליקע זענען געווען די אלע פרומע יידן, וועלכע האָבן אין די שווערסטע מאָמענטן, ווען ס'איז געווען פשוט סכנת נפש זיך נישט אָפּגעזאָגט פון זייער רעליגיעזן לעבנס-שטייגער, פון זייער דאווגען בציבור. און לערנען. הייליקע אין זייער מענטשלעכער גרויסקייט און די פרומע בחורים וועלכע זענען אין דער גרעסטער נויט, ווען דער טויט האָט געלויערט און דער הונגער האָט געפייניקט, געזעסן און געלערנט גמרא, — הייליקע זענען אויך געווען אזעלכע יידן ווי דער קינדער-פריינט יאנוש קאָרטשאַק, וועלכער איז אָן דער שפיץ פון די קינדער פון זיין בית יתומים געגאנגען צו דער עקידה; א הייליקע, וועלכע האָט דערהויבן דעם כבוד פון איר פאָלק איז געווען די חלוצה שושנה, וועלכע איז געגאנגען שטאָלץ צווישן דער מחנה דעפּאָרטירטע יידן, און וועגן וועלכער זיידמאַן שרייבט: „זי גייט... אזוי גייט מען צו דער שחיטה? מיט אזעלכע שטאָלצע טריט? ווי אזוי־זשע גייט שוין א קעניגין צום טראָן?״; הייליקע זענען אויך געווען אזעלכע יידן ווי ד״ר יצחק שיפּער, ד״ר כ. באלאבאן און אנדערע אינטעלעקטואלן, וועלכע, זיצנדיק „איינגעקעסלט״ אין די ענגע חדרים פון דער קהילה (פון דרויסן איז דער גאנצער הייזער-בלאָק ארומגערינגלט פון די „ס.ס.״ און פון די אוקראַאינישע רוצחים) און געפייניקט פון הונגער, פארפירן זיי א שמועס וועגן שפּינאָזאס פילאָזאָפיע, און דערנאָך פארקאָכט זיך א הייסער וויכוח צווישן שיפּערן און באלאבאנען וועגן דעם, „פון וואנען עס שטאַמען די פּוילישע יידן״? שיפּער ברענגט באווייזן, אז די פּוילישע יידן שטאַמען פון די כאזארן, באלאבאן אָבער וויל נישט מוותר זיין אויפן יחוס, אז מיר זענען מזרע אברהם... און די רבנים זיצן און „הערן זיך צו מיט פארוואונדערונג צו דעם דאָזיקן וויכוח״.

ד״ר זיידמאַן הויבט אָן זיין טאָג־

בוך דעם 12טן יולי 1942 און ער ענ־
דיקט מיטן סוף פונעם געטאָ אויפ־
שטאַנד. ד״ר זיידמאַן האָט צוגעזען
דעם חורבן פון דער יידישער וואר-
שע אין אלע זיינע טאָג־טעגלעכע ע־
טאַפּן פון די פארשידענע סעלעקציעס,
אקציעס און סתם דערשיסונגען פון
יידן אין גאס דורך דייטשע און אוּ־
קראַינישע רוצחים. אלס דירעקטאָר
פונעם ארכיוו ביי דער קהילה, איז
ד״ר זיידמאַן געקומען אין קאָנטאקט
מיט די פארשידנסטע ספערן פון
ווארשעווער יידנטום, באזונדערס
מיט אינטעלעקטואלן, רבנים, לומ־
דים און סתם יידן, אויך מיט די
מענטשן פון די פארשידענע פּאַרטיי-
ען. אלס ארכיוו באאמטער פון דער
קהילה, האָט ד״ר זיידמאַן געהאט
דאָס רעכט ארויסצוגיין פון געטאָ
אויף דער ארישער זייט צוליב ענינים
פון רעגיסטער פון שטאָטישן ארכיוו.
אזוי האָט ד״ר זיידמאַן געהאט באַ־
ציונגען מיט פּאָליאקן פון זיין פריי־
ערדיקער באקאנטשאפט און באזונ־
דערס מיט פּאָרשטייער פון פּוילישן
אונטערערד און וואָס ער דערציילט
וועגן דער באציאונג פון די פּאָליאקן,
אויך פון לינקע פּאָליאקן צו דער
אויסראָטונג פון די פּוילישע יידן
באוויזט, אַז בדרך כלל, חוץ אפשר
עטלעכע זעלטענע אויסנאמען, זענען
די פּאָליאַקן נישט געווען בעסער פון
די דייטשן און פון די אוקראַינער.

חוץ זיין צענטראלער פּאָזיציע
אין דער קהילה, וועלכע האָט געגעבן
זיידמאנען די מעגלעכקייט צו האָבן
אן איבערבליק איבער אלץ וואָס
האָט פּאסירט אין געטאָ, האָט ער נאָך
געהאט דאָס „גליק״, וואָס ער איז
ביי דריי סעלעקציעס ארייינגעפאלן
צווישן די וועלכע זענען אָפּגעשיקט
געוואָרן צום „אומשלאג־פּלאץ״, ד.ה.
צום דעפּאָרטירט ווערן צו די גאז-קאַ־
מערן. אָבער יעדעס מאָל האָט ער גע־
האט דאָס גליק (און אויך די גע־
שיקטקייט) זיך ארויסצודרייען. איין
מאָל איז ער שוין געווען אינעם דע־
פּאָרטאַציע־וואגאָן, און ווען די מער־
דער האָבן געוואָלט ארייינשטופּן נאָך
יידן אין דעם שוין פול אָנגעשטופּטן
וואגאָן, איז זיידמאַן ארויסגעפאלן
און ער האָט אויסגענוצט די געלע-
גנהייט און איז פארשוונדן: יאָ, דר.
זיידמאַן וואָלט געווען געמעגט אָנ־
הויבן זיין טאָג־בוך פון ווארשעווער
געטאָ מיט אֲני הגבר ראה עני בשבט
עברתו — איך בין דער מאַן, וואָס
האָט אָנגעזען פּיין דורך דער רוט פון
זיין צאָרן״. ער האָט נישט בלויז גע־
זען פּיין, נאָר ער האָט מיטגעלעבט,
מיטגעפילט און מיטגעליטן די פּיין
— ער איז געווען איינער פון די טויז־
זנטער געפּייניקטע, וועלכע האָבן יאָ-
רן לאנג געזען דעם טויט פאר די
אויגן און דערביי נישט געפאלן ביי
זיך. און אָט־די אייגענע פּיין, וועל־
כע איז די פּיין פון א גאנצער גרוי־
סער יידישער קהילה, די פּיין פון הונ־
דערטער טויזנטער יידן, פון יידישע
פרויען און פון די כשרע נשמות פון
יידישע קינדערלעך. די דאָזיקע מא-
סן־פּיין, וועלכע קומט צום אויסדרוק
דורך זיידמאנען אין זיין טאָג־בוך,
מאכט דאָס דאָזיקע בוך צום היס־
טאָרישן דאָקומענט פון א מאוימדיקן
מאָמענט אין דער יידישער געשיכ־
טע. און ווען דער דיכטער ישראל
אפרת, וועלכער האָט נאָר געזען אין

די לאַגערן די איבערבלייבענישן פון
דער מוראדיקער שחיטה, פרעגט אין
זיין בוך „היימלאָזע יידן", ווער עס
וועט אָנשרייבן דעם ספר איוב פון
דער דאָזיקער צייט, מוז מען אָנער־
קענען, אז אין זיידמאַנס טאָג־בוך
האָבן מיר די מגילת איכה פונעם
חורבן ווארשע מיטן ספר איוב צוזאַ־
מען. אין זיידמאַנס בוך דערקענט
מען אין יעדער שורה, אז זיין אויטאָר
האָט דאָס אָנגעשריבן אָן יעטוועדער
פרעטענסיע און אויך אָן דעם יצר־
הרע צו מאכן „ליטעראטור". צו טיף,
קענטיק, זענען די ווונדן ביים מחבר
גופא, אז עס זאָל זיך אים גלוסטן
צו מאכן ליטעראטור פון אונזער
גרויסער טראַגעדיע. זיידמאַנס טאָג־
בוך איז געשריבן מיט דער גרעס־
טער פשטות, און טאקע דערפאר
ווירקט דאָס אויף דעם לייענער אזוי
שטאַרק. דאָס דאָזיקע בוך, וואָס דער־
דריקט אונדז ממש מיט זיינע פאר־
צייכענונגען פון די רציחות פון די
מערדער און פון דער געפאלנקייט
פון א טייל יידן, באזונדערס פון דער
יידישער פאָליציי, דערהויבט אונדז
דאָך מאָראליש דורך דער שילדערונג
פון מענטשלעכער גרויסקייט, באזונ־
דערס פון די רעליגיעזע יידן, און פון
די קעמפער פון יידישן ווידערשטאַנד.
און נישט בלויז מאָראלישע גרויס־
קייט פון ווידערשטאַנד זעען מיר דאָ,
נאָר אויך גייסטרייכע איינפאלן און־
טעכניש ־ ווונדערפול דורכגעפירטע
פלענער פון אויסבאהאלטן זיך פאר
דער איבערמאכט פון די מערדערישע
שונאים.

דאָס טאָג־בוך פון ווארשעווער גע־
טאָ געהערט צו יענע ביכער, ווו עס
איז נישטאָ קיין איבעריקע שורה.
ד"ר זיידמאַן פארשטייט די קונסט
פון צמצום. ער פארשרייבט די פאַק־
טן, דאָס, וואָס ער האָט איבערגע־
לעבט, דאָס, וואָס ער האָט געזען און
געהערט אין א קנאַפער פאָרם — אָן
ליטעראטור, ווי כ'האָב שוין אויבן
באמערקט. און דערפאר טאקע איז
זיין בוך, נאָך אלעמען, א קונסט־
ווערק, דער עיקר אָבער זענען די פאַק־
טן אליין, וועלכע ער פארצייכנט מיט
אזוי פיל פשטות. און פאַקטן טרוי־
עריקע, מוראדיקע, בלוטיקע פאַקטן
ווערן דאָ איבערגעגעבן אויף יעדן
זייטל, אין יעדער שורה ממש.

אָט איז צ. ב. די פארצייכענונג
פון זונטיק דעם 6טן סעפטעמבער:

„א טאָג בעפאָר איז געקומען א
גזירה פון דער געשטאַפּאָ, אז „אלע
יידן, וואָס זענען נאָך פארבליבן אין
ווארשעווער געטאָ און וועמעס צאָל
מען שאצט אויף א 100.000, דארפן
זיך פארזאמלען ביז צומאָרגנס, זונ־
טיק, אזייגער 10 אינדערפרי אויף
דעם שטח פון די גאסן וואלינסקע־
מילע־סטאַווקע־ ניסקא ־ שטשעגש־
ליווא. יעדער ייד, וואָס וועט געפונען
ווערן נאָך דעם דאָזיקן טערמין אויף
צפון־זייט פון דער ליניע פון די
געגשא־גאס, וועט ווערן דערשאָסן".

און דאָ באשרייבט ד"ר זיידמאַן
ווי אזוי די יידן האָבן אויסגעפאָלגט
דעם דאָזיקן באפעל:

„פון גאנץ פרי אָן מחנות פון טוי־
זנטער יידן אויף דער זאמענהאָף־
גאס. יעדער טראָגט מיט זיך דאָס
ביסל, וואָס מ'קען נאָך דערטראָגן.
ווידעראמאָל דאָס זעלבע טראגישע
בילד: ווייבער, קינדער, אלטע, קראַנ־

קע, פאַרמאַטערט, פאַרהונגערט, פאַר־
שוואַרצט. מ׳איילט זיך. מ׳שטופּט
זיך. יעדער וויל זיין פריער. מ׳גייט
אין דער ריכטונג פון דער וואָלינס־
קע־מילע. לויטן באַפעל. וואָס ווײַ־
טער ווייס מען נישט״...

און אָט איז אַ שילדערונג פון ישי־
בה־בחורים, וועלכע זיצן ערגעץ אין
אַ בונקער אונטער דער ערד און —
לערנען. זיי האָבן זיך נישט געמעל־
דעט צו קיין שום רעגיסטראַציע צו
די דייטשן. זיי באַזיצן דעריבער ניט
קיין „נומערן״ און די שפּייז־רעזער־
וון האָבן זיך ביי זיי אויסגעלאָזט.
גייען זיי אַרויס אינמיטן דער נאַכט
זוכן שפּייז. „זיי גייען אין פאַרלאָז־
טע אויסגעליידיקטע יידישע היי־
זער״... זוכן, אפשר קען מען דאָרט
געפינען אביסל מעל, קאַרטאָפל, קאַ־
שע א.ד.גל. זיי ווענדן זיך אויך צו
די יידישע איינוווינער, וואָס באַ־
זיצן שפּייז־רעזערוון, און זיי באַקו־
מען אָפּט... פאַראַן יידישע פרויען,
וואָס נעמען פאַר זיי צוזאַמען, קאָכן
און באַקן פאַר זיי וואָס ס׳לאָזט זיך
און וואַרטן, זיי זאָלן קומען אָפּנעמען
דאָס עסנוואַרג...

„פאַראַן אפילו אין שכנות, נאַלעוו־
קי 38, אַ פאָלקס־קיך. מ׳וואָלט זיי
געגעבן עסן. עס איז אָבער נישט
כשר... אמת, אַ רב האָט אַ טייל פון
זיי, די באַזונדערס אָפּגעשוואַכטע,
מתיר געווען צו עסן פון דער זופּ...
אָבער „מוזן מיר דען טאָן אַלץ, וואָס
מען מעג?״ — זאָגן זיי.

און דאָ איז אַן אַנדערע פאַרצייַ־
כענונג וועגן אַ מנין אין יום־כּיפּור.
די דייטשן האָבן אַרויסגעגעבן אַ באַ־
פעל, אַז אויך יום־כּיפּור מוז מען
אַרבעטן. יידן האָבן זיך אָבער „אַן
עצה געגעבן״, און אין אַלע שאַפּן און
הייזער האָט מען געמאַכט מנינים און
געדאַווענט. אין איין שאָפּ האָט גע־
דאַווענט פאַרן עמוד גרשון סיראָטאַ.
פאַר דער מלחמה און בעת דער מל־
חמה איז ער שוין געווען שוואַך, זיין
שטימע האָט שוין נישט געקלונגען
ווי אַמאָל. און — מערקווירדיק! —
גראָד איצט, אויף דער עלטער, און
אין די שרעקלעכסטע באַדינגונגען
האָט זיך זיין שטים צעהילכט אין איר
גאַנצער פּראַכט. ...דער געניאַלער חזן
האָט דאָס מאָל זיך אַליין איבערגע־
שטיגן״.

און אָט איז אַ שילדערונג פון אַ
שוסטער־שאָפּ, וווּ פרומע יידן האָבן
דורך פּראָטעקציע פון דעם דירעק־
טאָר, אַ רעליגיעזן ייד, געהאַט די
זכיה צו ווערן אָנגענומען אַלס אַר־
בעטער, כדי ניצול צו ווערן פון די
נאַצישע סעלעקציעס. ס׳איז הושענה
רבא, און ד״ר זיידמאַן קומענדיק
מאַכן אַן אינספּעקציע, כדי צו זוכן
ספרים, טרעפט דאָ אַן עולם, וועל־
כער „קלאַפּט טשוועקעס און זאָגט
הושענות״. דאָ אין דעם שאָפּ זענען
פאַרזאַמלט די עליטע פון דער אָר־
טאָדאָקסיע״. רביים, רבנים, תלמידי
חכמים, רעליגיעזע עסקנים, באַוווּס־
טע חסידים. אָט זיצט ביים וואַר־
שטאַט פון פאַריכטן שטיוול... דער
קאָזשעגלאָווער רב, הרב יהודה אריה
פראָמער, דער פריערדיקער ראש ישי־
בה פון „ישיבת חכמי לובלין״ און
— „לא פסיק פומי מגירסא״. דער
דאָזיקער ייד זיצט דאָ, און זיין גייסט
דערהויבט זיך אין אַנדערע וועלטן.
ער הערט נישט אויף אויסנווייניק צו

לערנען. זיינע ליפן האלטן אין איין שעפטשען. פון צייט צו צייט ווענדט ער זיך מיט א וואָרט צום פיאסעטשנער רבין ר׳ קלונימוס שפּיראָ, דעם מחבר פון „חובת התלמידים" וועלכער זיצט פונקט אקעגן. און ס׳אנטוויקלט זיך א שטילער שמועס אין לערנען; ס׳ווערן דורכגעוואָרפן ש"ס און פוסקים. און באלד געפינען זיך „אויפן שוסטער טיש" — גענויער אין די מוחות און מיילער פון אָט די גאונים,—דער רמב"ם, דער ראב"ד, דער טור און ומ"א, ראשונים און אחרונים; עס דעפּילירן אין דעם פאבריקס־חלל פלעיאדן פון גאונים און גדולים — און ווער מיר ס. ס.־לייט, ווער מיר פאָלקס־דייטשע אויפזעער, ווער מיר הונגער און נויט און נגישות און טויט־פחד? — שוועבט מען דאָך אין העכערע וועלטן, זיצט מען דאָך נישט אין „שאָפּ" אויף נאָוואליפּע 46, נאָר אין לשכת הגזית"...

אָבער נישט בלויז די אינטעלעקטואלן פון אלטן שניט, די רבנים, גאונים, לומדים פארנעמען זיך מיט זייערע גייסטיקע ענינים און געפינען טרייסט אין דעם, אויך די מאָדערנע אינטעלעקטואלן זענען פארנומען מיט זייערע ארבעטן גלייך עס וואָלטן גאָר קיין נאצים אויף דער וועלט נישט געווען. ד"ר שיפּער האָבן מיר שוין אויבן דערמאָנט. דער הערצל־פאָרשער ד"ר טולא נוסענבלאט ארבעט ווייטער, אויסצוענדיקן זיין הערצל־ביאָגראפיע, און ד"ר מאיר באלאבאן, וועלכער האָט באקומען פון דער קראקעווער פוילישער אקאדעמיע פון די וויסנשאפטן אן אויפטראג אָנצושרייבן א געשיכטע פון „די יידן אין דער פוילישער קולטור" ארבעט אינטענסיוו צו פארענדיקן די דאָזיקע ארבעט.

דאָס זענען נאָר אייניקע עפּיזאָדן פון ד"ר זיידמאנס טאָג־בוך. מער איבערגעבן האָט נישט קיין זינען — מיידן איבערגעבן דאָס גאנצע בוך.

איין זאַך דארף מען דאָ אונטערשטרייכן: זיידמאן וועלכער איז א רעליגיעזער ייד (כ׳ווייס נישט, פון דער ריכטונג פון אגודת ישראל, צי פון מזרחי) באציט זיך מיט דער טאָלעראנץ פון א קולטור מענטש צו די מענטשן פון אנדערע ריכטונגען און אויך צו די פארשידענע פארטייען און ער פארצייכנט מיט דער אבסאָלוטער אָביעקטיוויטעט יעטוועדן נוצלעכן פרווו אָדער טאַט וואָס איז געוואָרן אונטערגענומען אָדער דורכגעפירט מיט א גוטן ווילן מצד די פארשידענע פארטייען אין געטאָ און אפילו דאָרט ווו ער פאָלעמיזירט, צ. ב. מיטן „בונד", צוליב זיין נאאיוון גלויבן אין דער סאָלידאריטעט און אין דער הילפס־גרייטשאפט פון די פוילישע סאָציאליסטן, טוט ער דאָס אָן ביטערקייט און שטיצנדיק זיך נאָר אויף פאקטן.

און דעריבער גלויב איך, אז איך איבערטרייב גאָרנישט, ווען איך באצייכן זיידמאנס בוך אלס א נייע מגילת איכה. פארצייטנס פלעג מען אזעלכע ביכער אריינעמען צווישן די כתבי הקודש. און איך בין זיכער, אז דער טאָג־בוך פון ד"ר זיידמאן וועט בלייבן אלס א היסטאָרישער דאָקומענט פון דער טרויעריקסטער צייט פון דער יידישער געשיכטע.